

Sahibi:

Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği adına Mehmet Veysî DÖRTBUDAK

Editör:

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Gürol PEHLİVAN

Yabancı Dil Danışmanları

Prof. Dr. Metin EKİCİ - Mehmet Nuri ERDEM - Emine ERSÖZ

Redaksiyon

Yrd. Doç. Dr. Furkan ÖZTÜRK - Mehmet ERSAL - Mehmet ALTUNMERAL
Gülcihan PEHLİVAN - Pınar ERSAL

Sanat Danışmanı

Özkan BİRİM

Teknik Sorumlu

Ramazan ÇELİK

Yazışma Adresi

5527 sok. No: 41/11 Uncubozköy / MANİSA
Elmek: medar.mevlana@gmail.com

Tibyan Yayıncılık Basım Yayım Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

1145/1 Sok. No: 55/A Yenişehir – İzmir
Tel: 0232 459 77 78 Faks: 0232 449 32 93
e-posta: tibyanyayincilik@gmail.com - web: www.tibyanyayincilik.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 16613

Eylül – 2012

SÛFÎ ARAşTIRMALARI SUFİ STUDIES

Sûfî Araştırmaları - Sufi Studies
Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 4 Yaz/Summer 2011
ISSN 2146-1449
MANİSA

Yılda iki sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.
Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies
Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği'nin yayın organıdır.

YAYIN KURULU

Esin ÇELEBİ BAYRU (Uluslararası Mevlânâ Vakfı II. Başkanı)
Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Himmet KONUR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER (Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araş. Ens. Md.)
Yrd. Doç. Dr. Cahit TELCİ (Celal Bayar Üniversitesi)

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rami AYAS (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BİLEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan GENÇ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan GÖKÇE (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KARA (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Atabey KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut Erol KILIÇ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖGKE (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe ÜSTÜN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ (Mevlânâ Üniversitesi)
Doç. Dr. Safi ARPAGUŞ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ziya AVŞAR (Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülgün ERIŞEN YAZICI (Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SARI (Mevlânâ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk TEBER (Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gül GÜLER (Harran Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLER (Harran Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. A. Yılmaz SOYYER (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATÇI (Gazi Üniversitesi)

Yurtdışı Temsilcileri

Prof. Dr. Amin ODEH (Ürdün)
Prof. Dr. Ahmad Naseem SHAH (Hindistan)
Prof. Dr. Elfine SIBGATULLİNA (Rusya Federasyonu)
Dr. Seema ARİF (Pakistan)
Dr. Güzel TYUMOVA (Tataristan)

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	9
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM	
M. NURİ YÖRÜKOĞLU'NA GÖRE MANİSA'DA TARİKATLAR VE TEKKELER.....	11
<i>Sufi Orders and Dervish Lodges in Manisa According to M. Nuri Yorukoglu</i>	
Gürol PEHLİVAN	
AVNÎ DİVANINDA GÖNÜL	57
<i>“Gönül” in Avni’s Diwan</i>	
Kadir Gökhan UĞUR	
AKŞEMSEDDİN: BİZANS’IN SON ZAMANLARINDA YAŞAMIŞ BİR TÜRK VELÎ.....	83
Hans Joachim KISSLING	
Çeviri: Ramazan EKİNCİ	
Prof. Dr. Ali YARDIM. Mesnevî Hadîsleri (Teshât ve Tahrîc), İstanbul: Damla Yayınevi, 2008, XX+347 s, ISBN: 978-605383009-2.	97
Mehmet ALTUNMERAL	

EDİTÖRDEN

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

"Aşk bahçesinde akıl bir bostan korkuluğudur" der Nurettin Topçu. Bostan korkuluğunun da bir işlevi vardır elbet. En azından bahçeye zarar verecek hayvanlar, onun bir işe yaramadığını fark edinceye kadar mahsuller korunmuş oluyor. Tıpkı bunun gibi, zahiri ilimler de akıl denen o bostan korkuluğu vesilesiyle elde ediliyor, korunuyor. Fakat akıl tüketilince aşkın o rengarenk bahçesinde insan inanmanın gerçek hazzını yaşıyor. Herkesin kârı değil elbet bu hal ile hallenmek. İşte tasavvuf bu hale ulaşmanın kapılarını aralama çabasının bir ürünü. Hiç de kolay değil tabii ki. Uzun, hem de çok uzun ve ince bir yolculuğu gerektiriyor.

Birileri bu zorluğu göze alıp yola çıkıyor. Yolda kalan ya da geri dönen oluyor ya da hedefe ulaşan. Peki ya diğerleri? Kokusundan da olsa hiç mi nasiplenmeyecekler o bahçenin? Hep akıl denen o bostan korkuluğu ile mi yaşayacaklar? Ariflerimiz buna hiç mi hiç bîgâne kalmamışlar. Akılla elde edilen zahiri ilimlerin içine irfan iksiri katmışlar, edeple yoğurmuşlar ve bununla bir medeniyet inşa etmişler. Çok ince bir işçilikle o zahiri ilimleri ahlaki değerlerle bezemişler ve İslam dininin amacı olan güzel ahlakı bir hayat tarzı haline getirmişler. Hal ehliyle zahir ehli hiç ayrı düşmemiş böylece. Çünkü birini ceset, diğerini can bilmişler. Fakat gün gelmiş, birbirinin mütemmim cüz'ü olan bu iki unsur ayrışma sürecine sokulmuş. Zahir ehli elden geldikçe kuralları tahkim etmiş, bundan bunalan bazıları da zahiri umursamadan haliyle avunma yoluna girmiş. Sonuçta zahir ehli, kendisinin dahi uygulamakta sıkıntı çektiği kurallar yığınının altında ezilmiş, hal ehli olduğunu iddia edenler de kuraldan yoksun, dıştan bakıldığında din dışı sayılabilecek bir görüntüye mahkum olmuşlardır. Özetle zahir ehli canı olmayan heykelle-

re dönüşmüş, hal ehli de subjektif yaklaşımlarla bir kuraldan yoksun, suizan odakları haline gelmiştir.

Günümüze gelince, bu manzara genel itibarıyla aynı olsa da, durum zahir ehli lehinde cereyan etmektedir. Bu durum, kurallara boğulma açısından olumsuz görünse de çözüm üretme açısından bir avantaj sağlayabilir. Çünkü akli ilimler emek ister. Hal ilmi biraz daha subjektiftir, akli temellendirme olmadan o alanda mesafe almak daha zordur. Yapılacak iş, bu zahiri ilimlere tasavvuf canı katmaktır. Tekrar ariflerin kurduğu medeniyeti ihya etmektir. Zahiri ilimleri amelle, amelleri edep-irfanla, kısacası takva, yani sorumluluk bilinciyle güzel ahlaka tahvil etmektir.

Sufi Araştırmaları Dergisi bu amaca hizmet etmeyi ilke edinmiştir. Araştırmacı kardeşlerimiz bu açıdan büyük bir görev ifa etmektedirler. Bu vesileyle bu sayıda yazıları bulunan Gürol PEHLİVAN'a, Kadir Gökhan UĞUR'a, Ramazan EKİNCİ'ye ve Mehmet ALTUNMERAL'e teşekkür borcumuz olduğunu belirtmeliyim. Gürol PEHLİVAN kardeşim, elinizdeki derginin çıkması hususunda gösterdiği çabalardan dolayı ayrı bir teşekkürü daha hak etmektedir.

Beşinci sayıda teşekkür edecek muhataplarımızın artması dileğiyle hepinizi Allah'a emanet ediyorum.

M. NURİ YÖRÜKOĞLU'NA GÖRE MANİSA'DA TARİKATLAR VE TEKKELER

Sufi Orders and Dervish Lodges in Manisa According to M. Nuri
Yorukoglu

Gürol PEHLİVAN*

ÖZET

M. Nuri Yörükoğlu (1884-1928), Manisalı bir tarih öğretmenidir ve Manisa hakkında yazdığı eserlerle tanınmaktadır. Bunlardan *Manisa Tarihi* ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli olanları basılmamış olup verdikleri bazı bilgiler hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

Bu makalede, adı geçen eserlerin Manisa'daki tarikat ve tekkeler hakkında verdikleri bilgiler nakledilerek değerlendirilecektir. Eserler, özellikle 20. yüzyılın başında Manisa'da tasavvufî hayatın nasıl olduğuna dair ilgi çekici bilgiler içermelerinin yanı sıra, bugün mevcut olmayan bazı dergâh ve mezarların kitâbelerini vermeleriyle de önem kazanmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Manisa, M. Nuri Yörükoğlu, tarikat, tekke, tasavvuf, kitâbe, Mevlevîlik, Halvetîlik, Uşşakîlik, Kadirîlik, Rifâîlik, Nakşîbendîlik.

ABSTRACT

M. Nuri Yörükoğlu (1884-1928) was a teacher of history from Manisa

* Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

and known for the books he wrote about Manisa. “History of Manisa” and “Architectural History of Manisa” are two of these books and they have not been published yet; however, some of the data in these books cannot be found in any other books.

In this study, there are quotations from these books about tariqa and dervish lodges in Manisa. These books are of importance because they have interesting information about life of dervishes in the beginning of 20th century and they record some inscriptions on old lodges and epitaphs which do not exist today.

Key Words

Manisa, M. Nuri Yörükoğlu, sufi order (tariqa), dervish lodge (tekke), sufism, inscription, Mawlawi Order, Khalwati Order, Ushshaki Order, Qadiri Order, Rifai Order, Naqshbandi Order.

GİRİŞ

1884 yılında Manisa’ya bağlı Dereköy’de doğan M. Nuri Yörükoğlu, hukuk eğitimi almasına rağmen bu mesleği hiç yapmamış, tarih öğretmeni olarak Manisa’da hizmet vermiş, aynı zamanda Manisa ile ilgili araştırmalarını kitaplaştırmış bir şahsiyettir.¹ Özellikle *Manisa Tarihi* isimli eseri, Manisa’nın bilinen ilk tarihi olması bakımından ayrı bir değere sahiptir. Bu eserin dışında *Manisa Mimari Tarihi*, *Kırım Hanlığı*, *Siyah Kitap*, *Manisa Yangını* gibi tarihle ilgili araştırmaları ve *Vaveylâ yahut Sefalet*, *Öksüzler*, *Enin-i Vatan yahut Mustafa Kemal Paşa* gibi piyeslerle, çeşitli ders kitapları kaleme almıştır.² Bu eserlerden *Siyah Kitap*, *Manisa Yangını* ve *Manisa Tarihi* dışındakiler yayımlanmamıştır. Manisa’daki Yunan işgalinden bahseden *Siyah Kitap*, 1339 (1923) yılında yayınlanan *Yeni Saruhan* gazetesinde tefrika edilmeye başlamış ve 33 tefrikalık kısmı tamamlanmışsa da devamının akıbeti meçhuldür.³ *Yeni Saruhan* gazetesinin hiçbir sayısına ulaşılabilmesi⁴ sorunu çözümsüz bir hale getirmektedir. *Manisa Yangını* ise, önce 1981 yılında Hür Işık gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonra Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından, bu tefrika esas alınır asıl metinle karşılaştı-

¹ Kamil Su, *Manisa’lı Tarihçi M. Nuri Yörükoğlu Hayatı ve Eserleri (1884-1928)*, Ankara: Sevinç Matbaası [t.y.], s. 3.

² Su, *a.g.e.*, s. 24.

³ Su, *a.g.e.*, s. 26.

⁴ Nejdett Bilgi, “Yeni Saruhan: Manisa’nın Malûm ve Meçhul Gazetesi”, *Manisa Dergisi*, 30 (Aralık 2005), s. 12. Bilgi, bu makalesinde bir arşivde ve özel bir kütüphanede bulunduğu gazete parçalarından yola çıkarak gazetenin hakkında değerli bilgiler vermektedir.

rılmak suretiyle, kitap olarak basılmıştır.⁵ *Manisa Tarihi*'nin ise küçük bir kısmı 1331-1332 (1916-1917)'de *Muallim mecmuasında* yayımlanmıştır.⁶

M. Nuri Yörükoğlu'nun yukarıda andığımız *Manisa Tarihi* ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli eserleri⁷, 20. yüzyıl başlarında var olan bazı tarikatlar ve tekkeler hakkında malumat veren önemli birer kaynak durumundadır. Bugün yok olmuş bazı mezar kitâbelerinin metinlerini içermeleri nedeniyle de çok değerlidirler. İşte bu nedenle makalemizde bu iki eserin Manisa'daki tarikat ve tekkeler hakkında vermiş olduğu bilgileri nakletmek ve başka kaynaklardaki bilgilerle tamamlamak istedik. Böylece biyografik kaynakları olmayan bir Batı Anadolu şehrinin tasavvuf tarihinin yazımına bir nebze katkı sağlamayı amaçladık.

Manisa Tarihi ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli eserler bugün Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Nihat Yörükoğlu Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Her iki eser de M. Nuri Yörükoğlu tarafından cep defterlerine yazılmıştır, ayrıca yazılar büyük ölçüde silinmişlerdir. Bu defterler oğlu Nihat Yörükoğlu tarafından vukufiyetle latin alfabesine aktarılmıştır. Ancak eser ve mezar kitâbeleri aktarılmamış olup Arap harfli olarak istinsah edilmiştir. Biz de aslı ile yaptığımız mukayese neticesinde, aktarılmış metinleri kullanmaya karar verdik; Arap harfli kitâbeler ise tarafımızdan aktarılmıştır.⁸

1. Genel Olarak Tarikat Hayatı ve Zikirleri

Nuri Yörükoğlu, *Manisa Mimari Tarihi* isimli eserinde önce Türklerin hayatında tarikatların oynadığı rol üzerine genel bir tespit yapmıştır:

“Türk, ruhanîyet ve tarikata müncüzîb bir hayat yaşamıştır. Derin bir duygu ile İslâmîyet’e sarılan Türklük; bazı yüksek şahsiyetlerin tesirine, telkinlerine tâbi olmuşlardır. Bu

⁵ M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yabut Üç Günlük Tabrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2002, s. 7.

⁶ M. Nuri, “Mağnisa’nın Tarihi-Mağnisa’nın Mazisi-”, *Muallim Mecmuası*, 1/4(9 Kanunısanı 1331), s. 57-58; “Mağnisa’nın Tarihi-Mağnisa’nın Mazisi- Mağnisa’nın Tesisi ve Muhtelif Devletlere Geçmesi”, *Muallim Mecmuası*, 1/6(12 Şubat 1331), s. 80-81; “Mağnisa’nın Tarihi-Mağnisa’nın Mazisi- Mağnisa’da İranîler”, *Muallim Mecmuası*, 1/7(1 Mart 1332), s. 93-94; “Mağnisa’nın Tarihi Mağnisa’da Romalılar”, *Muallim Mecmuası*, 1/9(5 Nisan 1332), s. 119; “Mağnisa’nın Tarihi Mağnisa’da Bizanslılar, Mağnisa’da Selçuklular, Mağnisa’da Osmanlılar”, *Muallim Mecmuası*, 1/10(24 Nisan 1332), s. 125-126.

⁷ Nuri Yörükoğlu'nun oğlu Nihat Yörükoğlu'na göre *Manisa Tarihi* R. 1329-1333 (M. 1913/1914-1917) tarihleri arasında yazılmıştır. *Manisa Mimari Tarihi*'nin ise kaleme alınma tarihi bilinmemektedir.

⁸ Kitâbe metninlerinin okunması ve kontrolünde yardımcı olan M. Veysi Dörtbudak'a teşekkür ederim.

zihniyet; yalnız Osmanlı İmparatorluğu zamanında değil; Selçukîler devrinde bile hâkim olmuştur.

Mamafih tarikatın Türklüğün pek geniş olan muhitinde inkişafında Osmanlıların ilk hakanları pek büyük rol oynamıştır.

Çünkü Osman Gazî; bir âlim, bir fâzıla değil, bir tekke şeyhine Şeyh Edebâlî'ye intisab ederek kız Mal Hatun (Bala Hatun) ile izdivaç ederek tesisine çalıştığı imparatorluğun idaresinde şeyhlerin, kadınların tesirinden kurtulamamıştır.

Bunun için Osmanlı ülkesinin her tarafı şeyhler, dervişler, cerrahlar, abdallar, hulâsa sırf muhteris menfaat güden müridlerle, seyyahlarla dolmuştur. Ve pek çok tekkeler tesis ve tarikatlar ibdası veya mevcut tarikatların inkişaf sahasını tevsî etmişlerdir.

Bu mevzî de kalmamıştır. Türk'ün bütün bucağına yayılmıştır.”⁹

Dikkat edilirse bu tespitlerin 20. yüzyıl başlarında Batıcı ve Türkçü düşünceye sahip aydınların düşünceleriyle paralel olduğu görülür. Manisa Türk Ocağı'nın çalışmalarına katılan¹⁰ Yörükoglu'nun da bu görüşleri taşıması şaşırtıcı değildir. Bu yıllarda tarikatların Osmanlı devleti üzerindeki olumsuz rolleri hakkında çeşitli görüşlerin ifade edildiğini görüyoruz.¹¹ Yörükoglu'nun yukarıdaki yargısının ikinci kısmındaysa kadın sorunu vardır. Osmanlı devletinde yönetime müdahale eden kadınların sistemin bozulmasındaki rolleri, Osmanlı vekâyinüvis geleneğinden bu yana tekrarlanan bir yargıdır. Bu yargının Ahmed Refik gibi II. Meşrutiyet sonrasında çok okunan ve popülerleşen bir tarihçinin elinde “Kadınlar Saltanatı” adıyla derli toplu ilk örneğini verdiğini görüyoruz. İlginçtir ki eser bugün de popülerliğini korumaktadır.¹² Görüldüğü gibi Yörükoglu, her iki konuda da döneminde hakim olan kanaata uymuştur.

Manisa Tarihi isimli eserinde ise “Tarikat” başlığı altında öncelikle tarikatlar hakkında genel bilgiler ve zikir usûlleri üzerine malumat vermiştir. Böylece bunların ortak yönlerinin anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır:

“Manisa'nın tarikat sahası geniştir. Tarikatın kendisine hâs, müessisi tarafından muayyen usûl ve erkânı mevcuttur. Tarikat erbabı, meşâyih, elbiseleriyle tefrik olunur.

Tarikatın her biri, bir şeyh, bir post-nişinin idaresine tabidir. Kırk veya daha fazla dervişe mâlik olan tekkeler, atıyye ve teberrûlar sayesinde idare olunur. Mamafih bazı tekkelerin

⁹ MMT, s. 138. (Bundan böyle *Manisa'nın Mimari Tarihi* için MMT, *Manisa Tarihi* için ise MT kısaltması kullanılacaktır.)

¹⁰ Su, a.g.e., s. 18.

¹¹ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2002, s. 53 vd.; Osmanlı Devletinde tarikatlar ve devlet ilişkisi için bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1989.

¹² Osmanlı Devletinde “kadın ve yönetim sorununa” serinkanlı bir bakış için Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükûmranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

bususi varidatı, evkafı mevcuttur.

Mevlevî dergâhından başka hiçbir tekkede dervişler yemek yemezler, yatmazlar. Bu hâl ancak Mevlevîhâne'ye hasır. Vaktiyle taam iki veya üç kaptan mürekkkepti. Fakat sonraları dervişler ibtiyâclarını bizzât temine mecbur edilmişlerdir.

Mevlevîler, tekkelerinde taam edebilirler. Herkes umumi sofrada değil, kendi hücrelerinde yer. Fakat üç veya dört kişilik sofru tertibi memnu değildir. Mevlevîlerin evli olanları bile âyine takaddüm eden gece tekkede bulunarak o geceyi tekkede geçirirler. Vaktiyle bir derviş, kendini geçindirmedeği takdirde, akrabası veya şeyhi tarafından idare olunurdu. Halbuki son zamanlarda buna riayet edilmemeye başlandı.

Dervişler hiçbir abd ile mukayyet değildir. Diğer bir tarikata geçmek, hatta tarikat hayatını terk ederek işlerine gelen bir mesleği ibtiyar etmek tamamen ellerindedir. Fakat bunu yapanlar pek azdır. Derviş, hayatında mensup olduğu tarikata sadık kalmayı vazife sayar.

Tarikatlar, âyin, erkân itibarıyla birbirinden ayrılmıştır. Hemen her tarikatın usûlü, dervişin ilk yedi esmâ-yı ilâhiyeyi her gün birçok defalar zikretmeğe memur olmasından ibarettir:

Lâ İlâhe İllallah, Allah, yâ Hû, yâ Hak, yâ Hayy, yâ Ebed, yâ Kâdir, esmâ-yı şerifesi, dervişin zikretmeğe mecbur olduğu esmâ-yı ilâhiye idi.

*Bununla beraber her tarikatın kendisine mahsus âyini vardır. Bazı tarikatların sûret-i âyini şeklen müşâbihdir. Rifâîler, Kadirîler, Halvetîler şekil itibarıyla pek az bir fark ile âyin yaparlar. Lâkin Mevlevîlerin âyini başkadır.*¹³

Yörüköğlu'nun vermiş olduğu esmâ-yı ilâhiye, bilinen yedi isim sıralamasına uygun düşmemektedir.¹⁴ Ancak bilindiği üzere, zikir sıralaması hususunda çeşitli uygulamalar mevcuttur.¹⁵ Anlaşılan bu yıllarda Manisa'da uygulanan usûl yukarıdaki gibiydi.

Yörüköğlu'na göre Manisa'nın belli başlı tarikatları şunlardır: Mevlevîlik, Nakşîlik, Rifâîlik, Kadirîlik, Uşşakîlik¹⁶

2. Mevlevîlik

Yörüköğlu, eserlerinde Mevlevîliğe özel bir önem verir. Bunun sebebi Saruhanogullarından itibaren Manisa'da Mevlevîliğin özel bir konumda olmasıdır. Beyliğin ikinci hükümdarı olan İshak Çelebi devrinde Manisa'ya gelen

¹³ MT, s. 97.

¹⁴ Yedili tasnif Seyyid Yahya-yı Şirvanî'ye ait olup kendisinden önce seyr-i sülûkta kullanılan dört isme (Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak), üç isim (Hayy, Kayyûm, Kahhar) daha ilave etmesi sonucu oluşmuştur, bkz. Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1992, s. 255.

¹⁵ Örneğin Recep Sivasî, Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Vedûd, Vehhab sıralamasını yapmıştır, bkz. Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, İstanbul: Petek Yayıncılık, 1984, s. 74.

¹⁶ MMT, s. 138.

bu tarikat, İshak Bey'in de Mevlevî olmasıyla büyük bir güç kazanmış¹⁷ ve Osmanlı devrinde de etkisini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁸

*"Hâzret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tesis ettiği bu tarikat, kendi ailesine intisab eden İshak Çelebi tarafından neşredilmiştir. Manisa'da Mevlevîhâne Tepesi denilen mahalde inşa edilmiş olan tekke de âyinlerini yaptırmıştır. Bu tekke asırların tabirbatından kurtulamazla beraber bilahare yaptırılan tekke de ahfadı tarafından kendi eserine ittiba edilmiştir."*¹⁹

Bu özel konum şehirde önemli bir Mevlevîhâne yapılmasının²⁰ sebebi olmuştur:

*"Müceddid, intizâmperver İshak Bey; Manisa'nın umumi idaresini tensik etmekle beraber inşa ettirdiği müessesat-ı dinîyye içinde pek güzel bir hey'ette tarik-i Merlevîye'nin âyini teyid etmek maksadıyla Mevlevîhâne'yi inşa ettirmişti. Şebirin iki tarafını tahdid eden Akbalder – Mevlevîhâne dereleri arasında şebirin en havadar, en güzel mahallinde, şebirin menâzır-ı umumîyesini suâ-yı basarın tahdid edeceği bir mevkiye bina olunan Mevlevîhâne, şeklen murabba bir binadır. Şimale nâzır bir medbalden girilerek kemerle mestur bir mahalden geçilir. Bu binanın tam ortasında büyük bir kubbe ile mestur âyin mahalli göze çarpar. Bu kubbenin dâire-i ufkiyesine geçilmiştir. Ancak kubbe kuvâsının intişarını teminen köşeler müselles-i kürevîlerle kubbenin dâire-i ufkiyesine geçilmiştir. Âyin mahalli dört cibete doğru kemerle mestur olarak uzanmıştır. Kibleye doğru imtidâd eden kemer altında namaz kılınır, ibadet edilir. Şimale doğru ilerleyen kemerden bir kapı ile dışarı çıkılır. Ancak yanlarda uzanan kemerlerin altında ocaklı ikişer-dörder oda mevcuttur. Bu odalardan medbale yakın duvara açılmış bir medbalden büyük odalara girilir. Buna mukabil duvarda küçük bir kapıdan merdivenle binanın üstüne çıkılır, ezan okunur. Hulâsa yekdiğerine muvazi imtidâd eden gündoğu ve batı duvarları istikametinde üçerden altı büyük oda mevcuttur. Bunlar, âyin mahallini tahdid eyler. Her oda pencerelerle tenvir edilmiştir."*²¹

Yörükoglu, Mevlevîlik ve âyin-i şerifleri için ise şunları yazmaktadır:

"Her tarikatın kendisine has; müessisi tarafından konulmuş muayyen usûl ve erkânı bulunur. Tarikat erbabı, meşâyıhı; giydikleri elbiseler ve serpuşlarıyla birbirinden tefrik edilirler.

Tarikatın her biri; bir şeyhin, bir post-nişînin idaresine tabidir.

Bu tarikatların ekserisi; teberrular veya şeyhlerin kendi varidatıyla idare olunurlar. Mamafih bazı tekkelerin idaresi hususunda vakeflar tesis edilmiştir.

Mevlevîhâne'den maada hiçbir tekkenin dervişlerinin iâşesi temin edilmez;

¹⁷ Feridun M. Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001, s. 133-155.

¹⁸ Sezai Küçük, "Manisa Mevlevîhânesi", *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002, s. 16.

¹⁹ MMT, s. 139.

²⁰ Manisa Mevlevîhânesi için bkz. Bârihüdâ Tanrıkorur, "Manisa Mevlevîhanesinin Restorasyonu: Tenkid ve Teklif", *Ekerem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995, s. 331-337.

²¹ MT, s. 54.

Mevlevîlerin çile çıkaranları, dedegânları, tekke de yemeğe mezundurlar. Herkes umumi sofrada değil, kendi hücrelerinde yer, içer, yatar. Fakat üç dört kişilik sofra tertibi men edilmiştir.

Mamâfih dedegâhın müteahhil olanları bile âyine takaddüm eden gece tekke de bulunarak geceyi orada geçirir.

Dervişler; hiçbir kayda tâbi değil, hiçbir ahd ile merbut değildir.

Binaenaleyh serbest ve tam bir hürriyete mâlik sayılabilir. Bu suretle diğer bir tarikata intisab etmek, hatta tarikat hayatını terk ile yeni bir meslek intihâb etmek hakkını haizdir. Fakat bunu yapanlar pek az bulunur. Vaktiyle her derviş, tarikat hayatına sadık kalmayı bir vazife sayardı. Halbuki ehvenm bu zihniyet tamamıyla sarsılmıştır. Manisa Merlevihânesi, İshak Çelebi'nin tesis ettiği bir vakfın âşâr, ağnam ve galleleriyle idare edilir. Pek zengin bir menba-ı varidata mâliktir.

Tarikatlar, âyin, erkân itibarıyla birbirinden ayrılır.

Cuma geceleri Merlevîlik de dâhil olduğu hâlde hemen bütün tarikatların usûlü, dervişin ilk yedi esma-ı ilâhiyeyi her gün birçok defalar zikretmeğe memur olmaktan ibarettir.²²

Lâ ilâhe illallah, Allah, yâ Hû, yâ Hak, yâ Hay, yâ Ebed, yâ Kâdir esma-ı İlâhiyesi; dervişin evrâdını, ezkârını teşkil eyler.²³

Yörükoğlu, âyin-i şerif hakkında da şu bilgileri verir:

"Merlevîlerin âyini başka şekil ve tertiptedir. Dervişler arkalarında "tennûre" denilen fistanlarla, başlarında "sikke" denilen külâbları bulunduğu halde semâhâneye gelirler. Semâhâne parmaklıklarla ifraz edilmiş bir daire tarzındadır. Yani dervişlerin âyin mahalli, temâşacıların, zâirlerin oturdukları mevkeniden trabzanlarla ayrılmıştır. Umumi sahanın kible-sinde bir mihrap bulunur. Şeyhin oturacağı mahallin arkasında tarikat müessisinin ismini muhtevi bir levha asılıdır.

Dervişler, semâhâneye şeyhten evvel gelirler, silsile-i merâtibe riayetle otururlar. Şua-ı basarileri nısf-ı kutr istikametinde, semâhânenin husule getirdiği dairenin merkezinde toplanmak suretiyle şeyhin postunun sol tarafını takip ederek diz çökerler. Şeyh gelirken dairenin muhitinde diz çöken dervişler, sakın bir vaziyet alırlar ve hey'et-i muganniye terennüme başlar. Şeyh semâhâneye dâhil olarak müessisin levhasına karşı huşûa varır. Dervişler de ona iktifâ ile başlarını, boyunlarını eğler (keserler). Sonra şeyh postunun üstüne oturunca dervişler secdeye kaparırlar. Maamâfih ilk defa bu hareketi dervişleri imtisâl etmek üzere şeyh icra eder.

Bu sırada sesi yüksek olan hey'et-i muganniyeden birisi, kendilerine tahsis edilen mahalde hazin, abenkdâr, rûhnevâz sadâsıyla Mesnevî-i Şerif okur. Bunun terennümâtı arasında Hazret-i Mevlânâ, Şems-i Tebrizî isimleri geçtiği şeyh ve dervişler baş keserler. Secdeye kapılarak ayağa kalkarlar. Bunu müteakip şeyh, sâkin, mevzun adımlarla semâhânenin merkezine varır. Bir dua okuduktan sonra geri geri aynı mevzun, muttarit adımlarla çekilir. Postunun

²² Bu noktada Yörükoğlu'nun yanlış olduğunu düşünüyoruz. Konuyla ilgili çalışmalarda Mevlvî âyin-i şerifinde esmâ çekmekten hiç bahsedilmemiştir. Sadece "Allah" ismi çekilir, bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Merlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983, s. 411-413.

²³ MMT, s. 139-140.

üzerinde oturup boyun eğer.

İşte bu esnada meydancı tabir olunan bir derviş, şeyhin karşısına gelir, boyun keserek elini öper. O da meydancının sikkесinin tepesinden öperek mukabelede bulunur. Bu râsimeyi icra eden meydancı; başını eğerek şeyhten uzaklaşır. Semâhânenin muhitinde hareket eder. Diğer dervişler, meydancıya imtisâlen şeyhin elini öptükten sonra onu, meydancıyı takip ederler. Bu muhit üzerinde üç defa dolaşırlar. Fakat her derviş, şeyhin bulunduğu merkezin karşısına gelince boyun keserek sâkin bir surette devreder. Üç devri müteakip kendilerine bâs hareketi icra ederler.

Mevlevîlerin âyini de üç sabne teşkil eder. Lâkin bunların âyini, Rifâî, Kadirîlerinki gibi cenbî bir hareket olmayıp devri bir hareketten ibarettir. Gözler yumulu, kollar havaya, semâya kaldırılmış olduğu halde sol ayaklarının parmakları üzerinde dönerler. Binaenaleyh bunların devri hareketleri, beşer veya onar dakika fasıla ile üç defa olur. Bu hareket-i devriye sırasında bey'et-i muganniye ilâhiler okur, Mevlevîlere bas olan âlât-ı muskîyeyi çalarlar. Bazan devre şeyh de iştirak eder. Şeyh Semâhânenin merkezine giderek devre başlar. Dervişler etrafında dönerler. Mevlevîlerin şu tarz manzarası; manzûme-i şemsîyenin hareketini, devrini tanzîr eder. Üçüncü sabnenin bitiminde şeyh dua ederek semâa nihayet verilir. Fakat Mevlevîlerin, bu âyinden başka vazîfeleri vardır. Bazan saatlerce ibadet etmek, murakabeye dalmak üzere hücreye kapanırlar. Diğerleri lâyenkati “Hu”, yahut “Lâ İlâhe İllallah” diyerek geceyi geçirir, riyâzete girer. Bu riyâzete “Çile” denir.”²⁴

Manisa Mimari Tarihi isimli eserinde ise yukarıdaki bilgileri biraz değiştirek ve yeni bazı malumatla şu şekilde yazmıştır:

“Tennure denilen fistanları, sikke denilen serpuşlarıyla ayırt edilen Mevlevîler, Cuma günü namazı müteakip murabbâî bir zeminin ortasında, parmaklarla ifraz edilen bir daireye, semâhâneye gelirler. Bu daire harici muhitinde tevessü eyleyen saba, zâirler tarafından işgal edilir. Umum sabanın kablesinde bir mihrap bulunur ve şeyhin “Çelebi”nin oturacağı mahallin arkasında, sütunlara inen duvar üzerinde tarikat müessisinin levhası asılmıştır.

Şeyhten ervel semâhâneye gelen dedegân, meratip silsilesine riayet ederek otururlar. Şua-ı basarîleri nusf-ı kutr istikametinde, semâhânenin merkezinde toplanmak temerküz etmek suretiyle şeyhin postunun sol tarafını takip ederek diz çökerler. Şeyh gelirken dairenin muhitinde diz çöken dervişler; sâkin ve sâkit bir vazîyet alırlar.

Şeyh semâhâneye dâhil olurken müessisin levhası karşısında boynunu kesmek suretiyle buşû ve tâzîm eseri gösterir. Bütün dedegân ona imtisâl eylerler.

Şeyh, semâhâneyi teşkil eden daire muhitinin bir tarafında açılmış mahalden girerken bütün dedegân secdeye kapanarak ayağa kalkarlar, şeyhi istikbal merasimi yaparlar.

Şeyh; postunun üstüne oturunca dervişler, tekrar secdeye kapanırlar. Mamafih ilk defa bu hareketi şeyh yapar.

Bu sırada vakıfnâmede adet ve miktarı kayıt ve tesbit edilmiş olan bey'eti muganniye ve mutribeden birisi, kendilerine tahsis edilen mahalde hâzîn, ahenkdar sadasıyla (Âyin-i Şerif) okur.

Bu sırada Hazret-i Mevlânâ isimleri okundukça şeyh ve dedegân boyun keserler. En

²⁴ MT, s. 99.

nihayet Şems-i Tebrizî'nin isminin okunmasını dervişlerin secdeye kapanarak ayağa kalkması takip eyler. Semâhâne muhitini üç defa dolaşırlar.

Bunu müteakip şeyh; sakın ve mevzun adımlarla semâhânenin merkezine gidip bir dua okuduktan sonra geri geri muttarit ve mevzun adımlarla çekilir, postunun üzerinde durup boyun keser.

İşte bu sırada meydancı veya ser-tabbah, hulâsa en kadim bir dede; şeyhin karşısına gelip boyun kestikten, elini öptükten ve dede de onun sikkesi üzerine dudaklarını koyduktan sonra ayrılır. Bütün dedegân buna imtisal eyler.

Bunu müteakip kendilerine hâs hareketi, cenbî değil, devranî hareketi icra eylerler.

Mevlevîlerin âyini dört safhayı teşkil eyler. Hepsi birbirine benzer.

Her derviş; gözler yumulu, kollar semaya ve yanlara müteveccib, sol ayaklarının parmakları üzerinde dönerler.

Bunların bu tarz âyini, beşer onar dakika fasıla ile dört defa yapılır.

Bu hareket-i devranîye sırasında onları beyecana getirmek için hey'eti muganniye ilâhiler okur, ney, ud, kanun vesaire çalarlar.

Dördüncü safhayı müteakip şeyhin duası, âyinin nihayet bulduğunu bildirir.

İşte Manisa'da bu tarz âyini yaşayarak, türbelerde gömülen ve açıklerde veya merkadlarda defnedilen pek çok eşhas bulunur:

Saruhan Bey Türbesi, İshak Çelebi Türbesi, Çöplü Dede Makberi, Şeyh Mustafa Efendi Türbesi, Ser-tabbah Hüseyin Efendi Merkadı, Hacı Muhiddin Efendi Merkadı'²⁵

2.1. Saruhan Bey

Yörüköğlu, yukarıdaki alıntının son kısmından da anlaşılacağı üzere Manisa'da yaşayıp vefat etmiş bazı Mevlevî zevat hakkında da bilgiler vermiştir. Bunları yukarıdaki sıra ile nakledelim:

Yörüköğlu, Saruhan Bey'i Mevlevî olarak kabul etme sebebini eserlerinde açıklamamıştır. Bu beyin Mevlevîliğine dair elimizde sağlam bir bilgi yoktur. Sadece Çelebi Âbid'in bu beyle görüşmüş olma ihtimali vardır.²⁶ Tahminimizce araştırmacımız Manisa'daki mahalli rivayetlere göre hareket etmiştir. Saruhan Bey ve türbesi için şunları yazmaktadır:

"Saruhan Bey'in türbesi, Körhâne mahallesinde bir caddeye nâzır mahalde inşa edilmiştir. Türbeye, şimale nâzır bir mahalden, zeminden yüksek bulunduğu cihetle birkaç basamak merdivenle girilir. Selçukîler'in pâ-y-dâr ve lâyemut hatıratını terennüm eden türbede Saruhan Bey ile torunu Hızırşah Bey medfundur. Manisa'nın uç beylerinden olan Saruhan Bey, zekâ ve kabiliyet-i tensikîyesizle memleketin âsaiş ve intizamını temin etmiş, Selçukîler'in inbilâliyle ilân-ı istiklâl etmiştir."²⁷

²⁵ MMT, s. 141-143.

²⁶ Emecen, a.g.m., s. 141.

²⁷ MT, s. 55.

Manisa Mimari Tarihi adlı eserindeyse bu zât ve türbesi hakkında şunları yazmaktadır:

“Selçuk emîrlerinden ve uç beylerinden Saruhan Bey, kendi ismine izâfe edilen Saruhan dâbilinde beylik yapmıştı.

Millî an’ânâta nazaran Byzantine’lere pâýıtaht ittibâz edilmiş olan Manisa’yı pek garip bir hile ile zapt etmişti. Keçilerin boynuzlarına yapıştırıp yaktıkları mumların ışıkları her tarafa serpilirken, zifiri karanlıklar aydınlanırken Sipylos dağından sarkan kuvvet Bizans’ın Niften sonra pâýıtaht yaptıkları bu şehri yapmıştı.

Anadolu, Irak, Kilikya vesâir taraflarda seyahat eden Arap seyyahlarından İbn Batuta’nın temâsa gelerek iktidâr ve istîdâdına mütehayyir kaldığı Saruhan Bey; Saruhan’ın âsâyişini temîn, umumi idâresini tensik ve tanzim ettikten sonra ibzâr ve techiz ettiği kuvvetlerle Rumları Adalar Denizi sâhiline kadar sürmüştü.

Bilâhare vefat eden Saruhan Bey, yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.

Türbe, pek yüksek bir zemîn üzerine inşâ edilmiş ve şimâle nâzır bir kapı açılarak birkaç basamakla içerisine girilmesi temîn edilmiştir.

Türbe, pek mütevâzi ve sâkin, ebedî müsterih bir hayâtı pek canlı bir sûrette tasvîr edecek derecede sâde ve zîynetten mabrûm olarak yapılmış ve üzeri kubbe ile örtülmüştür.

Mamafih bu türbeye yalnız kendisi değil, oğullarından İhyas, Süleyman ve Hızır Şah Beyler de defnedilmiştir.

Türbenin bulunduğu mahalleye “Körhâne” tesmiyesi; Fâtih’in hocası Molla Hüsrev’in bu mahalde ikamet etmesinden, “Gûrânî mahalle” sinin tahrîf edilmesinden neş’et etmiştir. Tafsilâtı muharririn Manisa Tarihi’nde bulunabilir.”²⁸

2.2. İshak Bey

İshak Bey için ise, *Manisa Tarihi*’nde şu bilgileri vermektedir:

“İshak Bey’in türbesi en muhteşem ve en müdebeddir. İnşa ettirdiği Camii Kebir’e muttasıl olarak yapılmıştır. Şimale nâzır kapısının önünde kemerle örtülü bir dehliz mevcuttur. Türbe, zeminden yarım metre kadar yüksektir. İçeriye bir iki basamak merdivenle çıkılarak girilir. Kapının iki tarafı Bizans’ın bir hatıra-i nefisini, beykeltraşisini terennüm eden, ince, nârin, abenktar, beyaz somakiden işlenmiş, ortası âdeta düğümlenmiş [...] tarzını andıran sütunlarla müzeyyendir. Kapıdan girilince sol tarafta bir kadın, karşısında İshak Çelebi, yanında oğlu medfundur. Türbenin bütün duvarları yazılı levhalarla müzeyyendir. Kubbesi Selçuk-Osmanlı mimarisinin bir şekl-i mümtazıdır. Bu zeki, idareşinâs simanın kendisine, müessesatına has evkâfı vardır. Karaoğlanlı tımarının hâsılatı müessesatının imarına tahsis olunmuştur.”²⁹

Manisa Mimari Tarihi’nde ise aşağıdaki malumat verilmiştir:

“Türbe zeminden yüksek bir mahâl üzerine inşâ edilmiştir. Türbe kapısının iki tarafı-

²⁸ MMT, s. 41-42.

²⁹ MT, s. 55.

nı tezyin eyleyen sütunlar; beyaz somakiden yapılmış ve pek mâbirâne [...] ³⁰ tarzında, ortasında gûyâ yekdiğerıyla bir düğümle birleşmiş yekpâre sütun manzarasını andırır.

Tahfif kemerinde

“Selâmiñaleykiüm tıptum fedbuluba halidine” *kitâbesi* görülür.

Mamaşih sütunların üzerinde bir mânâyı ifâde etmek maksadıyla bir murabbanın re’slerine konan dört noktanın tevliid ettiğı şekil, bir haç gibi görülür.

Bu allégorie ile plânda G harfiyle gösterilen sütun başlığının ortasında, hakk edildiğı halde şekil, izi kaybolmayan istavrozun kabartmasına tesadüf edilir.

Türbenin dâbili; çini, mozaik ve sair fayanslarla tezyin edilmemiştir. Ancak gün doğuya müteveccih duvarına açılan pencerelerden birisi câmiin dâbiline, diğeri son cemâat mahalline, gün batıya açılan iki pencere dershânenin avlusuna bakar.

Bu türbeye İshak Çelebi ile iki oğlu, bir zevcesi defnedilmiştir.

İshak Çelebi’nin sandukasındaki Türkistan şalıyla bazı levhalar, dâbili manzarayı süsler.

Dershânenin önü yüksek ve büyük bir kemere istinad eden yarım kubbe ile örtülmüştür. ³¹

2.3. Çöplü Dede

Saruhanogulları beyleri olan yukarıdaki zatların ardından Yörükoglu, yakın zamanlarda yaşamış Mevlevî zevat hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan ilki Çöplü Dede’dir. Mezar taşındaki “*Bezm-i Hağğa vuşlat etdi Hağ diye Çöpli Baba*” mısraının da gösterdiği gibi h. 1297 [m. 1879] yılında vefat eden bu zât hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Çöplü Dede, Mevlevî tarikatına müntesip, harabatî bir tabiat sahibi idi. Bu tabiatı, kendisini pek süflü, pek perişan bir hayat yaşatmıştı.

Pek yakın bir mazide yaşayan Çöplü Dede, halkın büyük bir ihtiram ve tazimine mazhar olmuştu. Bu ihtiram ve tazimi, abalının dilleriyle intikal ile ahfada bırakılan an’ane, rivayetler tevliid etmişti.

Çünkü Çöplü Dede, an’ane ve rivayetlerin tesis ettikleri kanaat ve zihniyete göre kalplerin, ruhların esrarına muttali bir sima olarak yaşamıştı.

Gureba hastanesinde kendisine tahsis edilen odadan hiçbir suretle dışarı çıkmayan ve bütün ihtiyaç ve zaruretlerini orada defeden Çöplü Dede’nin ikametgâhı, gûya kokularla ta’tir edilmiş salonlardan daha ziyade koku serperdi.

Herkesin, ulema ve ekâbirin, erkek ve kadının ziyaretine mazhar olan Çöplü Dede, zâirin hücresi kapısından girerken kalbinin esrarını keşfe mazhar olurdu.

Memleketin Camii Kebir mahallesinde, Kadirihâne dergâhında medfun olan Çöplü Dede’nin mezar taşındaki kitâbesi, halkın kanaat ve hürmetinin derecesini ispat eyler.

³⁰ Okunamayan kelimeler köşeli parantez içinde verilmiştir.

³¹ MMT, s. 28-29.

[Fā'îlâtün / fā'îlâtün / fā'îlâtün / fā'îlün]

Hüve'l-Bâkî 1297[M. 1879]

*Mağnisānuñ bir veliyy-i kāmili Çöpli Dede
Şüret içre dîde-i 'âlemden etdi ihtifā*

*El çeküp hâşâk-ı dünyâdan o zât-ı zü'l-himem
Oldı kurb-ı maşşad-ı medfende şimdi pür-şafā*

*Her cihetden keşfi rûşen şâf-dil bir pîr idi
[eksik mısra]*

*İhtiyâr-ı zillet etmişdi kemâl-i şabr ile
Bildigi için 'âlem-i hestî-yi dâr-ı ibtilā*

*Gevher-i 'îrfân ile ma'mûr idi ma'nîde lîk
Gösterirdi kendini ehl-i harâbât şüretā*

*Rûh-ı pâkinden hemîşe isti'âne eylegil
Budur ol ehl-i kubûrun kîmyâsı bî-riyā*

*Rihlet-i târihin **Âşım** söyledi ilhâm ile
'Bezm-i Hâkka vuşlat etdi Hâk diye Çöpli Baba'*

*Ruhuna Fâtîha*³²

2.4. Mustafa Şefik Efendi

İkinci olarak II. Mevlevîhâne'yi³³ yaptıran Mustafa Şefik Efendi hakkında bilgi verilmektedir. Ancak bu noktada Tanrıkörur'un verdiği bilgiyle Yörükoğlu'nun verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Tanrıkörur'a göre

³² MMT, s. 143-144.

³³ Bu mevlîvîhâne için bkz. Nuran Tezcan, "Manisa Mevlîvîhânesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1994, s. 191 vd.; Bârihüdâ Tanrıkörur, *Türkiye Mevlîvîhanelerinin Mimari Özellikleri, II-Katalog*, Konya: Selçuk Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000, s. 398-403; Bârihüdâ Tanrıkörur, İkinci Manisa Mevlîvîhânesi, *Uluslararası Mevlânâ ve Tasavvuf Gelenegi Sempozyumu, 09-10 Ekim 2010 Manisa*, basılmamış bildiri; Bu mevlîvîhânenin son kalıntılarından da bir belediye başkanının marifetiyle nasıl yıkıldığının hazin hikâyesi için bkz. Nejdî Bilgi, "Tarihî Hâfızamız ve Manisa", *Manisa Dergisi*, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), 73-78.

Mustafa Şefik Efendi I. Mevlevîhâne'nin son şeyhidir, II. Mevlevîhâne'yi yaptıran ise, yeğeni Nakîbzâde Çelebi Mustafa Efendi'dir ve vefat edince mevlevîhânenin haziresine gömülmüştür.³⁴

Tanrıkorur, bu bilgiyi Keşfi Karadanışman'dan öğrenmiştir. Bu yıllarda oldukça yaşlı olan Karadanışman'ın aynı aileden olan bu iki zâtı birbirine karıştırması pek olasıdır. Kaldı ki Karadanışman, yaptığı bir çalışmada II. Mevlevîhâne'yi kuranın Nakibzâde Mustafa Şefik Efendi olduğunu söylemektedir.³⁵ Yörükoğlu ise 1910'lu yıllarda burada olan ve hadiselerle daha yakın olan bir kaynaktır. Dolayısıyla bizce Yörükoğlu'nun bu konuda verdiği bilgileri kabul etmek daha makuldür. Yazar, Mustafa Şefik Efendi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Mustafa Şefik Efendi, âlim ve pek dindar bir zât idi. Mevlevî tarikatındaki lâhuti hayata müncezib olarak intisab etmişti. Bu intisab kendisinin ruhunda ilâhî bir âlem yaşatmıştı.

Bu ağır ve şişman vücut Mevlevîhâne semâhânesinde dönmesinde bir haşş-ı ruhanî duyardı.

Eski Mevlevîhâne'nin inşa edildiği yüksek tepeye kadar çıkmak için bir yorgunluk bile duymazdı. Fakat bu hal, hayat-ı şebâbete tesadüf ettiği anlarda vaki idi.

İhtiyarladığı sırada o yüksek tepenin, hâkim muhitindeki dergâha gidemeyecek dereceye gelmişti. Şehir dâhilindeki şimdiki dergâhın bulunduğu mahal, çulbaların tezgâhlarıyla, sanat-kârların faaliyet sahası idi.

Mustafa Şefik Efendi, burasını satın almış, semâhâne yaptırdıktan sonra şeyh ve dedegânın buraya gelmesine sebep olmuştu.

Mustafa Şefik Efendi, tarikat uğrunda pek büyük fedakârlıklar göstermişti. Hayrât ve hasenâtı pek severdi.

Bilbare vefat eden Mustafa Şefik Efendi, hürmeten kendi namına Mevlevîhâne dâhilinde yapılan türbeye defnedildi.”³⁶

Yörükoğlu, maalesef bu zâtın mezar kitâbesini vermemiştir.

2.5. Ser-tabbah Hüseyin Efendi

Yörükoğlu, üçüncü olarak II. Mevlevîhânede medfun bulunan Ser-tabbah Hüseyin Efendi hakkında bilgi vermektedir. Mezartaşındaki *“Merd ü âgâh-ı hakikatdır Hüseyin-i Mevlevî”* ifadesinin ebced hesabıyla karşılığı h. 1318 [m. 1900-1901] olduğundan, bu tarihte vefat ettiği anlaşılmaktadır:

“Hüseyin Efendi, Mevlevî tarikatında mevcut silsile-i merâtibi görmüş ve pek çok seneler onun rubaniyetinden zevk duymuştu.

³⁴ Tanrıkorur, a.g.b., s. 398.

³⁵ Keşfi Karadanışman, *Manisa Tarîhi Eser ve Kitabeleri*, Manisa: Turizm Derneği Yayınları, s. 6.

³⁶ MMT, s. 145.

Mamañib tekkenin iaşesinin temin ve tanzîmi vazîfesini derubte eyleyen Hüseyin Efendi, bundaki vukuf ve istikametini ibraz etmişti.

Tab'an sâkin ve sakit, ruhen ve kalben pek yüksek idi.

Bir asırlık bir hayata mazhar olduktan sonra vefat eden Ser-Tabbah Hüseyin Efendi Mevlevîhâne'de, Mustafa Şefîk Efendi türbesinin haricinde ve fakat müsterek sakfı altına defnedilmişti.

Mezar taşının kitâbesinde şunlar yazılmıştır:

[Fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlün]

*“Şâf bir dervîş idi zâ'îr şu kabriñ şâhibi
Çeşm-i pâki ravza-i mağberde oldu münzevî*

*Mağnisa dergâh-ı pür feyzinde ser-ıtabbâh iken
Başladı tar gelmeğe merhûm için dünyâ evi*

*Çünkü bir 'aşra qarîb itmîşdi imrâr-ı hayât
Âhiretde istedi ol zâtı şâhib-meşnevi*

*Düşmedi her dem dilinden ism-i celâl³⁷
Berğ ururdu cebhesinden nûr-ı Hağğın pertevi*

*Bâ-ı Bismillâh ile târihin itmâm eyledim
'Merd ü âgâh-ı hağğatdır Hüseyin-i Mevlevî'*

Rûhuna rızâenlillah Fâtiha³⁸

2.6. Hacı Muhiddin Efendi

Son olarak da Hacı Muhiddin Efendi üzerine malumat verilmiştir. H. 1304 [m. 1886-1887] tarihinde vefat eden, bu zâtın Mevlânâ soyundan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Mevlevîhânedeki görevi hakkında bilgi yoktur. Konuyla ilgili kaynaklarda da şeyh olarak adı geçmeyen³⁹ bu zât hakkında bildiklerimiz Yörükoğlu'nun yazdıklarından ibaretdir:

³⁷ Kalıpta eksiklik var.

³⁸ MMT, s. 146; Bugün mezartaşı Manisa müzesinde kırık olarak mevcuttur, bkz. Alpay Bizbirlik, “Manisa Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Manisa Şebri Bilgi Şöleni Bildiriler 29-30 Eylül 2005 Manisa*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Kültür ve Spor Kulübü Derneği Yayınları, 2006, s. 123.

³⁹ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg Yayınları, 2003, s. 211.

"Hacı Muhittin Efendi, Hazret-i Mevlâna'nın izini takip ederdi. Mesnevi mefkûresi için bir şabeserdi. Ondan aldığı zevki, hiçbir şeyden almazdı. Sâkin ve sâf bir tabiat ve ruhta idi.

Haluk tabiatı, mütevacı ruhu ile temayüz eylerdi. Konya'dan Manisa'ya geldikten sonra uzun müddet yaşamıştı. Bilahare ölümün çelikle pençesine düşmüştü.

Hacı Muhittin Efendi vasiyeti üzerine Kadirîhâne dergâhı makberine defnedilmiştir. Mezarının kitâbesinde şunlar yazılmıştır

Küllü men 'aleyhâ fân

Sülâle-i tâhire-i Hazret-i Mevlânâdan

Konevî merhûm ve mağfûru'l-muhtâc

İla rahmete rabbibi'l-ğafûr el-bâc Hacı Muhyi'd-dîn

Çelebi rûhıyçün Fâtîha

Sene 1304 ⁴⁰

3. Rifâîlik

Manisa'da Rifâîlikle ilgili en erken bilgiye 19. Yüzyılda Ahmed Vehbi Efendi'nin şehirde tekke açması dolayısıyla rastlanmaktadır. Daha sonra güç kazanan tarikatın Entekkeliler, Karyağdı, Küçükşeyh, Osmanşeyh⁴¹, Gözlüklü Süleyman Efendi, Dandingöbek Hacı Mehmed Efendi⁴² ve Ali Nâilî⁴³ isimli tekkeleri mevcuttu. Bunlardan ilk dördü Ma'rifî olup diğerlerinin hangi koldan olduğu bilinmemektedir. Karyağdı tekkesinin şeyhi Hasan Rüşdî Efendi'nin damadı olan Attar Mehmed Efendi idi. Dergâh, Yedi Kızlar türbesinin ve Kabak tekkesinin civarındaydı.⁴⁴ Osmanşeyh tekkesi ise Şehitler ilköğretim okulunun arkasındaki taş binanın arkasındaydı.⁴⁵

Yörükoğlu, bu tarikatla Kadirîliğin zikir törenlerinin çok yakın olduğu bilgisini vererek her ikisini beraber almıştır:

"Âyinler, tekkenin istimaline mahsus bir odada yapılır. Bu odada bir mihrap bulunur. Bunun önüne ekseriya seccade, yabut bir post serilir. Şeyh, bunun üzerine oturur. Mihrabın üst tarafına tarikat müessesinin ismini muhtevi bir levha asılır.

⁴⁰ MMT, s. 147.

⁴¹ Necdet Okumuş, *Manisa Rifât Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003; *Hasan Rüşdî Divânı*, haz. M. Adnan Başoğlu, Necdet Okumuş, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003, s. 36.

⁴² Bu dergâhlar hakkında yegâne bilgiyi Yörükoğlu vermektedir.

⁴³ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Enlîya*, 4, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, s. 358.

⁴⁴ Özgül Başoğlu (Manisa, 1936, ev hanımı, Fevzi Bayoğlu'nun yeğeni) ile yapılan görüşme.

⁴⁵ Özgül Başoğlu ile yapılan görüşme.

Kadirî, Rifâî tekkelerinde şeyh, yedi esmâ-yı ilâhîyeyi zikre başlar. Müteakiben Kur'an'ın muhtelif âyetlerini ağır ağır tilâvet ederler. Her durakta balkavarî oturmuş olan dervişler; 'Allah' yabut 'Hû' derler. Dirsek dirseğe dokunacak derecede yan yana diz çökerler. Mevzun bir surette baş ve beden harekâtı yaparlar. Ekseriyetle bedeni sağdan sola doğru tabrik ederler. Otururken yapılan bu harekâta ayakta da mevzun bir surette devam ederler. Rifâîlerde ve Kadirîlerde hareketler, üç sabneyi şâmilidir. Mecmuu üç saatten ziyade imtidâd eyler.

- 1- Bütün dervişler, mibrabın önünde oturmuş bulunan şeybe arz-ı bulûs eder. Odamın ortasında nim daire teşkil eden postlarına kadar gelirler. Bunu müteakip hep bir ağızdan 'tekbir' getirirler. Kur'an'ın ilk sûresini, Fâtîha-i şerîfeyi okurlar. Bundan sonra şeyh, 'Lâ ilâhe illallah' tevhidini yek edâ bir surette okumağa başlar. Bunu tekrardan fâriğ olmayan şeybe karşı dervişler, ellerini, yüzlerini, göğüslerini götürerek ve lâyenkatî bir taraftan diğer tarafa sallanarak "Allah" derler.
- 2- Şeyhin sağ tarafında bulunan ibtiyarlardan biri tarafından terennüm edilen na't-ı Peygamberî ile başlar. Bu müddet esnasında dervişler, öne ve arkaya sallanarak mütemadiyen 'Allah' derler. Bir çeyrek saat sonra ayağa kalkarlar. Dirsekleriyle yekdiğerini iterler. Cânibî hareket yaparlar. Sağ ayak daima yerinde kalır. Sol ayak daima hareket eyler. Fakat vücûdun cibet-i hareketine muhalif bir cibette hareketle 'Yâ Allah', 'Yâ Hû' derler.
- 3- Şeyhin sağ tarafında bulunan bir şeyh, ilâhî terennüm ettiği sırada dervişlerin hareketleri daha şedid olur. Şiddeti artırmak için onları ateşlendirmek üzere şeyhlerden birisi aralarına girer.
- 4- Yeni bir istirahatattan sonra dördüncü sabne başlar. Dervişler, sarıklarını atarlar. Bir halka teşkil ederek kollarını yekdiğerinin omuzları üzerine koyarlar. Odayı muttarid adımlarla devr eylerler. Bu tarz hareket müstesna zamanlarda yapılır.

Bu sırada en ziyade yaşlı olanlar, şeyhin sağ tarafında bulunur. Yekdiğerini müteakip ilâhî okurlar. 'Yâ Allah', 'Yâ Hû' derler. Sesler gittikçe yükselir. Nihayet yorulmağa başladıkları esnada şeyh dairenin içine girer. Ortalarında abz-ı mevki ile gayretlerini tezyid için onların hareketlerinden daha şedid hareketler icra eyler.

İşte bu sırada kızgın demirler almaya tahammül ederler. Filhakika mibrabın ve şeyhin müinasip bir mahallinde, duvarda bulunan bıçaklar sâir ucu sivri âletler, tığlar, şişler bir hareket daha yaparlar.

Dördüncü sabneden sonra iki derviş bu demir âletlerden sekiz veya dokuz tanesini alır. Kıpırmızı oluncaya kadar ateşte bırakılır, şeybe takdim edilir. Şeyh bâzı dua okuduktan sonra tarikatin müessisinden istimdâd eder. Sonra kızgın demirlerin üzerine birkaç defa okur, onları ağızına yaklaştırır. Bâdebu dervişlere tevzi eder. Dervişler baz ile onları yalarlar, ısırrılar, ağızlarına sokarlar.

Kızgın demir elde edemeyenler, duvarda asılı bulunan bıçaklar üzerine atılırlar. Şiddetle duvardan çekerler. Ayaklarına, kollarına, göğüslerine hiçbir ızdırab göstermeksizin vururlar.

Kadirîlerle Rifâîler arasında fark pek cüz'idir. Kadirîler ateş yalamazlar. Mamafih kı-

luç üzerine çıkarlar ve harekât icra eylerler.’⁴⁶

Nuri Yörükoğlu Manisa’da bu tarıkata ait üç tekke hakkında bilgi vermektedir:

“Memleket dâhilinde diğer tarikatlar gibi Rifâî tarikatı da büyük bir tesir yapmış ve pek çok tekkeler açılmıştır. Bunların en mühimleri şunlardır:

Antakyalı dergâhı, Gözlüklü Süleyman Efendi dergâhı, Dandingöbek Hacı Mehmed Efendi Dergâhı İlah.”⁴⁷

3.1. Antakyalı Dergâhı

Son yıllarda hakkında çeşitli yayınlar yapılan⁴⁸ ve Manisa’nın dinî ve toplumsal hayatında önemli bir yeri olan bu dergâh ve mensup olduğu kol olan Ma’rifîye⁴⁹ üzerine Yörükoğlu, doğrudan bilgi vermemekle birlikte; bu kolun Manisa’daki temsilcisi olan Entekkeliler dergâhı hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir. Ayrıca Rifâî zikirleri hakkında verdiği bilgilerin bu kolun yaptığı zikir törenlerinin gözleminden çıktığını düşünmek çok fazla yanlış olmaz; çünkü bu yıllarda Manisa’da Rifâîliği temsil eden en önemli tekke burasıydı.

“Bu dergâh, Hacı Ahmet Efendi tarafından inşa ve tesis edilmiştir. Kendisi âlim, müttaki ve mutasavvıf bir adamdı. Dergâhın kapısı üzerinde şu kitâbeye nazaran

[Mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün]

*Hudâya ma‘nevî dergâhına vuslat için luğf it
Açılsun bir cedîd kapu bize hulk-i Muhammedden
İdüp imdâd-ı rûhânî tevessülle ola himmet
Tarîkat pîri Şeyyîd Ahmed-i eş-şeyh Rifâ‘iden*

⁴⁶ MT, s. 97-98.

⁴⁷ MMT, s. 154. Yörükoğlu, listedeki son tekke olan Dandingöbek Hacı Mehmed Efendi Dergâhı hakkında bilgi vermemiştir.

⁴⁸ bkz. Necdet Okumuş, “Manisa Rifâî Dergâhı (Entekkeliler) (Sanat Tarihi ve Tasavvuf Tarihi Açısından Bir İnceleme)”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, 22/4 (Ekim 1993), s. 65-75; Alpay Bizbirlik, “Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi”, *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdî Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002, s. 179-193; Okumuş, a.g.e.; *Hasan Rüşdî Divânı*, haz. M. Adnan Başoğlu, Necdet Okumuş, Manisa 2003; 19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı Entekkeliler Sempozyumu 15 Kasım 2008, haz. Mehmed Veyis Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa 2010.

⁴⁹ bkz. Necmi Tarkan, *Kartal’da Kurulmuş Bir Tarikat Ma’rifîye*, Pendik 1964; Atabey Kılıç, “Manisa-Demirci’de Görülen Alevî-Bektaşî-Rifâ’î Meşrepli Bir Tarikat: Ma’rifîlik”, *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2007. Atabey Kılıç’ın bu kolla ilgili diğer çalışmaları yukarıdaki makalenin bibliyografyasında mevcuttur.

Tarikatın Rifâî olduğu ve Hazreti Peygamberin rubaniyetine istinaden visale mazhariyet kabil olacağı anlaşılr.

Pek çok zaman yaşayan ve tarikatın esaslarını telkin eyleyen Hacı Ahmet Efendinin vefatı üzerine kendine mahsus haziresine, türbeye defnedilmiştir.

Türbesindeki levhada şu tarz kitâbe, onun vefatı tarihini bildirir.

Ṭarīkat-ı ‘aliyye-i kibâr-ı meşâyıh-ı ‘izâmından

Esrâr-ı haqq’a ‘l-yaqîn mürğ-i rûhı

Pervâz-ı âşiyân huld-ı berîn Anıakyalı

Eş-şeyh el-hâc Ahmed Efendi

1267[1850-1851].⁵⁰

Burada verilen kitâbe ile bugün dergâhta olan kitâbe⁵¹ arasında bir uyumsuzluk vardır. Yukarıdaki metin dergâhtakinin kısaltılmış hâli gibidir. Bunun Yörükoğlu’nun eksik yazmasından mı yoksa dergâhın onarımları esnasında kitâbenin değiştirilmesinden mi kaynaklandığı anlaşılamamaktadır.

3.2. Gözlüklü Süleyman Efendi Dergâhı

Başka kaynaklarda adı bile geçmeyen⁵² bu tekke hakkında şimdilik yeğâne kaynak Yörükoğlu’dur. Bu tekke, İzmir’in Çeşme kazasından olduğu anlaşılan Gözlüklü Süleyman Efendi tarafından h. 1308 [m. 1890-1891] yılında açılmıştır. Süleyman Efendi, tüm servetini burası için harcamış, hatta sonunda dilenmek durumuna düşmüştür. Bu zât hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olduğu anlaşılan Yörükoğlu, maalesef başka bilgi vermemiştir:

“Yakın zamanlarda tesis edilmiş olan bu dergâh, müessisinin vefatıyla sönmüştür. Memleketin zengin bir ailesine mensup olduğu halde en muhtarib, en elim hayat akâbetlerini görmüş, servetini dergâhının zâir ve seyyahlarını terfih ve izaç etmek için feda eylemiş olan Şeyh Süleyman Efendi, bu muvakkat ve iğrenç hayatta tese’ül edecek dereceye gelmiştir.

Dergâhını büyük bir iştiyak ve manevî merbutiyetle açan Süleyman Efendi, ölüm döşesinde bile hayatın merhametsiz kâmasından kurtulamamıştır.

⁵⁰ MMT, s. 154-155.

⁵¹ Kitâbe için şimdilik bkz. Okumuş, a.g.e., s. 110, 112.

⁵² *Gözsüzler dergâhı* olarak bilinen tekke burası olmalıdır. Yeri bugünkü Entekkeliler dergâhının tuvaletinin olduğu tarafta çaprazda (kuzey batı istikametinde) kalıyordu. (Özgül Başoğlu ile yapılan görüşme.) Bu tekke “Hacı Süleyman Efendi Tekkesi” olarak bilinen ve Babakuyu mahallesinde (Bugünkü Topçuasım mahallesi sınırları içindedir) olan yer olabilir. Bkz. Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1939, s. 124.

Dergâhın kapısı üstünde şu

Halk-ı eflâke nûr sebeb-i Muḥammed
Feyz-i envâr-ı edeb nûr-ı Muḥammed
Ḥaḳ şalli ‘alâ Muḥammed ve âl-i Muḥammed
İzmirî Çeşmeli-zâde Süleymân Efendi
Evvel-i Ramazân
1308 [1890-1891]

[Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün]

Bu dergâh-ı mu‘allâ mülk-i ‘irfân nâm ü şânedir
Cenâb-ı Seyyid Aḥmed er-Rifâî âşiyânedir
Ketebe Muştafa

kitâbeye nazaran 1308 [1890-1891] tarihinde tesis edilmiştir.

*Bânisi yetmiş – yetmiş beş yaşında olduğu balde dergâhı derûnundaki bazıresine defnedilmiştir.*⁵³

4. Kadirîlik

19. yüzyılda Kadirî tarikatının Manisa şehrinde iki tekkesi vardı.⁵⁴ Muhtemelen bunlardan biri, Yörükoğlu sayesinde hakkında bilgimiz olan Kadirîhâne idi. Yörükoğlu, Rifâî ve Kadirîlerin usûl bakımından birbirine benzediğini ifade eder. Araştırmacının Kadirî ve Rifâî zikir töreniyle ilgili *Manisa Mimari Tarihi*’nde verdiği bilgiyi nakledelim:

‘Rifâî, Kadirî ve Uşşakî Tarikatları – Aralarında şekil itibarıyla pek az farklı olan bu tarikatların idamesi maksadıyla pek çok tekeler tesis edilmiştir.

Bunların âyinleri, kible duvarını bir mihrabın tezyin ettiği semâhânede icra edilir. Mihrabın önünde serilen bir post, şeybe tahsis edilir. Mihrap kemerinin üstüne, her tarikatın müessisinin ismini muhtevî bir levha talik edilir.

Âyinlere ya öğle veya yatsı ezanını müteakip kılınan namazdan sonra başlanır.

Âyin, kısmen oturarak, kısmen ayakta iken yapılır.

Her tekkede şeyh, yedi esmâ-ı ilâhîyeyi zikre başlar. Onu müteakip Kur’ân’ın muhtelif âyetleri ağır ağır tilâvet edilir. Her durakta halkavârî oturmuş dervişler, ‘Allah’ yabut ‘Hû’

⁵³ MMT, s. 155-156.

⁵⁴ Nejdî Bilgi, XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950), İzmir: Ege Ü., Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 1996, s. 240.

derler. Dirsek dirseğe dokunacak derecede yan yana diz çökerler, mevzun baş ve beden hareketleri yaparlar. Ekersiyetle bedeni sağdan sola doğru tahrik ederler. Otururken yapılan bu hareketlere, ayakta iken de devam eylerler.

Bu tarikatların hareketleri, dört sahneyi ihtiva eder, üç dört saat imtidâd eyler.

1-Bütün dervişler, mihrap önünde bulunan şeybe arz-ı bulûs eyler, boyun keser semâbânenin ortasında nim daire teşkil eden postlarına kadar gelirler. Bunu müteakip tekbir getirirler. Ku'rân'ın ilk sûresini, Fâtîha'yı okurlar. Bundan sonra şeyh, 'Lâ ilâhe illallah' tevhidini yek âbenk okumağa başlar ve dervişler ona imtisâl ile mevzun ve muttarid harekât yaparlar, sallanırlar.

2-Şeyhin sağ tarafında bulunan bir şeyh, na't-ı Peygamberî ile 'Allah' virdini yapar ve bu müddet esnasında dervişler, öne, arkaya sallanarak mütemadiyen 'Allah' derler. Bir çeyrek saat sonra ayağa kalkarlar, dirsekleriyle birbiri iterler ve canibî hareket yaparlar. Sağ ayak daima yerinde kalır, sol ayak hareket eder, fakat vücûdun cibeti harekete muhalif hareketle 'Yâ Allah, Yâ Hâ' derler.

3-Şeyhin sağındaki şeyh, ilâhî okuduğu sırada dervişlerin hareketleri artar, şiddetlenir. Şiddeti tezyid için şeyhlerden birisi araya girer.

4-Hafif bir tevakkufu müteakip dervişler, bir halka teşkil ederek kollarını birbirinin omzuna koyarlar. Muttarid adımlarla deverana başlarlar.

*Bazı hususi ve ferkalade ahvalde şeyhler, bazı garip hadiseler gösterirler.*⁵⁵

4.1. Kadirihâne

Kaynaklarda daha çok İbrahim Seydî zâviyesi olarak geçen bu yapı⁵⁶ hakkında çeşitli belgeler bulunmaktaysa da⁵⁷, kitâbelerini veren yegâne kaynak Yörükoğlu'dur. Çeşitli tarihlerde tamir edildiği anlaşılan dergâhın son tamiriyle Şeyh Mehmed Emin Efendi görevlendirilmiş olup bu tamirat 9 Şaban 1318 [2 Aralık 1900] tarihinde sona ermiştir. Burası hakkında Yörükoğlu aşağıdaki bilgileri vermektedir:

"Saruban beyin torunu İshak Çelebi'nin türbesi yakınında, yüksek ve manzarası itibarıyla bâkîm bir mahalde inşa edilmiş olan Kadirihâne tekkesiyle, İbrahim Seyyid hazretlerinin türbesi, pek uzun bir zaman asırların tahripkâr elinden kurtulamamıştır.

Muhtelif zamanlarda, muhtelif şahsiyetler tarafından tamir edilmiştir.

⁵⁵ MMT, s. 148-149.

⁵⁶ Çağatay Uluçay, *Sarubanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1940, s. 58; Çağatay Uluçay, *Sarubanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946, s. 27, 81; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruban Zaviye ve Yatırırları*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946, s. 41.

⁵⁷ Uluçay, a.g.e., s. 58-59; Gökçen, a.g.e., s. 41-42, 70; Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 105-106; Mehmet Günay, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675), İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000, s. 155.

Tekke kapısının üzerindeki kitâbeye nazaran, 1318 tarihinde tamir edilerek son harâbî âsardan kurtarılmıştır.

Kâdiriḥâne Dergâh-ı Şerîfî

*Çok zaman kaldı bu dergâh mâil-i türâb
Mücedded ta'mirine Şeyḥ Meḥmed Emîni kıldılar erbâb
Cihân-ı kevneynde bulmasın ma'mûru eyleyen harâb
Bânîsi İbrâhim Seydî nûş eylesün kevşer-i şarâb
Pîr 'Abdülkâdirîden olmak isterse feyz-yâb
İstikâmet hem selâmet evidir küşâdı böyle bir bâb*

9 Şa'bân 1318 [2 Aralık 1900]

Hayatı ve tarihî hüviyeti tabakkuk etmeyen İbrahim Seyyid, bir an'ane göre İshak Çelebi'nin sancaktarı idi, maiyetinde pek büyük fedakârlıklar gösterdi.

Diğer bir rivayete göre İshak Çelebi'nin şeyhülislâmı idi. Memlekette şariat-ı İslâmiye'nin tamamı-i tatbikine itina ettiğinden şebir ve mülbakatında hiçbir haksız ve adaletsiz muamele yapılmazdı.

İshak Çelebi'nin ahfada bıraktığı şerefli, ünlü hatıralarda bunun büyük tesiri görülmüştür.

İbrahim Seyyid'in, tekkenin idare ve iâsesinin temini hususunda Yund dağında, Kilise köyünün âsâr ve ağnamını tahsis etmişti. Buranın varidatıyla idaresini düşünen İbrahim Seyyid'nin, bıraktığı vakıflardan, gallelerden sonraları mabrum kalan şeyhler türbe ve tekkesini tamirden aciz kılmuşlardır.

Hatta bu tekke ve türbe, bervecchi âti levhadaki kitâbeye nazaran

[Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün]

*Dil ü cāndan sipās ü ḥamd-i bî-ḥad lutf-ı 'irfāna
Yapıldı dil-küşā cāy-ı feraḥ-zā ehl-i 'irfāna*

*Ḥarâb-ı ser-be-ser müşrif görünce bî rûşen-dil
Serâser eyledi tecdîd müşâbih oldı rızvāna*

*Sitâyiş eylesün şâyestedür Vaşşâf-veş vaşfin
Nevâ-yı nağme-sâzın ide esmâ' cümle yārāna*

*Zehî bir cāy-ı ğam-fersâ sūrūr-āver neşât-efzâ
Gönülden maḥv olur andan ne ḥācet başka seyrāna*

*Zehî vālâ maḳām-ı pür-şafâ ervāḥ-ı ‘uşşāk
‘Acîb olmaz[sa]⁵⁸ gelinse zevk-i rūḥāniyle devrāna*

*Temāşāsında bir başka tecellî var bu dergāhın
Erenler ḥāzır ü nāzır olur gūyâ bu meydāna*

*Ne denlü mürtefî’dür kaşr-ı bünyād-ı mu‘allāı
Nazar kābil eger diḳḳat olunsa baḥr-ı ‘ummāna*

*Bu gülşenden terennüm eyledi şevk ile çok ‘āşık
Nazar eyle civārından nevā-yı ‘andelībāna*

*O denlü dalğalandı zevk u şevk ile ḥayālātum
Temevvüc eyledi zîrā [...]⁵⁹ yemm-i dürefşāna*

*Yeñi târiḥ-i cevher es‘ad-ı i‘vāz-ı dil buldı
Metin olsa sezâ her mısra‘ı ebrū-yı ḥübāna*

*Ḥudâ ‘āşıklarına kıbleler müjde ‘Ali Beyden
Ne zibâ oldu himmetle gelin yâ Hû ḳādirhâne*

Şa‘bānū’l-Mu‘azzam sene 1239

1239 [1823-1824]’da tamir görmüştür. İşte pek uzun zaman ihmâl edilen bu türbe ve tekeke, mâşînin tarihî bir hatırasını saklamıştır.

Kendisizle ailesi ve kerimesinin medfun bulunduğu türbenin bir duvarında bulunan tahta bir kılıç, buranın yegâne süsünü teşkil eder.

Denizli postnişini iken Manisa’ya, Kadirîhâne dergâhı halîfesi olarak gelen Şeyh Muslihiddin, Kilise köyü zâviyesinin dergâba muhasses âşârının nısfı ile iktifa etmişti. Buna mütebayyır kalan padişah İstanbul’a celb ile damat etmişti.

Rivâyete nazaran padişah, şeyh abdest alırken,
-Ne olurdu! Şeyh bir kerâmet gösterse, diye düşündüğü sırada,

⁵⁸ Hece fazla.

⁵⁹ İki hece eksik.

-Ne saadet, ne mazhariyet! Sultan hanım su dökerken padişahın havlu tutmasından büyük keramet mi olur?

Tarzında latife etmişti. Merkez Efendi dergâhını imar ile ihyasına çalışmıştı.

Kadirîhâne dergâhı makberesinde bazı büyük şöbret kazanmış ricâl ve meşâyih medfundur.⁶⁰

4.2. İbrahim Seyyid Türbesi⁶¹

Manisa'da halk tarafından Manisa'yı fetheden kumandanlardan birisi olarak kabul edilen bu zâtın, herhangi bir tarikatla ilgisinin derecesi bilinmemekle birlikte, Kadirîhâne olarak da anılan İbrahim Seydî zâviyesinin bânisi olduğu, yukarıdaki kitâbede zikredilmiştir. Bu sebeple Kadirîyye içinde ele alınmıştır. Yörükoğlu'nun sözlü kaynaklardan öğrendiğine göre bu zât İshak Çelebi devrinde yaşamıştır. İshak Çelebi zamanında tanzim edilen Revak Sultan vakfiyesinde adının geçmesi sebebiyle⁶² bu bilginin doğru olduğu görülmektedir. Yörükoğlu'nun türbenin duvarında asılı olduğunu ifade ettiği *tahta kılıç* ise oldukça önemli bir ayrıntıdır. Bilindiği gibi "*tahta kılıçla savaşma*" heterodoks menâkıbnâmelerde sıkça görülen bir motiftir ve Ocak'ın Tespitlerine göre Sünnî menâkıbnâmelerde hiç rastlanmaz.⁶³ Bunun sebebi tahta kılıcın şamanlıktan gelme bir motif olmasıdır. Şamanların âyin sırasında yanlarında taşıdıkları nesnelerden biri de tahta kılıçtır.⁶⁴

Yörükoğlu bu şahıs hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

"İshak Çelebi'nin türbesine yakın bir mesafede Kadirîhâne dergâhında bir türbe daha göze çarpar. Bu türbe, küçük bir makbere, bir tekke ve bahçe ile muhattır. Türbeye şimale nâzır bir medhalden girilince İbrahim Seyyid Hazretleri ile ailesi, kerimesinin medfun olduğu görülür. Mamafih türbenin duvarına asılmış olan, garip bir hâtıra-ı tarihîye uyandıran tahtadan mâmul kılıç türbenin yegâne zînetini teşkil eder.

Rivayete nazaran Seyyid İbrahim Hazretleri İshak Bey'in sancaktarı imiş. Maiyetinde pek büyük fedâkârlıklar göstermiş. Diğer bir rivayete nazaran ona şeyhülislâmlık yapmış. Memleket dâhilinde şariat-i İslâmiye'nin tamamı-i tatbikine ihtimam ettiğinden şehirde ve mülbakatında haksız bir hareket, yolsuz bir muamele olmamış. İshak Bey'in şerefli nâmının âfak-ı İslâmiye'de intişarına bu âlim ve fâzıl simanın pek büyük tesiri olmuş. Bunun Yund Dağında kilise tımarı namıyla bir zâviye mevcuttur. Maatteessüf muhterem ve necib vücûdun medfun

⁶⁰ MMT, s. 150-153.

⁶¹ Bugün bu yerde tek bir kabir vardır ve "İbrahim Seydî Dede" olarak anılmaktadır. Nitekim Yörükoğlu'nun naklettiği tamir kitâbesinde de bu adla geçiyor.

⁶² Uluçay, *Sarubanoğulları*, s. 28.

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 71-72.

⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 129-130.

bulunduğu tekke; tımarının, evkaf ve zâviyesinin hâsılatından istifade edilemediğinden harap bir hale gelmiştir. Vuku bulan müracaatlara rağmen tekkeye bir şey tahsis edilmemiştir. Tekkenin tarih-i tamirini gösteren kitâbe, burasının uğradığı harabîyi vazîhan isbat eder:

Ķâdirîhâne Dergâh-ı Şerîfî

*Çok zaman Ķaldı bu dergâh mâil-i türâb
Mücedded ta'mîrine Şeyh MeĶmed Emîni Ķıldılar erbâb
Cihân-ı kevneynde bulmasın ma'imûru eyleyen harâb
Bânîsi İbrâhim Seydî nûş eylesün kevşer-i şarâb
Pîr 'AbdülĶâdirîden olmaĶ isterse feyz-yâb
İstîĶâmet hem selâmet evidir küşâdı böyle bir bâb*

9 Şa'bân 1318 [2 Aralık 1900]

*Denizli postnişini iken ahlaksızlıktan müteessir olan Şeyh Muslihiddin; Manisa'ya hicretle Kadirîhâne dergâhı halîfesi olarak Kilise köyü zâviyesinin dergâha muhasses âşârının nisfıyla iktifa etmesine karşı padişah, buna mütebayyir kalıp İstanbul'a celb ile damat edinmişti. İstanbul'a geldiğinde Merkez Efendi dergâhını imâr ile irşadatta bulunduğuş esnada vefat etmişti.*⁶⁵

4.3. Vak Vak Sultan Türbesi

Gökçen, bu tekkenin şeyhini Karlızâde Süleyman Efendi olarak kabul etmektedir.⁶⁶ Buranın Kadirî dergâhı olduğı rivayet edilmektedir.⁶⁷

"Camii Kebir Mahallesi yakınında, Seyyid Hoca mahallesinde, Biçans'ın sur haricine muttasıl kısmında Vakvak Sultan türbesi vardır. Bu türbenin avlu kapısı caddeye nâzırdır. İçeriye girildiğı vakit ufak bir avlu göze çarpar. Türbeye muttasıl ufak bir mescidin kubbe ile mestur olduğı müşabede olunur.

⁶⁵ MT, s. 56.

⁶⁶ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar* (H. 1060 Miladi 1650'den Sonra), II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1950, s. 168.

⁶⁷ Necdet Okumuş, *Halvetîlik'in Ahmedîye Kolu Yığıtbaşı Velî ve Külliyesi*, Manisa: Şafak Basım-Yayım, 2005, s. 24. Öte yandan menkabede geçen yerin Kadirîhâne olması da muhtemeldir. Bugün yeri mevcut olmayan Kadirîhâne ile Vak Vak tekkesinin yeri, Okumuş'un kaynak kişisine, karıştırılıyor olabilir. Gökçen ise, türbedeki taşların Mevlevî sikkesine benzemesinden bahsetmişse de (*Saruban Zaviye ve Yatırları*, s. 19) bizce bu mümkün değildir. Çünkü Mevlevîler Mevlevîhâne'de faaliyet icra ediyorlardı. Kaldı ki bir tarikata ait bir hazirede başka tarikattan kişilerin defnedilmesi sıkça görülen bir durumdur. Örneğin Uşakî olduğı bilinen Kabak tekkesinde Nakşibendîlere ait mezar taşları vardı, bkz. Uluçay, Gökçen, *a.g.e.*, s. 120.

Vakvak Sultan aldığı garip unvan bakımında şu an'ane mervidir: Manisa Selçukîler tarafından istila olunurken Vakvak Sultan askerî kumandan idi. Düşman, Bizans askeri firar ile arkalarına bakmayacak derecede inkisar-ı hayale, zaaf-ı mânevîye duçar olmuştu. Vak Vak Sultan; düşman, Bizans maneviyatının zaafına mütehayyir kalarak,

*-Bak, Bak! diyerek hayretini saklayamamıştı. Bilahare bu cümle tabriften 'vak vak' demekle Vak Vak Sultan unvanı bir an'ane şeklinde intikal eylemiştir.*⁶⁸

5. Halvetîlik

Manisa'da bulunan en eski tarikatlardan olan Halvetîyye resmi belgelere nazaran ilk olarak Revak Sultan dolayısıyla zikredilmiştir. Sonraki zamanlarda da, Osmanlı devletinde en yaygın tarikat olmasıyla paralel olarak, Halvetîlik ve kolları Manisa'da güçlü bir biçimde temsil edilmiştir. Manisa'ya geldiği bilinen Kemal Ümmî, Halvetîliğin Ahmedîyye kolunun kurucusu olan Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, Sünbülî kolundan Merkez Efendi, 17. yüzyılda Kenzî Hasan Efendi bunların en meşhurlarıdır.⁶⁹ 1890-1891 yıllarında Manisa'da altı Halvetî tekkesi olduğu kayıtlıdır.⁷⁰

⁶⁸ MT, s. 56; hemen hemen aynı bilgiler MMT, s. 446-47'de de geçiyor. Tek fark Vak Vak kelimesinin anlamıyla ilgili olarak verilen (s. 57) şu yorumdur: “Ancak an'anenin verdiği malûmata nazaran “Manisa Selçukîler tarafından istila edilirken Vak Vak Sultan askerî kumandan idi. Bizans askeri Türk serdarının maiyetinde bulunan kabir kuvvetin tesirile arkalarına bakamayacak derecede inkisar-ı hayale, inhişama uğrayıp firar etmişti. Vak Vak, Bizans maneviyatının zaafı karşısında “Bak,bak veya vah, vah!” diye haykırmış ve hayretini saklayamamıştı. Bilâhare bu cümle tabrif edilerek “Vak Vak” denilmiştir. Halbuki Yunan efsanesinin izahatına göre “Vak Vak”, şarap ve bağ mabudu Bacchus idi. Bu isim tabrif edilerek “Vak Vak” hâlini almıştı. Mamefih mimari tarzı, Yunan mâbedlerinin tarzına benzemeyişi, bunun Selçuk style'inde yapıldığını ispat eder. Bu türbenin altında ve beden duvarı istikametinde “Vak Vak Çeşmesi” nâmîle bir çeşme yapılmıştır.”

⁶⁹ Kemal Ümmî için bkz. Hayati Yavuzer, *Kemal Ümmî Divanı*, Gazi Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997; Ramazan Sarıççek, *Kemal Ümmî Hayatı Sanatı ve Divanı*, İnönü Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997; Kenzî Hasan Efendi için ise bkz. Mustafa Tatçı, *Mutasavvıf Şair Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2004; bu arada şunu da ilave edelim ki Önder Bayır'ın (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2001, s. 141-142)'de “Halvetî Tekkesi” ile ilgili olarak verdiği, muhtemelen, Aziz Mahmud Hüdayî'nin oğlu olan ve Manisa'ya yerleşen Ahmed Halife'yi, “Hükümde zikredilen Şeyh Mahmud, Azîz Mahmud olabilir; onun da Halvetî olduğu bilindiğine göre muhtemelen onun neslinden bir kol, Manisa'ya yerleşmiş olmalıdır.” (s. 142) ifadesiyle Halvetî olarak kabul etmesi hatalıdır. Bilindiği gibi Aziz Mahmud Hüdayî'nin tesis ettiği tarikat Celvetîliktir, hatta seyr u sülûk usûlleri bakımından bu iki yol arasında ciddi farklar vardır, bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdayî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1990, s. 150.

⁷⁰ İbrahim Câvid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308*, haz. Murat Babuşoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara: TTK Yayınları, 2010, s. 405.

5.1. Revak Sultan Türbesi

Revak Sultan, Saruhanoğulları devri meşâyihindandır.⁷¹ Babasının adının Barak olması⁷² onun Baraklılar adı verilen ve Anadolu'nun dinî-tasavvufî tarihinde önemli roller üstlenen bir gruba⁷³ mensup olabileceği ihtimalini akla getirmekteyse de bu konuda, bu zâtın babasının adının Barak olması ve aşağıdaki menkabe de daha çok heterodoks bir derviş olarak görünmesi dışında elde yeterli veri yoktur. Belgelerde adına yapılan zâviyenin Halvetî olarak anılması⁷⁴ onu bu tarikat içinde ele almamızın başlıca sebebidir. Daha sonraki yıllarda bu zâviye Bektaşî tarikatına geçmiştir.⁷⁵

Yörükoğlu'nun bu zât ve türbesi için verdiği bilgiler aşağıdaki gibidir:

“Akbaldır deresi yakınında, etrafı servilerin, ağaçların semâya doğru yükseldiği kabristan ile muhat bir mabalde inşa edilen Revak Sultan Türbesi'nin şekli, tarz-ı mimarisi Türk'ün saf ve temiz tarih-i mimarisini canlandırır. Türbenin kapısı üstünde

Vesî'a kürsîyyühü's-semavâtî ve'l-arz ve lâ ye'üduhü hıfzuhumâ ve huve'l-'alîyyu'l-'azîm

ve bunun üstünde okunması kabil olmayan bir tarih vardır. Bu türbeye şimale nâzır bir kapıdan girilir. Kubbenin şekli Türk Selçukî âsarı için zî-hayat bir numûnedir. Tac kubbe-den ibarettir.

Revak Sultan'ın hayatı hakkında garîp ve efsanevî bir an'ane hikâye edilir.

Revak Sultan, Akbaldır ile arkadaş imiş, dâima Akbaldır kıyısında ıyş ü işaretle vakit geçirirmiş. Yanlarında da dâima bir simitçi bulunurmuş. Bir gün memleketin kar serdarı yanlarına gelmiş, onları içki ile meşgul bulmuş. Önlerinde bulunan içkiyi göstererek

-Bu nedir? demişti. Bunun üzerine birisi

-Ak baldır,

⁷¹ Uluçay, Saruhanoğulları, s. 25.

⁷² Uluçay'ın (Saruhanoğulları, s. 25) “Berrak” okuyuşuna katılmıyoruz.

⁷³ Barak Baba ve Baraklılar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sîfîlik: Kalenderîlik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 66-69; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996, s. 191; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanmaz Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 77-78.

⁷⁴ Uluçay, a.g.e., s. 27; Gökçen, *Saruban Zâviyeleri*, s. 21.

⁷⁵ Uluçay-Gökçen, a.g.e., s. 106'da Revak Sultan etrafındaki Bektaşî mezar taşlarına ve sözlü kaynaklara dayanarak buranın bir Bektaşî zâviyesi olduğunu ve dolayısıyla Revak Sultan'ın da Bektaşî olduğunu ifade etmişlerdir; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 389-390; Acun, “Manisa'daki Türbe Mimarisi”, *Belleten* XLIX/195 (Aralık 1985), s. 483-484'da burada bir Halvetî-Bektaşî zâviyesinin olduğunu Uluçay ve Gökçen'e dayandırarak ifade ediyor. Bizce tarikatlar arasında sıkça görülen bir el değiştirme söz konusudur. Zâviye zamanla Bektaşîlerin eline geçmiş olmalıdır. Nitekim Ayn-ı Ali zâviyesi de 18. yüzyılda Bektaşîlerden Sünbülîlere geçmiştir.

diğeri

-Revaktır

sözleriyle mukabelede bulunmuşlar. Hatta bir miktar içmesini teklif etmişler. Memleketin emiri içmekten istinkâf etmişti. Simitçi tatmıştı. Derhal iman etmişti.’

Bu civarda cereyan eden dereye Akbaldır denmesi bu efsanevî an’anenin eseridir.”⁷⁶

5.2. Ahmed Şemseddin-i Marmaravî

Osmanlılar devrinde Manisa’da bulunan en önemli Halvetî şeyhlerinden biri de Ahmed Şemseddin Marmaravî’dir.⁷⁷ Yörükoğlu, bu zat hakkında şunları yazmaktadır:

“Ahmed Şemseddin Efendi, Akhisar kazasına merbut Marmara nahiyesinde doğmuştu. Gençlik hayatını hilm-i sükûnetle, tevazu ve huşu ile Marmara’da geçirdikten sonra Manisa’ya gelmişti. Tarikatın rubanîyet ve ulhiyetine meclup ve merbut olan ibsâsât-ı rubanîyesinin tesiriyle tarikata intisab etmişti. Türklük prensip ve siyasetinin mucidi, onun hakiki nâzımı olan Yavuz Sultan Selim’in hayat-ı saltanatında İstanbul’a davet ve celb olunarak iltifata mazhar olmuştu. İntisab ettiği Halvetî tarikatının “Ahmediye” kolunu namına izâfeten tesis ettikten sonra Rumeli kıt’asını intişar sabası ittihaz etmişti. Padişahın müsaadesiyle Arnavutluğu, Rumeli’yi dolaşmıştı.

Buralarda seyahatını ikmal, tarikatın esasını vaz ettikten sonra Manisa’ya avdet etmişti. Yaptırdığı “Yiğitbaş” tekkesinde bir müddet icrâ-i âyin eyledikten sonra vefat etmişti.

Yiğitbaş veya Kurt Baba⁷⁸ namıyla iltihaz eden Ahmed Şemseddin Efendi, fazîletini tarikat-ı rubanîyede göstermişti. Risâle-i Tevhîdiye⁷⁹ vesaire namlarıyla eserler te’lif etmişti. Risâle-i Tevhîdiyesinin İstanbul kütüphanesinde bulunduğu mervidir.”⁸⁰

5.3. Hacı Ali Rıza Efendi

Yörükoğlu, Halvetîyye’den Manisa’da yaşayan ve anlaşılan daha ziyade âlimliğiyle tanınan Hacı Ali Rıza Efendi’den de bahsetmektedir:

“Hacı Ali Efendi, ulemânın fâzıllarından idi. 1215 [1800]’te Manisa’da dünyaya geldi. Ulûmun mebdâdisini Hicaz’da vefat eden babası Hacı İbrahim Efendi’den

⁷⁶ MT, s. 54.

⁷⁷ Ahmet Ögke, *Yiğitbaş Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001. Bu eserde Marmaravî hakkında yapılmış tüm çalışmalar değerlendirilmiştir; ayrıca bkz. Okumuş, a.g.e.; *Manisalı Yiğitbaş Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravî Sempozyumu 26 Nisan 2008 Bildiriler*, haz. Mehmed Veysî Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009.

⁷⁸ Yörükoğlu, MMT, s. 156’da Kurt Baba’nın Kabak tekkesini kuran Pilavcı Hacı Hüseyin Efendi olduğunu söylemektedir ki bu bilgi daha doğru olmalıdır.

⁷⁹ Eserin asıl ismi *Risâle-i Tevhîd fî Tarikat-ı Tasavvuf li’l-Ebrâr ve’l-Mukarreb ve Ehlî’l-Tabkâk*’tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögke, a.g.e., s. 75-78, 427-471.

⁸⁰ MT, s. 75.

tahsil etti. İkmâl-i nesh ederek, tedrisat ile uğraştı. Müftülük etti. Halka-i tedrisinden pek çok ulemâ, fuzelâ yetişti. Meşhur Kıbrıslı Hoca, en mümtaz mücâzlarından idi. 1301 [1883-1884]'de vefat ederek Nişancı Paşa camii haziresinde ailesine mahsus kabristana defnolundu.

Hacı Ali Rıza Efendi'nin daire-i şöhreti, tâ Konya'ya, Uşak, Afyonkarahisar'ına kadar tevessü etti. Buralardan tahsil için gelen talebe, halka-i tedrisinde bulunmayı bir şeref sayardı. [...] isminde dört büyük cilt fetvasının bir takımı Manisa fetvahânesinde muhafaza edildi. Müteaddit fenden bâhis İmtehan risalesiyle [...] vardır. Bir de feraizden bir eser yazmıştır. Tarikat-ı Halvetîyeden müstalef idi. Hüsn-i hat sabibi olmakla hatt-ı destîyle Arabî metin mecmuaları da vardı.⁸¹

5.4. Memiş Efendizâde

"Asil bir aileye ve Halvetî tarikatına mensub idi. Zahid ve müttakî bir zat idi. Gençlik hayatını Yunanistan'ın Ağrıboz adasında geçiren Hüseyin Efendi, Manisa'ya muhaceretinden sonra salâh ve takvânın pek yüksek bir gayeye îsâl edeceği imânıyla kucağına atıldığı tarikatın tesbit ettiği esaslar dâhilinde hareket etmişti.

Bilâhare vefat etmiş ve Kadirîhâneye defnedilmiştir. Mezarının taşındaki şu

Hüve'l-hallaķu'l-bâķi

Ağrıboz muhâcirlerinden ve tarikat-ı 'aliyye-i Halvetîyyeden

Memiş Efendizâde es-seyyid merhûm ve mağfûrleh

Hüseyin Efendinin rûhiyçün el-Fâtîha

1269 [1852-1853]

*tarzındaki kitâbeye göre 1269 [1852-1853] tarihinde ölmüştür.*⁸²

5.5. Merkez Efendi

Merkez Efendi, Halvetîyye'nin bir kolu olan ve Sünbül Sinan⁸³ tarafından kurulan Sünbülîyye'nin en bilinen simasıdır.⁸⁴ Hayatının belli bir bölümünde Manisa şehrinde yaşaması, ayrıca geleneksel bilgilere göre, mesir macununu ve törenlerini bu şehirde ihdas etmesi sebebiyle⁸⁵; Yörükoğlu,

⁸¹ MT, s. 66.

⁸² MMT, s. 153-154.

⁸³ Bkz. Nazif Velikâhyaoğlu, *Sünbülîyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, s. 75-123.

⁸⁴ Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, s. 180-190.

⁸⁵ Mesir macunu ve törenleri için bkz. Ali Haydar Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârişşifası*, Manisa: Manisayı Mesiri Tanıtma ve Kültür Derneği Yayınları, 1981; Nihat Yörükoğlu, *Mesir Macunu ve Terkibine Giren Maddeler*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985; Merkez Efendi'nin Manisa'da tabip olarak değil, şeyhlik göreviyle bulunduğu dikkat çeken Tahsin Yazıcı,

Merkez Efendi'den bahsetmiştir.

“*Âlim ve fâzıl bir zât olan Merkez Efendi bir müddet Manisa’da ikamet etmiş, bimarhânede bulunan mecnunların hayatını tensik ve tanzim ile iade-i âfiyet etmelerine çalışmıştır. Merkez Efendi, Manisa’da bir hareket-i iktisadiye yaparak hayat-ı ticarete bir inkılâp yapmıştır. Manisa şebri, vaktiyle şimdiki mevkiinde olmayıp biraz daha yukarıda, Sîpyle dağı yamacında tahminen altı kilometre muhitinde sûr dâbilinde idi. Şehir Osmanlıların eline geçtikten sonra bulunduğu mevkide eser-i terakki gösteremeyeceği nazâr-ı dikkate alınarak şimdiki bulunduğu mahalle indirilmesi takarrür etmişti. Bimarhâne ile imaret ve tetimmâtı inşa edilmişti. İmaret tâb-hâne nâmıyla yâd edilip idaresine Merkez Efendi memur edilmişti. Merkez Efendi yukarıda yaşayan halkı aşağıya alıştırmak, o cihetlerde iskân ettirmek için imareten hayli me’kûlât ve meşrubat vererek fukaranın ihtiyacını tesbil ettiği gibi, hariçle bir irtibat-ı ticarî tesisi için de faaliyet-i ticariyede bulunmak maksadına mâtufen “Mesir” denilen kırk bir nevi edviye-baharattan mürekkebe bir macun tertip ettirmişti. Ve bu macunun dertlere, hastalıklara deva olduğunu ilân ile “Nevruz” da Sultan Camii kubbесinden saçtırmayı icad etmişti. Hâlâ bu macunu, her sene mart dokuzunda saçıp etraftan gelen halka tevzi etmek âdeti o zamandan kaldı. İşte bu ve buna mümasil tedâbir ile şehir şimdiki mahalline indi. Ticarete büyük bir eser-i terakki görülebildi. Daba doğrusu Mart dokuzu, Nevruz, Manisa’nın bir panayırındır.*

Merkez Efendi müttakî, fâzıl bir zât idi. Hakkında şu menkabe rivayet edilirdi⁸⁶:

Merkez Efendi bir gün kendi dervişlerine hitaben

-Şurada secde ederken zeminin altından bir ses işittim. Bana yâ şeyb! Ben yedi bin kırmızı renkli, zülâlden daha tatlı menba’-ı hayâtım. Senin emrinle arzın sathına çıkmaya memurum. Cenâb-ı Hak beni humma hastalığına devâ kıldı. Elbette beni şu mabhesten tablis eylesin, dedi, demiş ve

-Gelin ey ahıbbâ!... Sizlerle şu seccademin altından bir kuyu kazalım.

diyerek dervişlerinin faaliyetini tahrik etmişti. Kazılan kuyudan kırmızı renkli su akmağa başlamıştı. Bu sudan sabahleyin hiçbir şey yemeden üç kere içenler hummadan halâs olurdu. Bu kuyu, Merkez Efendi kuyusu adıyla şöhret aldı. İşte ilmi ve fazîleti, hassa-i velâyetiyle şöhret kazanan Merkez Efendi İstanbul’a defnedildi.’⁸⁷

6. Uşşakîlik

Manisa’da oldukça yaygın olduğu anlaşılan bu kola⁸⁸ Yörükoğlu, hem Hasan Hüsameddin Uşşakî hem de Kurt Baba vesilesiyle değinir. Burada şunu da belirtelim ki Yörükoğlu’nun Kurt Baba hakkında verdiği bilgiler birbiriyle

Emel Esin ve Reşat Öngören mesir macunıyla ilgili olarak anlatılanların efsane olduğunu vurgulamaktadırlar, bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf Anadolu’da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayınları, 2000, s. 63-65.

⁸⁶ Bu menkabenin benzer metni için bkz. Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Eş Lemezât-ı Ulviyye (Büyük Velilerin Tatlı Halleri)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1993, s. 467.

⁸⁷ MT, s. 67-68.

⁸⁸ 1890-1891 yılında Manisa’da üç Uşşakî tekkesi vardır, bkz. İbrahim Câvid, *a.g.e.*, s. 405.

çelişmektedir. Bu zâtın önce Ahmed Şemseddin Marmaravî olduğunu söylerken, daha sonra Pilavcı Hacı Hüseyin Efendi olduğunu ifade etmektedir.

6.1. Hüsameddin Uşşâkî

“Halvetîyeden bir şube olan Uşşâkîyye tarikatının pîri, Hasan Hüsameddin Uşşâkî, hicretin 880 tarihinde Buhara’da doğmuştur. Hacı Teberük isminde bir zâtın oğlu olup babasının terbiyesi altında ulûm-ı zâhire ile iştigâl ederek tekemmül etti. Ticaretle uğraşan babasının vefatında rüyada şu tarzda bir hitaba maruz kaldı:

-Ticaret meşakkk, hakikat ehli indinde ayn-ı basârettir. Eğer kâm-ı uhrevî matlubun ise, [...], ticaret maksudun ise Anadolu şehirlerinin en güzeli olan Uşak’ta sâkin Şeyh Emir Semerkandî’ye intisab ile uzlete çekil.

Uyanan şeyh, babasından müntakıl emvâli biraderleri Mehmed Çelebi’ye hibe ve teslim ile piyâde olarak Uşak’a girdi. Azîze intisab ile hizmetlerinde kesb-i kemâl etti. Azîzin vefatından sonra post-nişîn olarak [...] mütecellî olmaya başladı. O vakit Manisa’da vali bulunan şehzadelerden Sultan Murad-ı Sâlis kendisine bir mektup gönderip saltanata nâil olabilmeleri için teveccühlerini istirham etmişti.

Azîz daha mektubu açmadan mektubu getirene:

-Şehzâde falan gün saltanat tahtına cûlus edecek. Şimdiden harekete hazırlansınlar, cevabında bulundu. Cevabın şehzâdeye rusûlünde istihzaratta bulundular. Tebir etmeksiz’in Azîz’in tayin ettiği günde tabta çıkınca şeyhe kalben büyük bir muhabbet bağladı. Onu İstanbul’a dâvetle ikametleri için Aksaray civarında bir hâne temlik etti. Fakat şeyhin padişah nazarındaki mevkiinden istifade emeline düşen rütbe, mansıb düşkünlerinin izdihamlarına maruz kalan Azîz, tekrar Uşak’a gitmek üzere padişahı istediği müsaade kabul edilmedi. Zâirlerin kesretinden halâsa medâr olmak vesilesiyle padişahın emriyle namına muzaf, medfun olduğu Kasımpaşa’da kâin “Tekke-i Şeyh Uşşâkî” bina edilerek şeyh [...] ibadete daldı. Mamefih dünya metalibine düşkünlerin tebacümü üzerine bîhuzur olarak aldığı müsaade üzerine Hicaz’a gitti.

Ervela Beytullahı, sâniyen Hazreti Peygamber’in rızasını ziyaret ettikten sonra Konya’ya uğradı. Hicretin 1000’inci senesinde yüz yirmi yaşında vefat ederek, vali tarafından cenaze namazı kılınarak nâşının İstanbul’a nakline teşebbüs edildi. Ahşâ-i dâhiliyesinin ibracıyla bâzı edviye-i tibbiye imlâsı teklif edildi. Fakat müridlerinin muhalefeti üzerine ceset olduğu gibi İstanbul’a gönderildiği halde taaffün etmedi. Kasımpaşa’da kâin zâviyelerinde ikametlerine mahsus olan halvette defnolundu.

Azîz’in İstanbul’a teşrifinde o vakit post-nişîn olup 958 yahut 976 da vefat ederek Eyyüp civarında kâin halifesi ârif-i Billah Şeyh Ümmî Sinan hazretlerine intisab ile ilk müşşidi Ahmed Semerkandî’nin tariki Ahmedîyye ve Sinanîyye’den Uşşâk usûlünü bil-içtibad vâz ve tesis edince sûfî tarikinin bâzılarını câmi oldular.⁸⁹ Sonra tarikat-ı Uşşâkîyye’de beş şube busûle geldi:

⁸⁹ Ayrıntı için bkz. Öngören, a.g.e., s. 93-94; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001, s. 151.

1. Cabidîyye, 2. Muslihîyye, 3. Cemalîyye, 4. Salabîyye, 5. Sezâîyye-i Uşşâkîyye. Müessisleri sırasıyla Ahmed Cabidî, Muslihiddin Mehmed Cemaleddin, Salabaddin, Hasan Sezâî'dir.⁹⁰

Yörükoğlu, Manisa şehrindeki Uşşâkî dergâhları hakkında da şu bilgileri verir:

"Memleket dâbilinde muhtelif yerlerde, müteaddit Uşşâkî dergâhları mevcut idi. Fakat bunların hemen hepsi yandı.

Yangının kızıl alevlerinden Kavuk Tekkesi⁹¹ kurtulabildi. Seyyid Hoca mahallesinde bulunan bu dergâhın semâhâne kapısı üzerindeki şu

[Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün]

Hüve'l-Feyyaz

Beden mehdin semâ' ehli niçün tahrik ider gâhî

Meger cânı tıfil ol tenden añup ağlar[dı]⁹² ilâhî

O tıflı belki "Mâ zâge'l başar" sultânı emr eyler[se]⁹³

K'anar ol feyz-i aqdesden zikir vallâhi billâhî

yazılmıştır.

Esasen bu dergâh, Kurt Baba tarafından tesis edilmiştir. Kendisi tarikatını neşir ve tamim maksadıyla Rumeli'nin muhtelif yerlerinde seyahat etmişti. Derin malumatı, nazîz sözleriyle büyük tesirler yapmıştı.

Yavuz Sultan Selim'in asrında yaşayan Kurt Baba, nâm-ı diğerle Hacı Hüseyin Efendi, İstanbul'a dönmüştü. Padişahın ihtiramına mazhar olmuştu. Manisa'ya geldikten sonra vefat edip hazîresine defnedilmiştir.⁹⁴

7. Nakşibendîlik

Manisa'da daha çok ulema arasında yaygınlaştığı anlaşılan bu tarikatın 1890-1891 yılında üç tekkesi mevcuttu.⁹⁵ Müderris Azadlızâde Hacı Mehmed Efendi⁹⁶, Hacı Marziye Molla⁹⁷, müderris Ahmed ve Cevdet Efendilerin⁹⁸ bu

⁹⁰ MT, s. 65.

⁹¹ Bugün Kabak tekkesi olarak bilinen bu yapı için bkz. Acun, a.g.e., s. 374.

⁹² Hece fazla.

⁹³ Hece fazla.

⁹⁴ MMT, s. 156.

⁹⁵ İbrahim Câvid, a.g.e., s. 405.

⁹⁶ M. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa: Manisa Lisesi Yayınları, 1946, s. 23.

⁹⁷ Güröl Pehlivan, Bülent Bayram, Mehmed Veyisi Dörtbudak, *Osmanlı Taşrasında Kadın Şair Merlevî Olmak: Tervide Hanım ve Divanı*, Manisa: Manisa Belediyesi Yayınları, 2007, s. 9.

tarikata mensup olduğu bilinmektedir. Tekkelerin dışında medrese ve evlerin de tarikat faaliyetleri için kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Ahmed ve Cevdet Efendiler medreselerinde hatme-i hâcegân yaptırıyorlardı. Dolayısıyla Nakşîbendîlik Manisa'da resmî kayıtların gösterdiğinden daha yaygın olmalıdır. Yörükoğlu ise, bu tarikatın tekkeleri hakkında malumat vermez, sadece bu tarikata mensup bazı zevat hakkında bilgi vermiştir.

7.1. Cafer Efendi

"Saruhanî denmekle mâruf Cafer Efendi'nin, zekâ ve kabiliyeti kendisine müstesna bir mevki bahşetmişti. III. Sultan Murad'a muallim olmuştu. Fevkalade olan istidadı, ilmi, umurun rağbetini celbe sebep olmuştu. Kara Çelebi'den tahsil eden Cafer Efendi, bazı medreselerde tedrisatta bulunmuştu. 982 [1574]'de III. Murad'ın bayât-ı saltanatında şehzade hocası olmuştu. Kendisine 'mevlevîyet-mollalık' pâyesi tercih olunmuştu. Padişahın cülusu esnasında taltîf ve takdire mazhar olmuştu. Lâkin bu sene nihayetinde vefat etmekle yerine şehzâdenin terbiye-i umumiyesine Haydar Efendi memur edilmişti.

*Cafer Efendi, ablâk ve fazîleti, fevkalade diyanetiyle umurun teveccühüne mazhar olmuştu. Kendisi meşâyıhtan idi. Nakşîbendî tarikatına mensuptu."*⁹⁸

7.2. Hüseyin Efendi

*"Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Sadık Bey¹⁰⁰ zamanının tüfekçisi idi. Kula'ya merbut Menye karyesinden Manisa'ya gelip Hacı Sadık Bey'e hizmet etmişti. Riyâsız bir kalbe mâlik idi. Nâmına mensup dergâhı yaptı. Gayet cesurdu ve kâhçı onun nâfiz sözü idi. Düşmanı çok korkutur, serseri geçmelerine mâni olurdu. Şâkilerin mukavemet etmesi kabil değildi. Nakşîbendî tarikatına mensup idi. Eser-i teşvik olarak, Alaaddin Paşa vasıtasıyla dergâhı yaptırdı. Burasını hem tekke ve hem de medrese haline koydu. Bu tekke Manisa'ya 'bankâh' oldu. Kendisini bayât-ı mânevîye atan Şeyh Abdullah idi. Hüseyin Efendi'nin bendeleri kimseye serfurû etmezdi. Ulemâyı himaye eden tüfekçi, tarikatına pek merbuttu. Bu tarikatın [...] [...] Sâkin, baluk, nâfiz nazarlı, [...] ile pirleri birdi. Sebâ, ulüv-i cenâbî ile meşhurdu. Aynı zamanda Halidî olan Hacı Hüseyin Efendi; enfâsı, itikad-ı metini ile mümtazdı. [12]84 [1867] tarihinde bankâh ve medresesini yaptırdı."*¹⁰¹

⁹⁸ M. Veysi Dörtbudak, "Nihad Yörükoğlu Arşivinden Dokuz Mektup", *Manisa*, 28 (Aralık 2004), s. 131.

⁹⁹ *MT*, s. 62.

¹⁰⁰ Karaosmanoğlu Hacı Sadık Bey hakkında Yörükoğlu, Karaosmanoğlu Hacı Eyüb Ağa'nın oğlu olduğunu, çok hayırsever bir zât olarak tanıdığını yazar, bkz. *MT*, s. 85; tam adı Hacı Mehmed Sadık olan bu zât 1842'de Saruhan kaymakamı olmuş, 1862 yılındaki vefatına dek Manisa'yı fasılalarla idare etmiştir, bkz. Yuzo Nagata, *Tarihîte Ayânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 56-57.

¹⁰¹ *MT*, s. 63.

8. Bayramîlik

Yörükoğlu, bu tarikattan Akşemseddin¹⁰² dolayısıyla bahseder:

“İstanbul’un fethine iştirak eden Akşemseddin’in Manisa’da medfun olduğu kanaati vardır. Bu kanaat, Akşemseddin’in Fatih ile ikamet etmesinden neş’et etti. Halbuki tedkikat-ı tarihîyeye nazaran bu fâzıl simânın Manisa’da medfun bulunduğu dâir bir esasa bir kayda tesadüf edilemedi. Çünkü Akşemseddin silsilesinin Manisa’dan başka yerlerde medfun bulunduğu dâir tarihî hakikatlar elde edildi.

Akşemseddin’in adı Mehmet idi. Babası Hamza Efendi idi. Şam’da doğan Akşemseddin, Hazret-i Ebu Bekir neslinden idi. Şeyh Şababeddin [...] ve Hacı Bayram Velî ile muasır idi. Onların hayat-ı muhabbesinde bulunmuştu. Akşemseddin, İstanbul’un fethi gününü tayin etmişti. Fatih’e muallimlik ederek ona siyaset, idare, itikad dersi vermişti. Fatih, onun telkinatıyla müstakbelin yegâne hükümdarı, dâbisi olmuştu. Fatih’le beraber Manisa’da uzun müddet bulunmuştu. İstanbul’un muhasarası esnasında ona refakat etmişti. Fatih’in ve askerinin mânevîyatını takviye eylemişti. Binaenaleyh Fatih, kuvve-i ihtiraiyesiyile yaptırdığı gemileri Dolmabahçe ve Galata’dan Haliç’e indirmişti. Tersane bahçesi önünde demir attırmıştı. Birkaç kere top, tüfek abengi yapmışlardı. Düşman bu müthiş savletten korkmuştu. Müslüman askerleri, taze hayat bulmuşlardı. Serdengeçtiler – fedâiler, derhal gemilerden çıkarak tersane bahçesinde Fatih ve Akşemseddin’e tebşir etmişlerdi. Akşemseddin hemen, hakana mâzinin bâtûratından bahsetmişti:

-Haşmetpenâh! Manisa’da şehzade iken Mısır nevâbisinde Akkâ, Sayda, Beyrut kalelerini düşmanların istilâ ettiğini işitmişsiniz. Bu kadar Allah’ın kulu, bu kadar çocuk ve kadınlar esir olmuştu, inleyerek gözyaşları dökmüşti,

diye ıztırap çekmenize karşı:

-Elem çekme haşmetmeâb! İstanbul’u fethedeceğiniz gün garet olan Akkâ’dan gelmiş akide ve pişmiş helva yersiniz mukabelesiyile sizî teselli ederek İstanbul’un fethini tebşir etmiştik.

-O günler; gaşa eyle, gazi ve Müslümanlara kadı ol, her şeye kanaatla râzı ol, demiştin. İşte o pişmiş helvanın semeresini iktitaf zamani hulûl etti.

Tanrı’nın inâyetiyile ikinci gün Müslüman gazîler; gemilerde emvâl-i ganimeti, on bin kese Taryanos florisi, bin sebike hâlis altını, iki bin kese sebike beyaz simi, sekiz bin esiri, yirmi kaptanı, bir prensi, Fransa kralının kızını, bin tane dilber kız, yüz binlerce vesait-i barbiyeyi, levâzimat eşyasını deftere kaydettüler. Ebü’l-feth’e cümle emvâl-i ganimeti emânet eylediler. Harbe germi verdiler. Fatih dahi; emvâl-i ganimeti, Fransa kralının kızını, gayr-ı müslim bâkireleri, Akşemseddin’e tevdi eyledi. Kalenin fethine ihtimam ederek zaptına muvaffakzetyet hasul oldu.

İşte Akşemseddin, hem İstanbul’un fethini tayin ve hem de muhasarada Fatih’e refakat

¹⁰² Bayramîlik ve Akşemseddin için bkz. Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî Yaşamı-Soyu-Vakfı*, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994; Fatma Ahsen Turan, *Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram-ı Velî*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004; A. İhsan Yurd, *Fatih Sultan Mehmed Hanın Hocası Şeyh Akşemseddin (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1972.

etti. Fetih'ten sonra Anadolu'da Göynük kasabasına defnedildi. Evlâtları da oraya gömüldü. Müddet-i ömürleri altmış altı sene idi. Yüzlerce kitap te'lif etti. Tababette büyük bir vukuf göstermişti."¹⁰³

9. Bektaşîlik

Manisa ve çevresinde oldukça yaygın bir tarikat olan Bektaşîlikten¹⁰⁴, 1826 yılındaki kapatılışının ardından bilgi bulmak zorlaşmaktadır. Resmî olarak kapalı olduğu için salnâmelerde bu konuda herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Yazarımız da bu tarikattan hiç bahsetmemekle birlikte, bir Bektaşî Babası olduğu düşünülen Ayn-ı Ali hakkında bazı bilgiler vermiştir.

Ayn-ı Ali, 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış olup¹⁰⁵ adıyla anılan tekke, daha sonra Sünbülî tarikatına geçmiştir. Dolayısıyla 1826 yılındaki kayıtlarda adı geçmemektedir. Bu zâtın adı belgelerde İne Ali veya Eyne Ali okunabilecek şekilde kaydedilmiş olup¹⁰⁶ Ayn-ı Ali şekline daha sonra dönüşmüş olsa gerektir.

"Ayn-ı Ali, mehbûb ve cesur bir zâttı. Tab'an Hazret-i Ali'ye müşabih'ti. Şiddet-i şecâat ve cesaretiyle mümtaz'dı. Fitraten Hazret-i Ali'ye müşabebetine binaen Ayn-ı Ali denil-mişti. İlmiyle, fazîletiyle meşhurdu. Ulûm-i riyâziyyede, mantık, bey'et, hendesede sahib-i ihtisas idi.

Dimağında efsanevi bir fikir yaşayan Manisahlara nazaran Ayn-ı Ali bir vak'asıyla şöhret almıştı. İhtiyar ve fakir bir kadının asker edilen oğlu gösterdiği şecâata rağmen esir edil-mişti. Kendisiyle muhabere munkati olunca muztarip anası, Ayn-ı Ali'nin Türbesini ziyaretle ruhani istimdatta bulunmuştu. Evine avdetinde geceleyin kapısının vurulduğunu işitince koşarak,

-Kimdir o?

sualine karşı, oğlunun esaretten kurtulup getirildiği cevabını almıştı. Ayn-ı Ali, bu muharip genci kapı önünde bırakarak dönmüştü. Ferdası sabah kadın, türbeyi ziyarete koşunca türbe kemerinin üstünde oğlunun ayaklarına takılmış olan bukağrıyı görünce esaret zinciri olduğunu anlamıştı."

Tesiri zâil olmayan bu kanaat tesiriyle halk, kendisiyle muhabere kesilen kimseler için muhaberede bulunmak maksadıyla, dışarıda bulunan şahsın elbisesinden birisini türbeye götürüp türbenin etrafında çevrilir. Bu suretle kendisinden haber alınamayan şahsın gelmesi te'f'ül edilir.

¹⁰³ MT, s. 68-69.

¹⁰⁴ 1826 yılında tutulan bir deftere göre Manisa ve ilçelerinde 12 zâviye bulunmakta olup bunlardan Hâkî Baba zâviyesi şehirdeydi. Ayrıntı için bkz. Cahit Telci, "Saruhan Sancağı Bektâşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibâriyle)", *Manisa Dergisi*, 14 (Kasım 1997), s. 33-55.

¹⁰⁵ Çağatay Uluçay, "Ayn-ı Ali Kimdir?", *Gediz*, 8/84(Eylül 1945), s. 3; Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, I, s. 48.

¹⁰⁶ Gökçen, *a.g.e.*, s. 48.

Ayn-ı Ali Sultan'ın tarib-i vefatı meşhûktur. Ancak türbenin tamiri esnasında 818 [1415-1416] tarihine tesadüf edilmiştir.

*Bu kahraman sultan, kendi ismine muzaaf mahalde kârgir bir türbede hazînesine defnedilmiştir.*¹⁰⁷

Aynı zât hakkında *Manisa Mimari Tarihi*'nde ise şu bilgi vardır:

"Tabiat ve seciyesinin, cür'et ve kuvvetinin Hazret-i Ali'ye muadil görünmesi dolayısıyla Aynı Ali namıyla mevsûm olan ve ismi mâzînin derin karanlıklarında kaybolan bu zat; ilim ve fazîleti, şecâat ve hamasetiyle şöbret kazanmıştır. Riyâziyat, mantık, hey'et ve hendesede mütebasssı idi.

Rivayete nazaran ahfada epeyce yâdigârlar, kendi telif ettiği eserler bırakmıştı. Maatteessüf âsârını okumak değil, görmek bile nasîp olmadı.

Ayn-ı Ali'nin mümtaz seciyesi, cesur tabiatı bir efsane doğurmuştur.

Bu efsane, Ayn-ı Ali'nin daha müstesna bir şahsiyet, daha ulvi bir mevcudiyet olarak yaşamasına sâik olmuştu:

"Gâya ihtiyar ve fakir bir kadının asker edilen oğlu, muharebe meydanında gösterdiği şecâata rağmen esir edilmişti. Kendisiyle muhabere munkati olmuştu. Bundan mustarîp olan kadıncağız, Ayn-ı Ali'nin türbesini ziyaret ederek istimdat etmişti.

Erine avdet eyleyen kadın, geceleyn kapısının vurulduğunu işiterek koşup,

-Kimdir o!...

sualine karşı, oğlunun esaretten kurtarılıp getirildiği cevabını almıştır. Ve derhal kapıyı açıp cevap veren anlamak istediği halde, kapının önünde kendi oğlunu görünce hayret etmişti.

Ertesi sabah kadın, türbeyi ziyarete koşarak türbenin kemeri üstünde esirlerin ayaklarına taktıkları bukağıyı görünce hayreti artmış bunun esaret zinciri olduğunu anlamıştı."

İşte bu kanaat, halkı kendisiyle muhabere kesilen kimselerle muhabere temini veya onun taşradan gelmesinin tesiri için "o şahsın giydiği elbiseden birisini türbeye götürüp Ayn-ı Ali'nin medfeni etrafında çevirmek" an'anesini yarattı.

*Ayn-ı Ali, kârgir bir türbe derununda defnedilmiştir. Vefatı tarihi meşhûk olmakla beraber türbenin tamiri sırasında 818 [1415-1416] tarihli bir rakama tesadüf edilmiştir. Ayn-ı Ali kendi namına nisbetle bir câmi yaptırmıştır.*¹⁰⁸

Yukarıda zikredilen efsane bugün de çeşitli varyantlar halinde anlatılmaktadır.¹⁰⁹

10. Tarikatı Tespit Edilemeyen Şahsiyetler

Bu başlık altında Nuri Yörüköğlu'nun ve bizim tarikatını tam olarak tespit edemediğimiz bazı zevat yer alacaktır.

¹⁰⁷ MT, s. 71.

¹⁰⁸ MMT, s. 158.

¹⁰⁹ Bu efsane ve varyantları için bkz. Gürol Pehlivan, *Manisa (Merkez)'da Veli Kültü*, Manisa: Celal Bayar Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 128-130, 164-167.

10.1. Hamza Baba

Bugün Alevî kaynaklarında Alevî-Bektaşî olarak gösterilen¹¹⁰ bu şeyh hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Yörükoglu'nun verdiği bilgiler, Bursalı Mehmed Tahir ile paralellik göstermektedir.¹¹¹ Yörükoglu, bu bilgileri adı geçen yazardan almışa benzemektedir.

*"Murad-ı sâninin Manisa'da ikameti esnasında defaâtla taltif ve ihtiramına mazhar olan Hamza Baba, gayet âlim, fâzıl, müttakî ve dindardı. İrtibalinde padişah onun için mü-kemmel ve kârgir bir türbe yaptırdı. Mumaileyh, ikamet ettiği Turgutlu – Kasaba'nın bir saat mesafesinde namına mensup karyede padişah tarafından yapılan hatresine defnolunarak müna-sip vakfiyeler tahsis edildi. Fatih, vakfiyesini tezyîd etti. On sekiz bâb üzerine mürettep "Makâmât-ı Evliyâ" isminde tasavvufa dâir ârifâne bir eserle, Kitabu'l Usûl nâmında diğer bir tasavvuf eseri, nâmını tezyîd etti. Bu âsârın tedkikiyle kendisinin Bursa'ya sekiz saat mesafede İnegöl kazası civarında nâmına mensup karyede medfun mazanneden Baba Sultan'dan müstahlef olduğu anlaşılır."*¹¹²

Bu alıntıda geçen Baba Sultan, bugün Gölcük'ün Örcün köyünde yatmakta olup Halvetî tarikatından olma ihtimali vardır.¹¹³ Öte yandan Orhan Bey devrinden kalma bir belgeye göre, Kalenderî şeyhlerinden olan Ge-yikli Baba'nın yanında da bir Baba Sultan'ın adının geçmesi¹¹⁴, bu şahsın Kalenderî olması ihtimalini de akla getirmektedir.

Hamza Baba'nın, bugün elde olmayan, *Makâmât-ı Evliyâ* isimli eserinde-ki bir kayda göre, Baba Sultan'ın halifesi olduğunu yazan Bursalı Mehmed Tahir, İslâm Mecmuasında neşredilen bir makalesinde de Hamza Baba'nın Akşemseddin'in halifelerinden olduğunu söylemektedir.¹¹⁵ Bu makalenin *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih* isimli eserinden yaklaşık beş yıl sonra yayımlanması sorunu daha da çözümsüz hale getirmektedir.

10.2. Karaca Ahmed Sultan

Tarikatı tam olarak tespit edilemeyen Karaca Ahmed Sultan da Alevî-Bektaşî muhitlerinde kendilerinden gösterilmekte olup¹¹⁶ Anadolu'da ona

¹¹⁰ Haydar Kaya, *Horasan Erenlerinden Hamza Baba*, Manisa: Mey Ofset, 1991, s. 12; Arzu Kahraman, *Anadolu Erenleri ve Anna Törenleri*, İstanbul: Can Yayınları, 2003, s. 223.

¹¹¹ Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuara, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî*, haz. M. Akif Erdoğan, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 1994, s. 4-5.

¹¹² MT, s. 64; iki eserdeki bilgiler karşılaştırıldığında *Makâmât-ı Evliyâ* yı görenin Mehmed Tahir olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹³ Ahmed Nezih Galitekin, *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultân Zâviyesi*, [by.]: Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 64.

¹¹⁴ Ocak, *Kalenderîlik*, s. 250.

¹¹⁵ Yurd, *a.g.e.*, s. 29.

¹¹⁶ Kahraman, *a.g.e.*, s. 185.

izafe edilen pek çok yatırı vardır.¹¹⁷ Bunlardan en bilinenlerinden birisi Manisa Horozköy’de bulunan türbedir.¹¹⁸ Yörükoğlu’nun yazdıkları, genel olarak Şakâyık ve Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâmesi’nden kaynaklanan bilgilerle paralellik göstermektedir.

“Karaca Ahmet Sultan, Sultan Orban’a muasır idi. İran’ın Azerbaycan ahâlisinden idi. İran şahlara mensubiyeti ve karâbeti vardı. Müdebdeb ve âbenkdâr saray hayatını sevmeydi. Rubu, fikri, kalbi, dîyânet ve mânevîyata, tarikat ve ruhanîyete matuftu. Bu hiss-i sâik oldu. Binaenaleyh münzevi ve filozof hayatı, sarayın muhteşem hayatına terih etti. Bu suretle sûfî tarikatına sülûk ve intisab etti. Fakat tarikatta bir nokta-i i’tilâ, bir derece-i i’tilâ kazanmak arzusunda idi. Daba doğrusu, tarikata nişîf etmek isterdi. Daba etraflı, daha ibatalı bir surette tarikatın esaslarını tedkik etmek istemişti. Onun için seyahata karar vermişti. Kürdistan, Erzurum, Sivas, Ankara vesâir tarafları dolaştı. Tarikat erbabı ve müntesipleriyle musâhabâtta bulundu. Tarikat hakkında derin tedkikat icra etti. Seyahatı esnasında Hacı Bektaş Velî’nin dergâhına misafir kalmıştı. Bu yüksek ve müdekkik fikirli azîz ile mülâkat şerefini ibraz ile hem-bezm oldu.

Karaca Ahmed hakkında meşâyih ve dervişler arasında bir kanaat vardır:

“Karaca Ahmed, seyahatında bir arslan üstüne binmişti. Eline yulandan bir kırbaç almıştı. Arslanın ağzına da yulandan gem takmıştı. Elindeki kırbaçla arslanı idare ederdi. Bu sırada Hacı Bektaş Velî’nin zâviyesine yaklaşmıştı. Hacı Bektaş Velî de zâviyesinin etrafını bir duvarla ihata etmekte idi. Müridleri de duvar inşasıyla meşguldü. Arslan üzerinde gelen Karaca Ahmed’i gören Hacı Bektaş Velî, duvarın üstüne binip duvarı hareket ettirmekle karamet izhâr etmişti. Duvarın hareketini gören Karaca Ahmed, mebbut ve mütebayyir kalmıştı.”

Karaca Ahmed; esmer benizli, çatık kaşlı, vakur simalı idi. Çehresinin esmer olmasına binaen Karaca Ahmed denilmişti.

Manisa’nın bir saat mesafesinde, geniş bir mer’ada, etrafı duvarla mahdud bir kabristan dâbilinde medfun olan Karaca Ahmed, halkın kalbinde derin ve ruhani bir his uyandırmıştı. Çocuksuz olan kadınlar, sandukasında açılmış olan bir delikten ellerini sokarak çıkardıkları arpa, buğday gibi şeylerle tefe’ül ederler. Her sene esnaflardan bir kısım halk, orada bir ziyafet, bir hayır yaparlar.”¹¹⁹

Manisa Mimari Tarihi’nde ise, Karaca Ahmed için şu bilgiler mevcuttur:

“Pek çok şehirlerde merkad ve makamı bulunan Karaca Ahmed Sultan, Manisa’nın bir buçuk saat mesafesinde geniş bir mezarlık dâbilinde bir türbeye defnedilmiştir.

¹¹⁷ Anadolu’da bulunan pek çok Karaca Ahmed türbesi için bkz. Naci Kum, “Karaca Ahmed’ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler -1-”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 4/94 (Mayıs 1957), s. 1500-1503.

¹¹⁸ Bu türbenin Oklu Horoz Dede’ye ait olabileceğini ileri süren Müderrisoğlu’ya göre, Saruhanogulları meşâyihî arasında sayılan ve Horozköy’de yaşadığı belirtilen bu şahsın, bugün Karaca Ahmed’e ait olduğu düşünülen türbede yatıyor olması daha mümkündür. Müderrisoğlu’na göre semt de ismini yine bu zâtan almıştır. Bkz. Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Bîyûkleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matbaası, 1956, s. 8.

¹¹⁹ MT, s. 70-71.

Rivayete göre Karaca Ahmed, Sultan Orhan'a muasırdı. İran'ın Azerbaycan abalisin-den idi. İran âile-i hükümdarisine mensup idi. Mutantan ve müdebdeb hayattan istikrah eder, müinzevi yaşardı. Ruhu, diyanet ve ruhanîyetle meşbu idi. Bu duygu, kendisini mânevî hayata, tarikatın ağışına attı. Binaenaleyh mütekîf, feylesof hayatı, sarayın şâh ve gulguleli hayatına tercih etti.

Bu suretle sûfî tarikine intisab eden Karaca Ahmed, tarikatta bir i'tilâ noktası arardı.

Daha doğrusu tarikatın esaslarına nüfuz edebilmek için seyahata karar verdi ve çıktı. Kürdistan, Erzurum, Sivas, Ankara vesâir tarafları dolaştı.

Tarikat müntesipleriyle musababeler yaptı, derin tedkikat icra etti.

*Seyahatı sırasında Hacı Bektaş Velî'nin dergâhında misafir kaldı.*¹²⁰

10.3. Kırtık Baba (Hacı Hüseyin Efendi)

Kırtık yatırı bugün Manisa'da Yeni mezarlığın bulunduğu Kırtık vadisindedir. Bu yatır hakkında anlatılan efsanede Saruhan Bey'in komutanlarından olup Manisa'nın fethine katıldığı ifade edilmektedir.¹²¹ Uluçay ve Gökçen de bu zâtın Saruhan Beyliği meşâyihından Âdil Paşa olduğu görüşündedirler.¹²² Yörükoğlu ise bu zâtın adını Hacı Hüseyin Efendi olarak kaydeder. Her iki taraf da arşiv vesikalarına dayandıklarını iddia ediyorsa da Uluçay-Gökçen'in görüşü daha doğru olmalıdır.

"Manisalılarca fevkalade yüksek bir ziyaretgâh teşkil eden Hacı Hüseyin Efendi'nin makberesi, şebre yarım saat mesafede Sıfyle dağı vâdisinde, etrafı duvarla muhat, üstü açık bir mahalde vâkidir. Hacı Hüseyin Efendi, Kırtık Baba unvanıyla mâruftur. Bu unvanın menşei an'anevi, hurâfe âlâd bir hikâyedir: Gûyâ şehrin zaptında muharebeye iştirak eden Hacı Hüseyin Efendi, bir harp kumandanı olmak dolayısıyla maiyetini teşci için "kır, dök" dermiş. Bilâhîre bu cümle "Kırtık" şekline tahavvül etmiştir. Mamefih Fatih'in hayat-ı saltanatında kendine ve ahfadına verilmiş olan fermanlara nazaran Hacı Hüseyin Efendi Manisa'nın Osmanlılar tarafından zaptı sıralarında bulunmuştu. Medfun bulunduğu havalî, kendisinin zâviyesini teşkil etmişti.

Makberesi bütün ahâlî, hususiyile zenciler tarafından gayet muhterem bir ziyaretgâhtır. Yekdiğerini müteakip senelerde yerm-i mahsusta, basat vaktinden ervel bu ziyâretgâh civarında bir âyin yapılır. Şehirde bulunan zenciler bir dana satın alıp haftalarca şehir dâhilinde, sokak sokak dolaşarak ber evden topladıkları örtü, yemeni, tüll gibi şeylerle donatıp gezinirler. Milli çalgıları, davul, balile ile dolaşırlar. Bilahara bu danayı milli merasim icrası, kabak saz, davul abengi arasında kurban ederek rakslar yaparlar. Şehrin balkı, bu temaşayı görmek için akın akın koşarlar, seyredirler.

Bu âdetin zencilere, eski Mısırlılar'dan intikalinde şüphe yoktur. Çünkü Mısır, uzun

¹²⁰ MMT, s. 159-160.

¹²¹ Pehlivan, a.g.t., s. 86.

¹²² Uluçay, Manisa Ünlüleri, s. 65; Uluçay, Saruhanogulları, II, s. 14-15; Gökçen, Saruhan Zâviye, s. 42.

*müddet Sudanîlerin – Zencilerin – bâkimiyeti altında yaşayarak onları kendilerine temsil ile âdetlerini, ahlâklarını, dinlerini kabul ettirmişlerdi. Hulâsa mâzîlerini unutan Sudanîler; Mısırîler'in dinini, mezheb ve itikadını kabul etmeleriyle Mısır'da perestîş edilen müstesna bir boğaya da, yâni "Apis" denilen bu hayvana da ibadet ile onu mâbud telâkki etmişlerdi. Şu halde Zencilerin dana kurban etmek âdeti şeklinin istibalesiyle Mısırîlerden intikal etti. Osmanlı ülkesine yayılmış olan Zencilerin bu âdeti yaşanmak için Manisa'da müsait bir zemin oldu.*¹²³

Yukarıda aktarılan zenci folkloruyla ilgili bilgiler sadece Manisa'ya özgü değildir. İzmir'de de benzer bir âdetin varlığı bilinmektedir.¹²⁴

10. Yatırlar

Yörüköğlu, tarikatlarla doğrudan ilgili olarak Manisa'da bulunan yatırların da bir listesini vermiştir. Bu yatırlar arasında günümüzde yeri veya adı bilinmeyenlerine de rast gelinmektedir.

"Manisa'da yirmi biri Müslümanlara, üçü Hristiyanlara ait olmak üzere yirmi dört tane ziyâretgâh vardır. Gerek Müslimlerin ve gerek Gayr-ı Müslimlerin velâyeti şâyi' olan zevata pek derin bir hürmetleri mevcuttur. Manisa'nın hemen her tarafı hatta karyeleri bile velîlerin merkadlarıyla mâlidir. Az çok bir şöbrete, zühd-i salâha mâlik olmuş olan bir adam, vefatında mutlak müzeyyen bir türbeye defnedilmiştir. Mezarının üstüne bir kubbe, civarına bir mescid inşa edilmiştir. Velînin nezd-i ilâhîde kendileri için delâlette bulunacağına itikad edilir. İbadetler tercihan bu mahallerde yapılır. Buralara ziyarete gidilir. Velînin türbesi, bir türbedar tarafından muhafaza ve idare olunur.

İşte Manisa'da birçok zevât bu suretle her kalbi tesbir edecek kerâmetler göstererek türbelere mazhar olmuşlardır.

Ekseriya velînin türbesine gidilir. Senenin muayyen zamanlarında en ziyade kerâmeti zühur ettiği anda ziyaret edilir. O zaman Velî için kurban zebbedilir. Binaenaleyh Manisahlılar, bu sebhâr zevatin tesiriyle onlara türbeler, kubbeler inşa etmişler, onlara ihtiramlar, tazimlerde bulunmuşlardır.

Halkın bu tarz ihtiramı, teâtî-i hîdemât esasına mübtenîdir. Avam, kestikleri kurbanlara karşı velîlerin muavenetini dilerler, yahut tazarru ve münacâtlarının kabulü için Cenab-ı Hak nezdinde vesatetde bulunmasını temenni ederler. İşte bu şekil telkinat, Manisa'nın hemen her tarafında her köşesinde pek çok velîlerin, âlimlerin, meşâyıbın defniyle türbelerin, kubbelerin vücûda gelmesine bâis olmuştu.

Mazanna-i kirâm şunlardır:

¹²³ MT, s. 72-73.

¹²⁴ Pertev Naili Boratav, "Türk Folklorunda Zenciler ve Türkiye'de Zenci Folkloru Üzerine", *Folklor ve Edebiyat* (1982), I, İstanbul: Adam Yayınları, 1991, s. 126.

<i>Esâmi</i>	<i>Makberlerin mevkiî</i>	<i>Tarih-i vefatları</i>
<i>Karlızâde Süleyman Efendi</i>	<i>Manisa'da Kayalar mahallesi</i>	800 [1397-1398]
<i>Kara Yunus</i>	<i>Manisa'da Kara Yunus mahallesi</i>	904 [1498-1499]
<i>Kemal Ümmî</i>	<i>Manisa'da Balık pazarı</i>	1080 [1669-1670] ¹²⁵
<i>İshak Çelebi</i>	<i>Manisa'da Cami-i Kebir mahallesi</i>	
<i>Ayn-ı Ali</i>	<i>Manisa'da Ayn-ı Ali mahallesi</i>	
<i>Saruban Sultan</i>	<i>Manisa'da Gürâni mahallesi</i>	
<i>Karaca Ahmet Sultan</i>	<i>Manisa'ya yarım saatlik mesafede</i>	
<i>Akşemseddin</i>	<i>Manisa'da Ayn-ı Ali mahallesi</i>	
<i>Ahmed Dede</i>	<i>Manisa'ya yarım saatlik mesafede</i>	
<i>Hüseyin Efendi (Kırtık)</i>	<i>Manisa'ya yarım saatlik mesafede</i>	
<i>Revak Sultan</i>	<i>Manisa'da Akbaldır deresi mahallesi</i>	
<i>Kurt Baba</i>	<i>Manisa'da Yiğitbaşı dergâhı¹²⁶</i>	
<i>Bayezid Baba</i>	<i>Beyoba karyesi</i>	
<i>İbrahim Çelebi</i>	<i>Manisa'da İbrahim Çelebi mahallesinde</i>	
<i>İbrahim Seyyid</i>	<i>Manisa'da Cami-i Kebir mahallesi</i>	
<i>Kenzî Baba</i>	<i>Manisa'da Kenzî Mahallesi</i>	
<i>Attar Hoca</i>	<i>Manisa'da Attar Hoca mahallesi</i>	
<i>İbrahim Hakkı (Kirdecî)</i>	<i>Manisa'da Kirdecî Mahallesi</i>	

Bu mümtaz simalara karşı zîyaret, ruhâni istimdad ve istiâne fikriyle olur. Çocuğu olmayanların bağlanmak veya oralara bağlamak suretiyle çocuğu dünyaya geleceğine, bazan da vakîi geçmekte olan kızların izdivacını tesri edeceğine itikad ve kanaat vardır."¹²⁷

¹²⁵ Kemal Ümmî'nin vefat tarihi 1475'dir. Bkz. Yavuzer, *a.g.t.*, s. 35-42; Sarıççek, *a.g.t.*, s. 27-29.

¹²⁶ MMT, s. 156'da Kurt Baba'nın Kabak tekkesi haziresinde yattığı kayıtlıdır ki bizce de bu bilgi daha doğrudur.

¹²⁷ MT, s. 104-106.

Manisa Mimari Tarihi'nde ise, *Manisa Tarihi*'nden farklı bazı şahısların isimlerini vermektedir. Ancak bunların tamamının yatır özelliğine sahip olup olmadıklarına dair bir açıklama yapmamaktadır. Bizce listede yer alan Ayn-ı Ali, İbrahim Çelebi ve Attar Hoca yatır özelliğine sahiptir. Diğerlerini meşhurların mezarları olarak kabul etmek daha doğru olur.

"Hulâsa şehrin her tarafında, gerek tarıkata intisabları ve gerek devlet ve millete hizmetleri itibarıyla halkın ruhunda yaşayan mümtaz şahsiyetlerin medfenlerine tesadiif edilir. Bazılarının batıraları, abideleri yaşar:

*Ayn-ı Ali, Karaca Ahmed, Hacı İvaz Paşa, Hacı İvaz Paşa torunu Ahmed Çelebi, Lala Mehmed Paşa, Hüseyin Ağa, Ali Bey (Paşa), Ferhad Ağa, İbrahim Çelebi, Gündüz Bey, Attar Hoca ilah..."*¹²⁸

SONUÇ

M. Nuri Yörükoğlu, son devir Manisasının en hareketli zamanlarını görmüş bir Osmanlı ve Cumhuriyet aydını olarak, kendine düşen vazifeyi tam anlamıyla yerine getirme bilinci içinde olmuş bir şahsiyettir. Gerek Manisa'daki öğretmenliği esnasında yetiştirdiği öğrencileri, gerekse Manisa'ya dair bıraktığı eserler bunun en sağlam kanıtıdır. İçindeki araştırmacı ruhunu, evladı Nihat Yörükoğlu'na da aktarabilmiş olmalı ki oğul Yörükoğlu da yaptığı çalışmalarla Manisa'nın kültür hayatına doğrudan katkılarda bulunmuştur.

Nuri Yörükoğlu'nun *Manisa Tarihi* ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli çalışmaları, bazı noktalarda eskimiş olsalar da araştırmacıların kayıtsız kalamayacakları kaynaklardır. Manisa'da yaşamış şeyh ve mutasavvıfların bazıları hakkında verdikleri bilgiler bugün başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Bunlara topluca işaret etmek istiyoruz:

1. 20. yüzyılın başında Manisa'daki tarikatların zikirleri hakkında verdiği bilgiler, konu hakkındaki bildiklerimizi tamamlamaktadır.
2. Hayatları hakkında orijinal bilgi verdiği mutasavvıflar şunlardır: Çöplü Baba, Mustafa Şefik Efendi, Ser-tabbah Hüseyin Efendi, Hacı Muhiddin Efendi (Mevlevî); Gözlüklü Süleyman Efendi (Rifâî); İbrahim Seyyid (Kadirî); Revak Sultan, Hacı Ali Rıza Efendi (Halvetî); Cafer Efendi, Hüseyin Efendi (Nakşîbendî).
3. Mezartaşı kitâbesini naklettği mutasavvıflar şunlardır: Çöplü Baba, Mustafa Şefik Efendi, Ser-tabbah Hüseyin Efendi, Hacı Muhiddin Efendi (Mevlevî); Memiş Efendizâde (Halvetî).
4. Kitâbesini verdiği dergâhlar şu şekilde sıralanabilir: Gözlüklü Sü-

¹²⁸ MMT, s. 157.

leyman Efendi dergâhı (Rifâî); Kadirîhâne tamir kitâbeleri (Kadirî); Kabak tekkesi (Uşşâkî).

5. Ayn-ı Ali, Revak Sultan ve Vak Vak Sultan hakkındaki menkabe ve efsanelerin en eski şekillerini kaydetmektedir.
6. Kırtık Baba yatırımın Hacı Hüseyin Efendi olduğunu nakletmektedir.
7. Haklarında bilgi verdiği, bugün yeri veya ismi bilinmeyen yatırımlar ise şunlardır: Karlızâde Süleyman Efendi, Kara Yunus, Akşemseddin, Kurt Baba, İbrahim Hakkı (Kirdecî).

Yukarıda sıraladığımız maddeler dikkate alındığında, Yörüköğlu'nun zikredilen eserlerinin, geçmişte Manisa şehrinde var olan tarikatlar ve mutasavvıflar hakkında oldukça önemli bilgiler verdiği açıktır.

KAYNAKÇA

Acun, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Acun, Hakkı, "Manisa'daki Türbe Mimarisi", *Belleten* XLIX/195 (Aralık 1985).

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1992.

Bayat, Ali Haydar, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüüşşifası*, Manisa: Manisayı Mesiri Tanıtma ve Kültür Derneği Yayınları, 1981.

Bayır, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2001.

Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Bilgi, Nejdet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, İzmir: Ege Ü., Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 1996.

Bilgi, Nejdet, "Yeni Saruhan: Manisa'nın Malûm ve Meçhul Gazetesi", *Manisa Dergisi*, 30 (Aralık 2005).

Bilgi, Nejdet, "Tarihî Hâfızamız ve Manisa", *Manisa Dergisi*, 21-22 (Haziran-Aralık 2001).

Bizbirlik, Alpay, "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi", *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

Bizbirlik, Alpay, "Manisa Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler", *Manisa Şebri Bilgi Şöleni Bildiriler 29-30 Eylül 2005 Manisa*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Kültür ve Spor Kulübü

Derneği Yayınları, 2006.

Boratav, Pertev Naili, “Türk Folklorunda Zenciler ve Türkiye’de Zenci Folkloru Üzerine”, *Folklor ve Edebiyat* (1982), I, İstanbul: Adam Yayınları, 1991.

Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuara, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcîm-i Ahvâli*, haz. M. Akif Erdoğan, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 1994.

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994.

Dörtbudak, M. Veysi, “Nihad Yörükoğlu Arşivinden Dokuz Mektup”, *Manisa Dergisi*, 28 (Aralık 2004).

Emecen, Feridun M., “Saruhanogulları ve Mevlevilik”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Galitekin, Ahmed Nezi, *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultân Zâviyesi*, [by.]: Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

Gökçen, İbrahim, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.

Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060 Miladi 1650’den Sonra)*, II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1950.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983.

Günay, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000

Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1989.

İbrahim Câvid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308*, haz. Murat Babuşoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Kahraman, Arzu, *Anadolu Erenleri ve Anma Törenleri*, İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Karadaşman, Keşfi, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa: Turizm Derneği Yayınları, [ty.].

Karamustafa, Ahmet T., *Tanrının Kural Tanıma Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Kılıç, Atabey, “Manisa-Demirci’de Görülen Alevî-Bektaşî-Rifâ’î

Meşrepli Bir Tarikat: Ma'riflik", *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2007.

Küçük, Sezai, "Manisa Mevlevihânesi", *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

Küçük, Sezai, *Mevlâîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg Yayınları, 2003.

Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2002.

Kaya, Haydar, *Horasan Erenlerinden Hamza Baba*, Manisa: Mey Ofset, 1991.

Kum, Naci, "Karaca Ahmed'ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler -1-", *Türk Folklor Araştırmaları*, 4/94 (Mayıs 1957).

M. Nuri, "Mağnisa'nın Tarihi-Mağnisa'nın Mazisi-", *Muallim Mecmuası*, 1/4 (9 Kanunusani 1331), s. 57-58.

M. Nuri, "Mağnisa'nın Tarihi-Mağnisa'nın Mazisi- Mağnisa'nın Tesisi ve Muhtelif Devletlere Geçmesi", *Muallim Mecmuası*, 1/6 (12 Şubat 1331), s. 80-81.

M. Nuri, "Mağnisa'nın Tarihi-Mağnisa'nın Mazisi- Mağnisa'da İranîler", *Muallim Mecmuası*, 1/7 (1 Mart 1332), s. 93-94.

M. Nuri, "Mağnisa'nın Tarihi Mağnisa'da Romalılar", *Muallim Mecmuası*, 1/9 (5 Nisan 1332), s. 119.

M. Nuri, Mağnisa'nın Tarihi Mağnisa'da Bizanslılar, Mağnisa'da Selçuklular, Mağnisa'da Osmanlılar", *Muallim Mecmuası*, 1/10 (24 Nisan 1332), s. 125-126.

Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Uhiyye (Büyük Velilerin Tath Halleri)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1993.

Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu 26 Nisan 2008 Bildiriler, haz. Mehmed Veysî Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009.

Müderrişoğlu, Mehmet Emin, *Akbisari Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matbaası, 1956.

Nagata, Yuzo, *Tarihîte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîlik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

Okumuş, Necdet, “Manisa Rifâî Dergâhı (Entekkeliler) (Sanat Tarihi ve Tasavvuf Tarihi Açısından Bir İnceleme)”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 22/4 (Ekim 1993).

Okumuş, Necdet, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003.

Okumuş, Necdet, *Halvetîlik'in Ahmedîyye Kolu Yiğitbaşı Velî ve Külliyesi*, Manisa: Şafak Basım-Yayım, 2005.

Hasan Rüşdî Divânı, haz. M. Adnan Başoğlu, Necdet Okumuş, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003.

19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı Entekkeliler Sempozyumu 15 Kasım 2008, haz. Mehmed Veysî Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Tıbyan Matbaacılık, 2010.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayınları, 2000.

Pehlivan, Gürol, *Manisa (Merkez)'de Velî Kültü*, Manisa: Celal Bayar Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Pehlivan, Gürol, Bülent Bayram, Mehmed Veysi Dörtbudak, *Osmanlı Taşrasında Kadın Şair Mevlî Olmak: Tevhîde Hanım ve Divanı*, Manisa: Manisa Belediyesi Yayınları, 2007.

Pierce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Sarıççek, Ramazan, *Kemal Ümmi Hayatı Sanatı ve Divanı*, İnönü Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.

Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yayıncılık, 1984.

Su, Kamil, *Manisa'lı Tarihçi M. Nuri Yörükoğlu Hayatı ve Eserleri (1884-1928)*, Ankara: Sevinç Matbaası [t.y.].

Tanrıkörur, Bârihüdâ, “Manisa Mevlevihanesinin Restorasyonu: Tenkid ve Teklif”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995.

Tanrıkörur, Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevihanelerinin Mimarı Özellikleri, II-Katalog*, Konya: Selçuk Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000.

Tanrıkörur, Bârihüdâ, *İkinci Manisa Mevlevihânesi, Uluslararası Mevlânâ*

ve Tasavvuf Geleneği Sempozyumu, 09-10 Ekim 2010 Manisa, basılmamış tebliğ.

Tarkan, Necmi, *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat Ma'rifiye*, Pendik: [yy], 1964.

Tatçı, Mustafa, *Mutasavvif Şair Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2004.

Telci, Cahit, "Saruhan Sancağı Bektâşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibâriyle)", *Manisa Dergisi*, 14 (Kasım 1997).

Tezcan, Nuran, "Manisa Mevlevîhânesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1994.

Turan, Fatma Ahsen, *Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram-ı Velî*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.

Yörükoğlu, M. Nuri, *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tabrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

Yörükoğlu, Nihat, *Mesir Macunu ve Terkibine Giren Maddeler*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985.

Uluçay, Çağatay, "Ayni Ali Kimdir?", *Gediz*, 8/84 (Eylül 1945).

Uluçay, Çağatay, *Sarubanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1940.

Uluçay, Çağatay, *Sarubanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.

Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa: Manisa Lisesi Yayınları, 1946.

Uluçay, Çağatay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1939.

Velikâhyaoğlu, Nazif, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

Yavuzer, Hayati, *Kemal Ümmi Divanı*, Gazi Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.

Yurd, A. İhsan, *Fatih Sultan Mehmed Hanın Hocası Şeyh Akşemseddin (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1972.

AVNÎ DİVANINDA GÖNÜL

“Gönül” in Avnî’s Diwan

Kadir Gökhan UĞUR*

*Hak bir gönül verdi bana, ha demeden hayrân olur
Bir dem gelir şâdân olur, bir dem gelir gıryân olur
(Yûnus Emre)*

ÖZET

Bu çalışmada, XV. yüzyılın sultan şairlerinden olan Avnî’nin divanında yer alan gönül kelimesi tasnif ve tahlil edilerek incelenmiştir. Bu çalışma için, Prof. Dr. Muhammed Nur Doğan’ın, Fatih Millet Kütüphanesi Manzum 305 numarada bulunan el yazması nüshayı esas alarak yayınlamış olduğu *Fatih Divanı ve Şerhi* adlı eseri esas alınmış; burada gönül kelimesinin geçmiş olduğu beyit ve bendler tek tek ele alınarak incelenmiş ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma dört ana, yirmi yedi alt başlıktan ve bir adet tablodan oluşmaktadır. İlk ana başlık, gönülle ilgili teşbih ve mecazlara ayrılmış, diğer üç başlıkta da gönülün herhangi bir teşbih unsuruna dâhil edilemediği, farklı kullanımlara sahip olduğu beyit ve bendler ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Avnî, gönül, motif, şiir.

ABSTRACT

In this study, the word, “gönül” which takes place in the divan of Avnî, who is one of the sultan poets in 15th century was examined by being classified

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezunu, kgokhan.ugur@gmail.com

and analyzed. The work, “*Fatih Divanı ve Şerhi*”, which Prof. Dr. Muhammed Nur Doğan published by predicating on the manuscript copy that takes place in the number 305 of the department where poem books take place was handled for this study, and the verses and bends that the word, “gönül” takes place were handled and tried to be analyzed.

This study consists of 4 main categories, 27 subcategories and 1 chart. The first main category is about similitude and metaphor on “Gönül”, and in the other three ones, the verses and bends which “gönül” is not included in metaphor and which has different use was handled.

Keywords: Avnî, gönül, motif, poem.

GİRİŞ

Gönül, Türk edebiyatının, özellikle de Türk şiirinin en çok kullanılan motiflerinden biridir. Bunda gönül kelimesinin şiir dili içerisinde ihtiva ettiği farklı anlam katmanlarının bulunmasının yanı sıra, kültürel ve sosyal yaşamda önemli bir yere sahip olmasının etkisi de bir hayli büyüktür. Zira gönül kelimesine Azeri Türkçesinden Başkurt Türkçesine, Uygur Türkçesinden Tatar Türkçesine hemen hemen bütün Türk lehçelerinde rastlanılması¹, kelimenin yaşadığı coğrafyanın genişliğini gözler önüne sermektedir. Kavramın geniş bir kullanım alanına sahip olması, Türk insanının ona verdiği değeri de ispat etmektedir. Bu kavram şiir dilinin dışında; atasözlerinde, deyimlerde, tabirlerde, halk hikâyelerinde, masallarda ve inanç ritüellerinde ilk zamanlardan beri hep var olagelmıştır. Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarında gönül sözcüğüne rastlanılması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Gönül motifine Türk şiirinde sıklıkla başvurulmasının en önemli nedenlerinden biri, söz konusu kelimenin, âşığı farklı hâllerde temsil edebilme gücü olsa gerektir; zira gönül (âşık), sevgiliye kurban olmakla bambaşka bir sultanlığa erer. Kimi zaman gönül, sevgilinin kapısındaki bir dilenci iken kimi zaman da ayrılık acısının verdiği ıstırap ile helak olan bir korkaktır. Gönül bir “murâd” peşindedir, onu elde etmek için dünyaları vermeye razıdır da bunun kimseler tarafından bilinmesini istemez. Âşığın gönlü, sevgilinin tecelligâhıdır ve sevgiliye ait ne kadar güzellik varsa orada belirir... Hâsılıkelâm “gönül, insanın insan olma iradesidir.”²

¹ Gönül kelimesi; Azeri Türkçesinde “köñül”, Başkurt Türkçesinde “küñil”, Kazak Türkçesinde “köñil”, Kırgız Türkçesinde “köñül”, Özbek Türkçesinde “köngil”, Tatar Türkçesinde “küñil”, Türkmen Türkçesinde “köñül”, ve Uygur Türkçesinde de yine “köñül” şeklinde karşımıza çıkar. (<http://www.tdk.org.tr/lehceler/Default.aspx> (14.12.2011)).

² Ahmet İnam, Edebiyat Gönül Kürede, <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/kure.htm>. Görüntülenme tarihi: 09.02.2012.

Gönül kavramının ihtiva ettiği farklı anlam katmanlarından biri, belki de en önemlisi; bu terimin tasavvufi boyutudur. “Bu terim tasavvufta, nefsi-natika, sırlar hazinesi, Allah'ın baktığı yer anlamına gelir (*Allah şekillerinize değil kalplerinize ve amellerinize bakar*, hadis-i şerifinde bildirildiği gibi). Gönül, İlâhî kemâlin (olgunluğun) ve cemâlin(güzelliğin) en güzel tecelli ettiği yerdir”³. Gönül Beytullah'tır.⁴ “Kâmil insan bütün isimleri toplayan "Allah" isminin mazharı (ortaya çıkış yeri) olduğundan, bu hey'et-i mecmua ancak ona sığabilir. Bunun için gönüle 'mir'ât-ı Hûda' derler. Sûfilere göre, gönül o kadar geniştir ki bütün kâinatı içine alabilir.”⁵Bununla birlikte, “bir kalpte hem Allah, hem de dünya sevgisi olmaz. Yüce Mevlâ Kur'an-ı Kerim'de⁶, ‘*Allah bir göğüşte iki kalp yaratmadı*’buyurur. Bir kalple bir şey sevilir. O da Allah olmalıdır.”⁸ Âlemlere rahmet olan Peygamberimiz (sav); “*Gönüller Allah'ın kudretindedir, dilediği gibi değiştirir*”⁹buyurmakta ve bir duasında; “*Ey gönülleri değiştiren Allah'ım, gönlümü imanda sabit kıl*”¹⁰diyerek iman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin bu manevi cihetine önem atfeder.

Bu çalışmada XV. yüzyılın sultan şairlerinden olan Avni'nin divanında yer alan gönül motifi, yukarıda bahsedilen farklı anlam katmanları açısından incelenmiştir.

Çalışma temelde, dört ana kısımdan oluşmaktadır. Bunlar;

A) Gönül ile İlgili Teşbih ve Mecazlar

B) Âşık veya Rakîp Olarak Gönül

C) Gönülle İlgili Manevî Tasavvurların Yer Aldığı Beyitler

³ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ağaç Kitabevi. 2009. s. 64.

⁴ “Allah'a bütün dış yönelişlerin merkezi nasıl Hz. İbrahim (a)'ın yaptığı Kâbe ise, iç yönelişlerin merkezleştiği yer de kalptir. Birisi maddî, diğeri, manevî Kâbe'dir. Allah'a kulluk için kurulan (vaz'edilen) ev nasıl Kâbe ise, Allah'a iman için insanın özünü teşkil eden yönü de kalp olmuştur. Gönül Allah'ı sever, kadın, altın, para, şöhret, ev, çocuk, araba, villa gibi putlara itibar etmezse Kâbe olur, bunun tersine durumda, gönül; Kâbe (Allah evi) değil, put evi olur. Gönül, Hak binasıdır; Kâ'be'yi Hz. İbrahim (as), gönül de Allah inşa etmiştir. Kâbe, zamanımıza kadar çeşitli nedenlerle yıkılmış, fakat insan eliyle yeniden yapılmıştır. Kalp öyle mi? Sonlu somutun (Kâ'be) inşası kolay; sonsuz soyutun (kalbin) inşası zordur.” (Ethem Cebecioğlu, a.g.e. s:93).

⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e. s: 37.

⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e. s: 37.

⁶ Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde de gönül (قلب) kelimesi muhtelif yerlerde zikredilir. Gönülle ilgili bazı ayetler için bkz: *Âli İmran* (119), *A'raf* (43), *Yunus* (57), *Ra'd* (28), *Mü'minun* (78), *Secde* (9), *Abzâb* (4).

⁷ (*Abzâb*/4).

⁸ Ethem Cebecioğlu, a.g.e. s: 39

⁹ (Ahmed b.Hanbel, El-Müsned, c. 3, s: 257, Hadis No: 13721)

¹⁰ (Ahmed b.Hanbel, El-Müsned, c.3, s: 112, Hadis No: 12128)

D) Diğer Beyitler

şeklinde. *Gönül ile İlgili Teşbih ve Mecazlar* başlığı altında, Avnî'de gönül ile ilgili teşbih ve mecazların yer aldığı on yedi alt başlık tespit edilmiştir. Bu teşbih ve mecazların büyük çoğunluğu, daha önceki bir kısım şairle benzerlik göstermekle birlikte, bir kısmı da Avnî'ye özgü, orijinal kullanımlardır. Bu tespitle ilgili ayrıntılı bilgi için, makalenin sonuna eklenen tabloya başvurulabilir. *Aşk veya Rakîp Olarak Gönül* adı altında, Avnî Divanı'nda herhangi bir teşbih ve mecaz unsuru olarak kullanılmayan, ancak, şairin gönül kavramıyla kendini ya da diğer âşıkları/rakîpleri kastettiği beyitler/bendler sunulmuştur. *Gönülle İlgili Manevî Tasavvurların Yer Aldığı Beyitler* başlığı altında ise, gönülün *aşk*, *aşk acısı*, *heves*, *sır* gibi birtakım manevî tasavvurlarla birlikte kullanıldığı beyitler/bendler bulunmaktadır. Makalenin tahlil bölümüne ait son başlık olan *Diğer Beyitler* adı altında da herhangi bir teşbih/mecaz unsuru olmayan; *ehl-i dil*, *can u gönül* gibi kullanımların olduğu beyitler ve gönül kelimesiyle kurulmuş olan deyimler yer almaktadır.

Çalışmanın esasını teşkil eden bu dört ana başlığın ardından Ahmed Paşa, NecâtîBeğ, Hayâlî Bey, Nev'î ve Avnî divanlarında gönülle ilgili teşbih ve mecaz unsurlarının yer aldığı bir tablo ve bu tablodan elde edilen veriler ışığında oluşturulan istatistikî grafikler bulunmaktadır. *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*¹¹ adlı eserin son kısmında yer alan bir tabloya Avnî'yi de dâhil ederek oluşturulan bu tablo, ismi geçen bu beş şairdeki gönül tasavvurunun mukayeseli olarak izlenmesine olanak sağlamaktadır.

Avnî Divanı'nda Gönül adlı çalışma, tamamen esere ve onun muhtevasına yönelik bir çalışma olduğundan dolayı, devir/şahsiyet/edebiyat tarihi meselesi üzerinde durulmamıştır. Avnî'nin yaşadığı devir ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi için, muhtelif kaynaklara başvurulabilir. Bu çalışmada ele alınan beyitler, Prof. Dr. Muhammed Nur Doğan'ın eserde kullandığı imlâya sadık kalınarak aynen aktarılmış ve çeviriyazı (transkripsiyon) sistemi kullanılmayarak kelimelere ait aslı uzunlukların verilmesiyle yetinilmiştir.

A.) Gönül ile İlgili Teşbih ve Mecazlar

1.) Şehr, Mîlket, Mülk:

Avnî Divanı'nda gönül; kimi zaman sevgilinin katl ü yağmasına maruz kalmış, kimi zaman sevgilinin oturduğu tahtın ülkesi olmuş, kimi zaman ise sevgilinin mamur ettiği bir şehir olmuştur. Bazen de bu şehir; mîlket ve mülk şeklinde karşımıza çıkar.

¹¹ Cemâl Kurnaz. Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili. MEB Yay. 1996: İstanbul.

Gör ol Türk-i Hıtâyînûş kılmış câm-ı sahbâyı
 Salar **dil milketine** türktâz-ı katl ü yağmâyı (G 71/1)
 [O Hıta ülkesinin merhametsiz Türk'üne benzeyen sevgiliye bakın ki;
 kan kırmızı şarabı içmiş, gönül ülkesine nasıl da ölüm ve yağma hücumları
 yapıyor!]

2.) Sultân, Taht:

*Gönül; sevgiliye kurban olmakla herkesten özge bir sultandır. Bazen de gönül, sevgili-
 nin hüküm sürdüğü tahtın biçatibi kendisidir.*

Saltanat tâcına baş egmez kabûl itmez serîr
 Saña biñ cân ile kuldur özge **sultândur gönül** (G 45/4)

[(Ey Sevgili)! Gönlüm sana bin can ile kurban olup bambaşka bir sul-
 tanlığa ulaşmıştır. Artık bundan sonra hiçbir saltanat tacını giymek için başını
 eğmez ve hiçbir tahtı kabul etmez.]

3.) Hasta, Za'f:

Gönül, ayrılığın zehriyle bitap düşmüş, sevgilinin vuslat ilacını bekleyen bir hastadır.

Cevr-i dilber ta'n-ı düşmensûz-ı fûrkat **za'f-ı dil**
 Dürlü dürlü derdiçün yaratmış Allahum beni (G 76/2)

[Sevgilinin türlü türlü eziyetleri, düşmanların kınamaları, ayrılığın
 yakıcı ateşi ve gönlün zayıflığı... Allah'ım (sanki) beni türlü türlü dertler(i
 çekmem) için yaratmış.]

4.) Rûsvâ vü Şeydâ, Âşüfte, Divane, Sevdâyî:

Gönül sevdalıdır, divanedir, perişandır; hâliyle dillere düşmekten kurtulamaz.

Ol perî 'ışkın dimezven **gönlüme divanedür**
 Düşmeninden râzı lâ-büd kişinüñ pinhân gerek (G 41/4)

[O peri soylu güzele âşık olduğumdan gönlüme bahsetmiyorum, zira
 o bir çılgındır. İnsanın da zaten sırrını düşmanından saklaması gerekir.]

5.) Dilenci, Korkak:

*Gönül, sevgilinin kapısında bir dilenci, ayrılık acısının verdiği ıstırap ile belak olan bir
 korkaktır.*

Şöyle hâk oldum ki âh itmege havf eyler gönül
Lâ-cerembâd-ı sabâ ile gubâr elden gider (G 22/3)

[(Aşk acıları ile) öylesine toprak gibi yere serildim ki, gönülden bir ah çekmekten korkuyorum; çünkü sabâ rüzgârı esince tozun toprağın uçuşup elden gitmesi kaçınılmazdır.]

6.) Vîrâne, Hâne, Harâbe, Ev:

Aşğın gönlü sevgilinin hasretiyle virane olmuştur; zîra onun istediği de tam olarak budur.

Hâne-i dil kim harâb olmuş sanurdum ben anı
Ol cefâ mi'mârınuñ tarhı ile ma'mûrmuş (G 33/2)

[Gönül hanesini ben hep harap olmuş sanırdım; hâlbuki, o cefa (denen) mimarın düzenlemesi ile ma'mur hâle gelmiştir.]

7.) Bülbül, Mürğ:

Gönül kuşu, sevgilinin kurduğu tuzaqlardan korkar; lâkin bütün cihanı dolandır da yine servi boylu sevgiliye bağlanır kalır.

Göñül mürğine ser-tâ-ser cihân bâğın tolandırdum
Ben anı âkıbet bir serv-i bâlâya dolandırdum (G 50/1)

[Gönlümün kuşuna baştanbaşa bütün cihan bahçesini gezdirip dolaştırdım da, sonunda onu, (boyu) uzun servi(yi andıran sevgili)ye bağladım.]

8.) Nişân-gâh, Zahm-nâk, Şikâr:

Sevgili gönüller almakta pek mahirdir. Aşğın gönlü ise sevgiliye "bin can ile kurban olmaya" baylı meyillidir.

Gamzeler tîrini doldurmuş kaşı kurbânına
Dil nişân olmak diler beñzer susadı kanına (G 66/1)

[O sevgili gamze oklarını kaşının sadağına doldurmuş; benim gönlüm de sanki kanına susamış gibi onun hedefi olmak istiyor.]

9.) Âyîne, Mir'ât, Levh:

Aşğın gönlü, sevgilinin tecelligâhıdır ve sevgiliye ait ne kadar güzellik varsa orada belirir.

Hüsn-i yâr âyine-i dilde görünmezse eger
‘Avniyâ [bâ]de-i nâbı aña mir’ât idelüm (G 53/5)

[Ey Avnî! Eğer o sevgilinin güzelliği, gönül levhasında boy göstermez ise; saf şarap kadehini ona ayna turalım.]

10.) Akarsu, Irmak:

Sevgilinin basreti ve aşkın ızdırabı ile gönül ırmağı taşar, bulanır.

Kulağına koyup evsâf-ı âb-ı ‘ârız-ı yârı
Merîh-âsâ dil-i pür-cûşı taşırdum bulandırdum (G 50/2)

[Coşkun bir ırmağa benzeyen gönlümün kulağına, sevgilinin (arıduru) su gibi (berrak) yanağının vasıflarını fısıldadım da (onu) Merih gibi taşırdım, bulandırdım.]

11.) Pervâne:

Gönül, sevgilinin şem’ine pervane olur; yanar yok olur, yoklukta var olur.

Bi-hamdi’llâhşeb-i gamda berî oldum belâsından
Dil-i pervâne-i pür-sûzı şem’üm saña yandırdım (G 50/4)

[Ey mum (gibi gecemi aydınlatan sevgilim)! Allah’a şükürler olsun ki, gam (ve ayrılık) gecesinde, acılar içerisinde dönüp dolaşan bu gönlümün pervanesini, senin ateşine yandırdım da belâsından kurtulmuş oldum.]

12.) Kân (Maden Ocağı):

Gönül, her türden hazinenin bulunduğu bir maden ocağıdır.

Eyleme gönlin gözin cevri ile ‘Avnî’nün harâb
Dürr [ü] gevherler virür bu bahr ile kânumsaña (G 2/7)

[(Ey sevgili!) Avnî’nin gönlünü ve gözünü eziyetlerinle harap etme! Çünkü bu ulu ırmak(a benzeyen gözlerim) sana inciler; bu maden ocağı (gibi kan dolu gönlüm) ise lâl (yakut) mücevherleri vermektedir.]

13.) Bağ / Bağçe:

Sevgili, âşığın gönül bahçesinde açan bir güldür.

Ağlamaz cân bülbülü şimden girü feryâd idüp
Bâğ-ı dilde hüsn ile bir verd-i handândur Veyis (G 30/2)

[Can bülbülüm bundan böyle feryat edip ağlamayacak; çünkü Veyis, güzelliği ile bir gül gibi gönlümün bahçesinde açmıştır.]

14.) Gonca / Gonca:

Âşığın paramparça olmuş gönlü, yokluk bahçesinde açan bin gonca misalidir.

Fenâri yâzı gül ü goncasından ey ‘Avnî
Nişân virür **dil-i sad-çâk** ü hırka-i sad-çâk (G 37/5)

[Ey Avnî! Paramparça hâldeki gönlüm ile yüzlerce yırtık ve yamadan oluşmuş hırkam fenâ bahçesinin gülü ve goncasından nişan vermektedir.]

15.) Mahsul/Saman:

Sevgilinin güzelliği karşısında âşığın gönlü, çer çöp ve saman gibi savrulup gider.

Dâne-i hâl ile hüsnüñ hırmenin zeyn ideli
Cân ile **dilhâsılını** cümle ber-bâdeyledüñ (G 40/2)

[(Ey Sevgili!) Güzelliğinin harmanını belinin danesi ile süslediğinden beri, canımın ve gönlümün ürününü bütünüyle havaya savurdun, (mahvettin).]

16.) Müşteri:

Âşk için sevgiliyle vuslat her ne kadar istenmese de gönül, buna bakmayıp her daim onun talibi olur.

Kıymet olmaz dilberüñ gerçi metâ‘-ı vaslına
Dil harîdâr olur anuñ bakmayup hicrânına (G 66/2)

[Her ne kadar sevgilinin vuslat metâına değer ve kıymet biçilmese de; gönül, onun ayrılıktan dolayı meydana gelen kesigine ve yırtığına hiç bakmadan, müşterisi olmuştur.]

17.) Deyr (Kilise):

Gönül, sevgilinin resimleri dolu bir kilisedir.

Sanemler hüsnî tasvîrinde bir büt-şekl ile ‘Avnî
Gönül deyrini ser-tâ-ser kamu nakş u nigâritdüm (G 55/5)

[(Ey Avnî !) Gönlümün kilisesini, kutsal tasvir niyetine, put gibi bir güzel(in hayâlî) ile baştanbaşa resimlerle doldurdum.]

B.) Âşık veya Rakîp Olarak Gönül

1) Âşığın Kendi Gönlünü Kastettiği Beyitler

Bu başlık altında Avnî Divanı'nda geçen ve herhangi bir teşbih / mecaz unsuru olarak kullanılmayan toplam beş beyit ve yedi mütekerrir muhammes bendi incelenmiştir. Bunlardan birkaçına aşağıda yer verilmiştir.

Saçuñ sevdâsın itmekde **gönül** bir bûyakânî'dür
Benüm baht-ı siyâhum darakî baña da mâni'dür (G 26/1)

[(Ey sevgili!) Gönülüm senin saçının sevdasını çekerken, (ondan gelecek küçücük bir güzel) koku ile yetinmektedir; (ama) benim kara bahtım(a bak ki), rakip ona bile engel olmaktadır.]

Sevdüñ ol dilberi söz eslemedüñ vay **gönül**
Eyledüñ kend'özünü 'âleme rüsvây **gönül**
Saña cevrev eylemede kılmaz o pervây **gönül**
Cevre sabr eyleyemezsen nideyin hây **gönül**
Gönül eyvay **gönül** vay **gönül** eyvay **gönül**(M.M. 48/1)

[Vay gönül (bir türlü) söz dinlemedin ve gidip o dilberi sevdin de kendini bütün âlemin diline düşürdün... Ey gönül! O (sevgili) sana eziyet etmekten hiç çekinmiyor; ne yapayım ki, senin (ise) çile ve eziyete hiç sabrın yok... Gönül! Eyvah gönül! Vay gönül, eyvah gönül!]

Taîmîdur itse **gönül** nâle vü efgân bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettân bu gice (G 68/1)

[Gönül bu gece inleyip feryat ederse, şaşırmanın... Çünkü o ayartıcı dilber bu gece meclise girmedir.]

2) Âşığın Kendi Gönlüne Hitap Ettiği Beyitler

Bu başlık altında Avnî Divanı'nda geçen, âşığın kendi gönlüne hitap ettiği iki beyit, bir de mütekerrir muhammes bendi tespit edilmiştir.

Gönül ol bî-vefâyâ sabr u 'ıškuñ
'İyân eyle ne kim var yoğ u varuñ (G 43/2)

[Ey benim gönülüm! O vefasız sevgiliye, varın-yoğun (bütün servetin) olan sabrını ve aşkını gösteriver.]

Yime dilberler gamın ey **dil** ki zâr eyler seni
Ger ‘azîz-i ‘âlem iseñ dahi hâr eyler seni (G 70/1)

[Ey gönül! Sakın, dilberlere (tutulup da) gamlarını yeme! Yoksa, (bu gam) seni dermansız bir hâle düşürür de dünyanın en aziz insanı bile olsan, iki paralık eder.]

Tâli‘üñ yüzi gülüp olmadı handân nideyin
Yüregüñ derdine bulunmadı dermân nideyin
Kasduña yâr çeker hançer-i bürrân nideyin
Virisersin bu gam u mihnet ile cân nideyin
Göñül eyvay **göñül** vay **göñül** eyvay **göñül** (M.M. 48/3)

[(Ey gönül!) Ne yapayım ki, talihin sana yüz göstererek bir türlü gülmedi... Yazık ki yüreğinin derdine derman da bulunmadı. Ne çare ki o sevgili seni öldürmek için (gamzesinin) keskin hançerini çekecek ve sen, bu gam ve sıkıntı ile canını vereceksin... Gönül! Eyvah gönül! Vay gönül, eyvah gönül!]

3) Diğer Âşıkların (Rakîplerin) Kastedildiği Beyitler

Avnî Divanı’nda “göñül” kelimesi ile diğer âşıkların kastedildiği iki beyit tespit edilmiştir.

Hey kıyâmet gamzeden **diller** perîşân olsalar
Târ-ı zülfüñ ukdesi cem‘iyyet-i mahşer yeter (G 24/3)

[Ey (boyu posu ile âşıklar arasında) kıyamet (gibi fitneye sebep olan sevgili)! Senin hışımlı ve edalı yan bakışın ile gönüller darmadağın olsalar bile, zülfünün düğümleri onları mahşer günü gibi bir araya getirmek için yeterlidir.]

Yüzüñe ‘âşık olana münkir imiş döstüm
Zâhidüñ göñlinde yokdur nûr-ı îmân var ise (G 67/5)

[Ey Dost! Zâhid senin yüzüne âşık olmayı ayıplıyormuş. Galiba gönünde iman ışığından eser kalmamış.]

C.) Gönülle İlgili Manevî Tasavvurların Yer Aldığı Beyitler

1.) Aşk / Aşk Acısı

Gönlün derdi aşktır. Aşk derdinin dermanı da sevgilinin iki dudağının arasındadır.

Hüsn ile cânânlar içre cân-ı cânândur Veyis

Şerbet-i lâ'liyle **dil** derdine dermândur Veyis (G 30/1)

[Veyis, bu güzelliği ile sevgililer arasında can gibi (aziz)dir ve dudağın şerbeti ile de gönül derdine dermandır.]

Bu derdin dermanı ise, kimi zaman ancak ölmektir; زیرا ölüm, ayrılığın hicranına bile tercih edilir.

Bilmedüm **dird-i dilûñ** ölmek imiş dermânı
Öleyin derd ile tek görmeyeyin hicrânı
Mihnet ü derd ü gama olmağıçün erzânî
'Avniyâ sencileyin mihnet ü gam-keş kanı
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül (M.M. 48/7)

[Gönül derdinin dermanı ölmekmiş; bilemedim... Öleyim de, yeter ki ayrılık (dirdini) görmeyeyim!.. Ey Avnî! Senin gibi, mihnet, dert ve kedere lâyıık bir dertli nerede bulunur. Gönül! Eyvah gönül! Vay gönül, eyvah gönül!]

Gam dolu gönül öylesine hararetlidir ki, âşık onu dillere dökmekten imtina eder.

Göñül gamının içe safha-i beyâna yazam
Kalemde od çıkuban korkaram ki yanayazam (G 52/1)

[Gönlümüm gamını, açıklamak için sayfalara nasıl yazayım ki?.. Korkarım, kalemde ateş çıkar da yanıveririm!]

2.) Heves

Göñül, sevgilinin verdiği onca eziyete, onca mihnete rağmen onun lal dudaklarına can vermeye heves eder.

Göñlümün lâ'lüne cân virmek olupdur **hevesi**
Hâk-i pâyuñdurur ancak gözümün mültemesi (G 72/1)

[(Ey Sevgili!) Gönlümün yegâne hevesi senin lâl dudaklarına can vermektir... Gözümün vazgeçilmez arzusu ise, senin ayağının toprağını sürme edinmektir.]

Göñül bir "murad" peşindedir, onu elde etmek için de dünyaları vermeye razıdır.

Eger ân gebr-i efrencî be-dest âred **dil-i mâ-râ**
Be-hâl-i Hindûyeş bahşem Sitanbûl u Kalâtâ-râ¹² (M. 78)

¹² Bu beyit Muhammed Nur Doğan'ın ifade ettiği üzere, Şirazlı Hâfız'ın meşhur: "Eger ân Türk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mâ-râ

[Eğer o Frenk kâfiri (sevgili) gönlümüzün muradını verirse, onun Hintli(gibi kapkara) benine İstanbul ile Galata'yı bağışlarım.]

3) Sır

Gönül sever ve kimselerin bilmesini istemez, ancak gözler yalan söylemez.

Gönülde ne var ise fâşitdi göz
Seni sevdiğüm ya'ni pinhânımdur (G 20/2)

[Gözlerim, gönlümde ne varsa, ortaya döküverdi. Artık bundan sonra seni sevdiğim nasıl gizli kalabilir ki?]

Gözler ne söylerse söylesin, gönül sevgilinin dudaklarının sırrını açığa vermez.

Kâmetüñ şevki 'alem-veş ne kadar olsa 'ıyân
Dilderâz-ı dehenüñ sırrını pinhân iderüz (G 29/4)

[(Ey sevgili!) uzun ve mevzun boyuna duyduğumuz arzuyu, bayrak alemleri gibi açığa vuruyorsak da dudağın sırrını gönlümüzde gizli tutuyoruz.]

D.) Diğer Beyitler

1.) Ehl-i Dil

Gönlün hâlinde yine gönül ehli olan anlar.

Cân viricek âkibet sevdâ-yı zülfünden señüñ
Ehl-i diller karalar geysün dutup mâtem baña (G 3/4)

[Ben, en sonunda senin zülfünün sevdasıyla can verdiğim zaman, gönül hâlinde anlayan insanlar benim için matem tutarak karalara bürünsünler.]

Kûyına 'azm eylesem devr-i ruhında yok aceb
Ehl-i diller mevsim-i gülde ider gülzâra meyl (G 46/2)

Be hâl-i Hindîyeşbahşem Semerkand u Buhârâ-râ"

[Eğer o Şirazlı Türk (güzeli) bizim gönlümüzün muradını verirse, onun Hintli (gibi kapkara) benine Semerkand ile Buhara'yı bağışlarım] beyitinenazîre olarak söylenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Doğan, Fatih Divanı ve Şerhi, Yelkenli Yayınları, 2007: 38).

[(O sevgilinin) yanağının (güzelliği ve parlaklığı ile dillere destan olduğu bu) devirde, mahallesine varmak istesem, buna şaşılır mı?.. Gönül ehli insanlar (âşıklar) gül mevsiminde, gül bahçesine meyletmiyorlar mı?]

2.) Cân u Gönül

Figân ki cân ile gönülüm bu devrde yakdı
Gehî mey âteşi vü gâh rûy-i âteş-nâk (G 37/2)

[‘Eyvâhlar olsun ki, bu devirde kâh şarabın harareti kâh sevgilinin yüzünün ateşi cânımı ve gönlümü yaktı.]

3.) Deyimler

Avnî Divanı’nda gönül kelimesinin bir deyimle birlikte kullanıldığı dört adet beyit tespit edilmiştir. Avnî Divanı’nda gönül kelimesiyle kullanılan deyimler; “dil bağla-”, “gönül aldır-”, “gönül bağla-” ve “dilden geçir-” şeklindedir.

Lebinden bûse men’ine çekerken gamzesi hançer
Kaçan mümkündür **dilden giçürmek** bu temennâyı (G71/3)

[Hışımlı yan bakışı, dudağından buse almayı engellemek için hançer çekmişken, insanın bu arzuyu gönlünden bile geçirmesi nasıl mümkün olabilir?]

Bağlamaz firdevse **gönlini** Kalâtâyı gören
Servi aîmaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören (G 61/1)

[(İçinde dolaşan huri gibi güzellerle) Galata’yı tanıyan kişi, Firdevs Cenneti’ne gönül bağlamaz... Hele, orada gönül süsleyen servi (boyulu sevgiliyi) gören insan, artık bir daha serviyi anmaz.]

Ukde-i zünnârına her kimse kim **dil bağlamaz**
Ehl-i îmân olmaz ol ‘âşıkların güm-râhıdır (G 14/3)

[(O Hristiyan güzelinin) belindeki zünnarın düğümüne gönlünü bağlamayanlar, iman ehli sayılmazlar. O kişiler, âşıkların yoldan çıkmış olanlarıdır.]

Eger meyl itmese nâza güzeller
Gönül aldurmaz idi ehl-i diller (G 15/1)

[Eğer güzeller nazlanmaya meyilli olmasalardı, âşıklar gönüllerini (bunlara) asla kaptırmazlardı.]

Tablo 1: AHMED PAŞA, NECÂTÎ BEY, HAYÂLÎ BEY, NEV'Î VE AVNÎ DİVANLARINDA GÖNÜLLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZ UNSURLARI¹³

TEŞBİH UNSURLARI	AHMED PAŞA	NECÂTÎ BEY	HAYÂLÎ BEY	NEV'Î	AVNÎ
Âbid	+				
Abdâl			+		
Âlem			+		
Ankâ				+	
Arş-ı a'lâ				+	
Âsitân			+		
Âşiyân				+	
Âşüfte				+	+
Âteş (ahker, od, nâr)	+		+	+	
Atlâs- ıgerdûn				+	
Av (nahcir)	+			+	
Âvâre	+			+	
Âvenk	+				
Âyîne / <i>mir'ât</i>	+		+	+	+
Ayyaş				+	
<i>Bâğ</i>					+
Bâğ-bân	+		+		
Bağdâd	+		+		
Bağlı	+				
Balık	+		+		
Bâl ü per	+				

¹³ Bu tablo Prof. Dr. Cemâl Kurnaz'ın *Hayâlî Bey Divanı'nın Tablîli* adlı eserinin son kısmında yer alan bir tabloya Avnî'yi eklememizle oluşturulmuştur. Tabloda koyu-talik unsurlar *Hayâlî Bey Divanı'nın Tablîli* adlı çalışmada bulunmayan, Avnî'de yer alması sebebiyle bizim eklediğimiz unsurları ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tablîli*, MEB Yayınları, 1996: İstanbul).

Belâlu		+			
Ber-dâr	+				
Beste-i zencîr-i rüsûm				+	
Bî-çâre		+	+	+	
Bî-karâr		+		+	
Bî-nevâ	+				
Bî-sükûn				+	
Beydak	+				
Bulut			+		
Bülbül	+		+	+	+
Câm				+	
Câm-ıcihân-nümâ	+				
Cân-bâz	+				
Ceres	+			+	
Cihân	+				
Cûy-bâr / <i>ırmak</i> <i>/akarsu</i>			+	+	+
Dâğ			+		
Dârâ	+		+		
Def	+				
Deli (mecnûn, divane, şûrîde hâl, şeydâ)	+	+	+	+	+
Delik	+				
Deniz (deryâ, bahr)	+		+	+	
Derhem		+			
Dervîş	+				
Deşt				+	
Deyr			+		+
<i>Dilenci</i>					+

Dîvân	+				
Dolab	+				
Dost va‘desi	+				
Esîr	+		+	+	
Eşk	+				
Fâhte				+	
Ferhâd			+		
Ferîdûn’uncâmı			+		
Fezâ	+				
Gam-gîn (gâm-dîde)		+			
Gam-hâne				+	
Garîb	+	+	+		
Garîk	+				
Gark-ı hûn				+	
Gavvâs	+				
Gedâ				+	
Gemi				+	
Gencîne				+	
Gevher	+			+	
Giriftâr	+			+	
Gonca			+	+	+
Gök	+				
Gülşen			+	+	
Gülzâr	+			+	
Hacı				+	
Halk	+				
Halvet	+				
Halvet-hâne (halvet-gâh)			+	+	
Halvet-nişîn	+				

Hâme	+				
Hâne (ev, beyt)	+		+	+	+
Hâne-i zenbûr				+	
Harâb / <i>harâbe</i>				+	+
Harîm	+			+	
Hâris				+	
Hâsid	+				
Hasta (bîmar, sayrû, z'af)	+	+	+	+	+
Hâşâk			+		
Hâtem	+				
Hercâyî			+	+	
Hevâyî			+	+	
Hırsız (düzd)	+				
Hilâl	+				
Hindû-yimâder-zâd	+				
Hûşe	+				
Hücre	+				
İklim	+			+	
Îl	+				
İskender	+				
Kâ'be (kâbeteyn)	+		+		
Kale			+		
Kallâş				+	
Kân			+		+
Kandil	+		+		
Kâr-bân	+				
Kâse	+				
Kasr				+	
Katil	+				

Kayık				+	
Kebâb	+				
Kebûter	+		+	+	
Kerîmü'sşân			+		
Kızıl sancak	+				
Kışt-zâr				+	
<i>Korkak (havf eyle-)</i>					+
Kul	+		+	+	
Kumâr-bâz	+				
Kumru	+				
Kurbân	+		+		
Külhân				+	
Lâle			+		
Leşker	+				
Levh	+			+	+
Mahpus	+				
Mahzen	+			+	
Mahzûn				+	
Makâm-ıİbrâhim	+				
Mansûr			+		
Meclis-i şeh	+				
Mecnûn			+		
Memleket (mülk, milket)	+		+	+	+
Mermer			+		
Mest	+			+	
Meyhâne				+	
Meyyâl				+	
Mezra	+		+		
Mısır	+		+	+	
Micmer	+				

Mihmân (misâfir)	+		+		
Mir-î livâ			+		
Miskin	+				
Murg	+		+	+	+
Musallî	+				
Mutrib	+				
Mübtelâ		+			
Mürşid	+				
Müşterî / <i>harîdâr</i>	+				+
Müşterî-cenâb				+	
Nâ-peydâ	+				
Nâ-şâd				+	
Nâ-tüvân (zaîf)	+	+	+		+
Ney	+				
Nîme	+				
Nişân-gâh	+				+
Niyâm	+				
Nüsha				+	
Ocag	+				
Ok	+				
Pâ-beste-i sevdâ				+	
Para (nakd)			+		
Perîşân	+	+		+	
Pervâne	+		+	+	+
Peyk	+		+		
Peymâne				+	
Pür-gam				+	
Pür-yâre				+	
Reh-güzâr	+				
Rind-i şâhid-bâz			+		
Rûze-dâr	+				

<i>Rüsvâ vü Şeydâ</i>					+
Sadef				+	
Sad-pâre	+			+	
Safha				+	
Sâgar	+				
Sâim (rûze-dâr)				+	
Sâlik	+			+	
<i>Saman/ Mahsul</i>					+
Sanavber				+	
Saray	+		+		
Sefîne			+		
Seng	+		+		
Serâçe	+				
Ser-bâz			+		
Ser-geşte				+	
Ser-hoş			+		
Serserî				+	
Sevdâlı				+	
Sevdâyî	+				+
Sevdâ-zede				+	
Sinuk (şikeste)		+			
Sırça	+				
Sifâl				+	
Su	+			+	
Sultân	+				+
Sünbüle			+		
Şâhbâz	+		+	+	
Şâhrâh				+	
Şafak				+	
Şeb-rev	+				
Şehr	+			+	+

Şem‘	+			+	
Şikâr	+				+
Şikâr-ı mekes			+		
Şîr			+		
Şîşe	+			+	
Taht	+				+
Tanbûr				+	
Tekye-geh				+	
Teng ü hayrân				+	
Ten-i bî-cân	+				
Teşne			+	+	
Tıfl	+		+	+	
Tiryâkî	+				
Top	+				
Toprak			+		
Tûmâr			+	+	
Tûr-ı Mûsâ				+	
Tûtî	+				
Ud	+				
Ulak			+		
Vilâyet	+			+	
Vîrân / vîrâne	+		+	+	+
Ya‘kûb	+			+	
Yaralı / <i>ṣāhm-nâke</i>	+				+
Yıkık				+	
Yıldız			+		
Yitüg	+				
Yok	+				
Yolcu	+				
Zâr				+	

Zebûn				+	
Zer				+	
Zerre			+		
Zevrak	+				
Zil			+		
Zulmât	+				+
Zücâc	+		+		

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

“Avnî Divanı’nda Gönül” adlı çalışmada, Avnî Divanı’nda yer alan gönül motifi dört temel başlık altında tasnif ve tahlil edilip incelenmeye çalışılmıştır. Böylelikle Avnî’deki gönül kavramından yola çıkılarak onun his ve hayâl dünyasına, bir nebze de olsa girilmeye çalışılmıştır. Zira henüz çocuk yaşta Devlet-i Aliyye’nin tahtına oturma payesine eren, daha yirmi bir yaşında tarihe çağ atlatan, tebaasından olmayanların dahi “gönlünü” kazanabilen, sanatkârane bir mizaçla imtizaç içerisinde olan, şahsiyet sahibi bir sultanın his ve hayâl dünyasına da, takdir olunur ki, ancak “gönül” ile girilebilirdi.

Çalışmanın dört temel başlıktan oluştuğu, muhtelif defalar dile getirilmişti. Buna göre ilk ana başlık olan “Gönül ile İlgili Teşbih ve Mecazlar” adı altında; toplam on yedi başlıkta; kırk dört beyit, bir murabbâ, bir nazım ve bir mütekerrir muhammes bendi içerisinde, otuz dört farklı teşbih ve mecaz unsuru tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci başlığı olan “Âşık veya Rakîp Olarak Gönül” adı altında ise, üç alt başlıkta toplam dokuz beyit ve yedi mütekerrir muhammes bendi ele alınmış ve makalenin konusu çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Makalenin üçüncü başlığı olan “Gönülle İlgili Mânevî Tasavvurların Yer Aldığı Beyitler” adı altında; beş beyit, bir müfred ve bir mütekerrir muhammes bendi dâhilinde; *aşk, sır, heves* gibi mânevî unsurlar tespit edilmiştir.

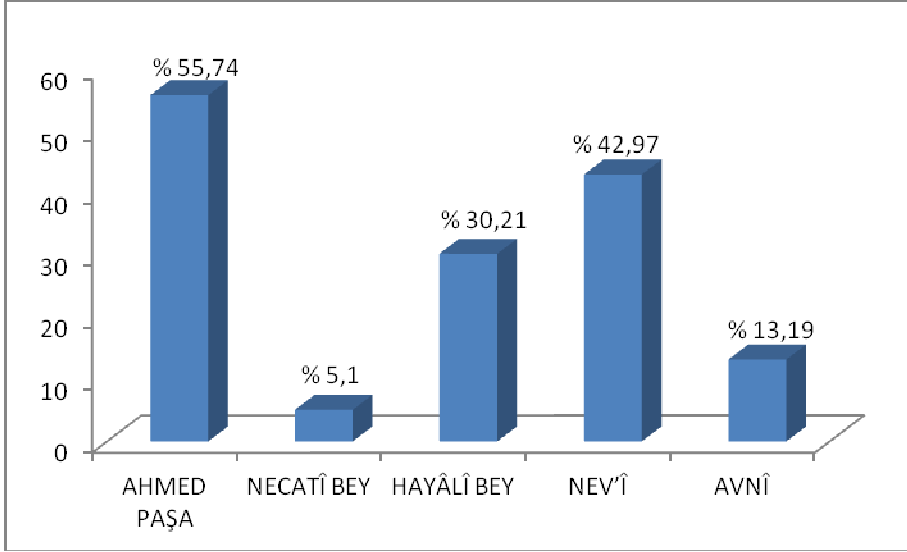
“Diğer Beyitler” adını taşıyan bölümde ise, yukarıda adı geçen tasniflerin hiçbirine girmeyen; *ehl-i dil* ve *cân u gönül* gibi kalıplaşmış ifadelerin yanı sıra, dil/gönül kelimeleriyle kurulan deyimlerin yer aldığı beyitler, çalışmanın sistematigine uygun tarzda ele alınmıştır.

Çalışmanın esasını teşkil eden bu dört bölümün ardından, bir tabloya yer verilmiştir. Bu tablo; *Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Hayâlî Bey, Nev’î* ve *Avnî*’de yer alan gönülle ilgili teşbih unsurlarının (her ne kadar adı geçen bu dört şair aynı yüzyıllara ait olmasalar da) mukayeseli olarak izlenmesine olanak sağlayan bir tablodur.

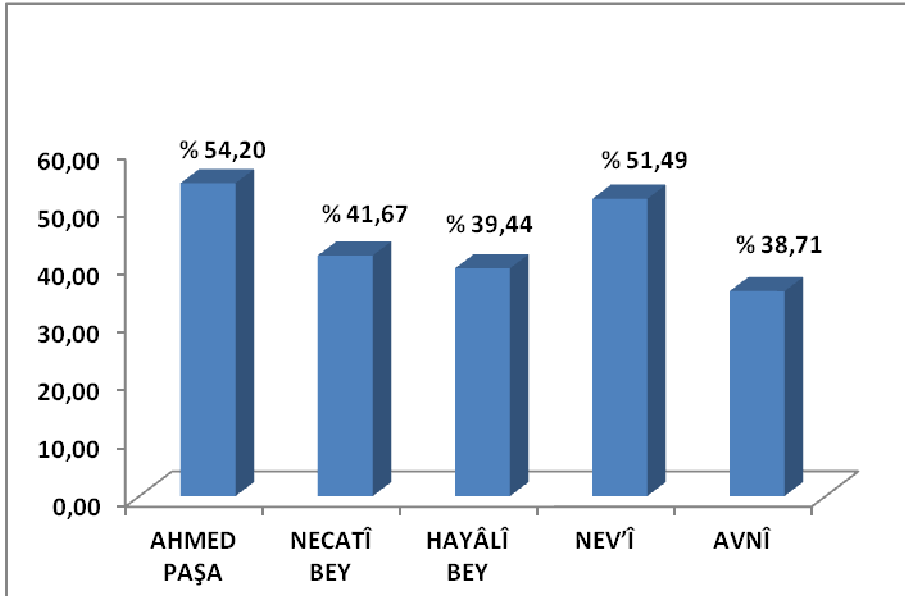
Gerçekleştirilen bu çalışmayla Avnî’ningönül ile ilgili kullanmış olduğu ve diğer dört şairde yer almayan on bir adet orijinal teşbih unsuruna rastlanmış-

tır. Bunlar; “*Akarsu, bağ, dilenci, harâbe, harîdâr, ırmak, korkak (hafif eyle-), mir’at, riisvâ vü şeydâ, mahsul (saman) ve zâhm-nâk*” şeklindedir.

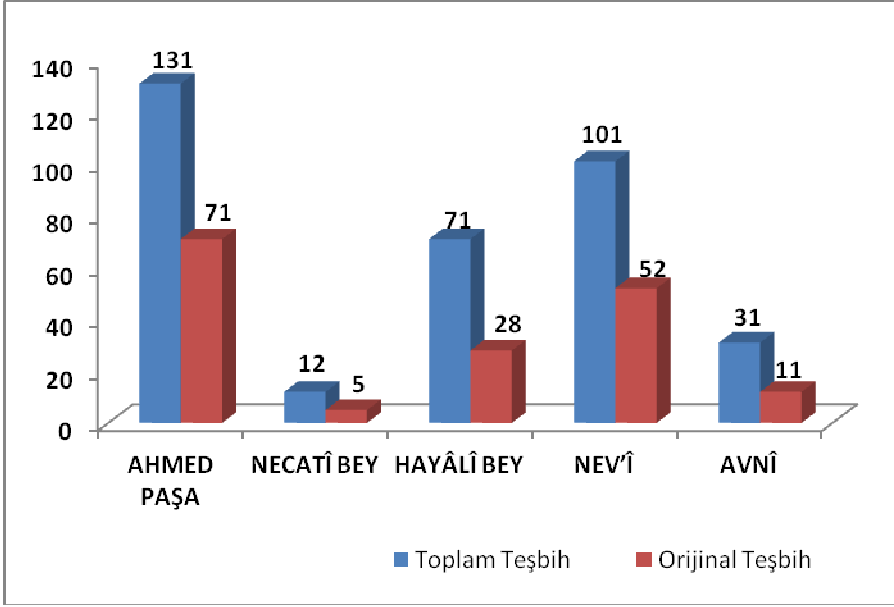
Çalışmanın sonuna, Tablo-1’ den elde ettiğimiz istatistikî veriler ışığında birtakım grafikler eklenmiştir. Çalışmanın sayısal analizi açısından incelenmesinde fayda vardır.

Tablo2: Şairlerin Tablo 1 ‘de yer alan Gönülle İlgili Tüm Teşbih Unsurlarını Kullanma Oranları

Tablo-3: Şairlerin Tablo 1’de Gönül Kelimesi İlgili Kullandıkları Teşbih Unsurlarındaki Orijinal Teşbih Oranları

Tablo-4: Şairlerin Kullandığı Toplam Teşbih Unsurları ile Orijinal Teşbih Unsurlarının Sayısal Mukayesesi

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel. *El-Müsned Cilt: III*. Çev: Rıfat Oral-Süleyman Sarı. İstanbul: Ensar Yayıncılık. İstanbul.
- Ali Nazima, Faik Reşad. *Mükemmel Osmanlı Lûgati*. Ankara: TDK Yayınları. 2002.
- AYVERDİ, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. 2011
- CEBECİOĞLU, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi. 2009.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed. *Necâtî Bey Divanı'nın Tablîli*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2001.
- ÇETİŞLİ, İsmail. *Metin Tablillerine Giriş-I-Şür*. Ankara: Fakülte Yayınları. 2004.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları. 2004.
- DOĞAN, Muhammed Nur. *Fatih Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Yelkenli Yayınları. 2007.
- FEYİZLİ, Hasan Tahsin. *Feyzî'lFurkân - Kur'ân-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server

- İletişim Yay. 4. Baskı. 2006.
- İNAM, Ahmet. Edebiyat Gönül Kürede. <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/kure.htm> (09.02.2012).
- İSEN, Mustafa; HORATA, Osman; MACİT, Muhsin; KILIÇ, Filiz; AKSOYAK, İsmail Hakkı. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: "A.Metin Şerhi-B.Metinler Şerhi ve Tahlili". Ankara: Grafiker Yayınları. 3.Baskı.2005.
- KANAR, Mehmet. Kanar *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları. 2008.
- KAYAALP, Ayşe. *Türk Şiirinde Can ve Gönül Kavramlarının İşleniş*. Niğde: Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2006.
- KAYAALP, İsa. *Sultan Ahmed Divanı'nın Tablîli*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2.Basım. 1999.
- KELEŞ, Reyhan. *Şeyhülislam Yahya, Cevrî, Nedîm Divanlarında Gönül*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü - İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2008.
- KURNAZ, Cemâl. *Hayâlî Bey Divanı'nın Tablîli*. İstanbul: MEB Yayınları. 1996.
- ONAY, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Haz: Prof. Dr. Cemâl Kurnaz. İstanbul: MEB Yayınları. 1996.
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Genişletilmiş Üçüncü Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları. 1995.
- SEFERCİOĞLU, Nejat. *Nev'î Divanı'nın Tablîli*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2001.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2000.
- TARLAN, Ali Nihad. *Şeyhi Divanı'nı Tedkîk*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2004.
- TDK *Türk Lehceleri Sözlüğü*. <http://www.tdk.org.tr/lehceler/Default.aspx> (14.12.2011).
- TOLASA, Harun. *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2001.
- ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul. 1996.
- Yeni Tarama Sözlüğü*. Düz. Cem Dilçin. Ankara:TDK Yayınları. 1983.

AKŞEMSEDDİN: BİZANS'IN SON ZAMANLARINDA YAŞAMIŞ BİR TÜRK VELÎ*

Hans Joachim KISSLING

Çeviri: Ramazan EKİNCİ**

Sultan II. Mehmed'in, Hristiyanlık için ne kadar yıkıcı ise İslâm dünyası için bir o kadar yüceltici olan İstanbul'u fethinde, daha çok Akşemseddin adıyla ma'rûf derviş, Şeyh Şemsü'l-mille ve'd-dîn çok önemli bir rol oynamıştır. İstanbul'un semtlerinden; Aziz Mamas Kilisesi'nin eski yerinin karşısında bulunan yeşil mahalle (Kosmidion) ve kendi adı Eyyûb ile birleştirilerek ismi değiştirilen Eyüp hakkında, Kantakuzenos şunları söyler: "Ruhları kutsamak ve onları Tanrı ile barıştırmak için göz kamaştırıcı bir yer."¹ İstanbul için verilen mücadele esnasında Akşemseddin, Hz. Peygamber'in sancaktarı olan ve 678 yılındaki İstanbul kuşatmasında vefat eden Araplardan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini, firâseti vasıtasıyla keşfetmiştir.² Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar Türk sultanları, buraya sonraki zamanlarda yapılan camide, Mevlevî tarikatının şeyhi elinden kılıç kuşanırdı ve bu mekân kutsal kabul edilirdi. İnançsızlar için burası, fazla yararlı görülmemiş ve ziyaret edilmemiştir.

* Aq Sems Ed-Din – Ein Türkischer Heiliger Aus Der Endzeit Von Byzans, *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae, I, Das Dermischtum*, München 1986, s. 87-98.

** Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ H. Barth'dan iktibas edilmiştir. H. Barth, *Konstantinopel*, Leipzig 1911, s.158.

² Abû Ejûb Ansârî hakkında bkz. *İslâm Ansiklopedisi I*.

Önemli Türk velî ve sûfîler hakkındaki bilgiler Türkçe kaynaklarda, bir hayli dağınık vaziyette bulunmakta olup çok zor tespit edilebilmektedir. Şu ana kadar ki araştırmalarda, bu şeyhin hayat hikâyesini ve tesirlerinin sınırlarını³ belirlemekte güçlük çekmekteyiz. Aslında sadece İstanbul kuşatması sırasındaki faaliyeti ve Sultan II. Mehmed'in sözde rüya tabircisi olduğu haricinde hayatına dair malumât bulunmamaktadır. Burada Türk velîlerin biyografileri hususunda eksikliği hissedilen bir boşluğu, en azından geçici olarak gidermek için Akşemseddin'in hâl tercümesiyle ilgili kaynakları toplamayı ve böylece onun hayat şartlarını yeniden kurmayı deniyorum.⁴ Her şeyden evvel bunu, bana mümkün kılan Türk sahaflardan Raif Yelkenci'nin dostâne tavırlarıdır. Nâdir eserlerden olan ve Emir Hüseyin tarafından kaleme alınan *Akşemseddin Menâkıbnâmesi*'ni⁵ temin etmesinden dolayı, kendisine burada en kalbî şükranlarımı sunmak istiyorum.

Akşemseddin'in doğum yeri ve tarihi tam olarak belli olmamakla bir-

³ Bu hususta bkz. Türkçe olmayan kaynaklardan en ayrıntılı olan J.W. Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi II*, Londra 1902, s.138 ve devamı.

- Yine bkz. "Akşemseddin", *İslâm Ansiklopedisi I*.

- İleride bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I*, İstanbul 1333, s.12 ve devamı.

- Bir başka ana kaynak ise Taşköprîzâde'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'sidir. Buraya, O. Rescher'in tercümesinden iktibas edilmiştir. *Taşköprîzâde'nin eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye'si*, İstanbul-Galata 1927, s.145 ve devamı.

- İlk olarak kısa süre evvel Prof. Babinger'in dostça uyarısıyla haberdar olduğum A.S. Ünver'in makalesi *Türk Halk Menakıbına Göre Akşemseddin ve İstanbul*, kitabı *İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Nottarı I*, (İstanbul 1947- kitap kapağında 1948), s.127 ve devamında içeriğini parafe ettiği İstanbul'daki Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi 808 numarada kayıtlı *Akşemseddin Menâkıbnâmesi*, tarafımızca kullanılan eserdir ki bunun müellifi, yanlış okuma yahut yazma sonucu Emir Hüseyin yerine Hüseyin Enis şeklinde bildirilmiştir. A. S. Ünver neşriyle farklı amaçlar güderken ben, en azından bu sûfînin kerametleri, hikmetli sözleri vb. birçok veriden yola çıkarak onun hayat hikayesini işlenebilir hale getirmeye teşebbüs ettim. Onun çalışması benim makalemi gereksiz kılmaz. Yine A.S. Ünver'in adı geçen eserinde s. 127'deki dipnotta zikrettiği, K. İ. Gürkan'ın Akşemseddin hakkında, Tıp Yolu Dergisi'nin 1944 senesi yılbaşı sayısında yayınlanan makalesine maalesef ulaşamadım.

⁴ **Çeviren notu:** Yazar, "hayat şartlarını yeniden kurmayı deniyorum." cümlesinden sonra Akşemseddin'in biyografisinden bahsederken tümcelerini görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesiyle kurmuştur. Makale boyunca yazarın bu husustaki kullanımlarına sadık kalınmıştır. Ayrıca metinde bulunan tüm hicrî tarihler ve bunların tekabül ettiği milâdî tarihler makale yazarına aittir.

⁵ Emir Hüseyin, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, İstanbul 1301. Ben bu çalışmayı Vita(Menâkıbnâme) olarak iktibas ettim. Abdurrezzak'ın yazma halindeki *Akşemseddin Menâkıbnâmesi*'ne (karşılaştırmamız, Bursalı Mehmed Tahir, age.) maalesef ulaşamadım. Emir Hüseyin Taşköprîzâde'nin (16. yüzyıl) muasırdır. Bkz. ileride 69. dipnot.

likte bu hususta farklı bilgiler mevcuttur. Emir Hüseyin'in menâkıbnâmesi, bizim takvimimize göre tam olarak 20 Aralık 1389'da başlayan hicrî 792 yılını gösterir.⁶ Kaynakların çoğunluğu doğum yeri olarak Suriye'yi, daha doğrusu Damaskus'u,⁷ bir kısmı ise Amasya bölgesini, özellikle Osmancık kasabasını işaret eder.⁸ Bu görüş, müstakil bir Amasya tarihi kaleme alan Hüsameddin tarafından belirtilmiş,⁹ ayrıca menâkıbnâmede ve muhtemelen onun bilgilerinin kaynağı olan Türkçe tarih yazarı Taşköprizâde'nin tercihinde de ortaya çıkmaktadır. Hüsameddin'in bildirdiği düşünce, temiz yürekli bir şekilde kendi bölgesine duyduğu bağlılık fikrine dayanmaktadır. Muhtemelen bunda tarikat içi siyâsî düşünceler de rol oynamıştır. Çünkü Akşemseddin'in tarikat içindeki hızlı yükselişi, şüphesiz diğer dervişler arasında bir kıskançlığa sebep olduğu, ona yakınları tarafından bildirilmiştir. Akşemseddin'in babası Hamza, Suriye'de keramet sahibi bir zât olarak nam salmıştı.¹⁰ Akşemseddin yedi yaşına geldiğinde, aşağı yukarı H. 799 [15 Ekim 1396] yılı başlarında aile, Anadolu'ya Amasya yakınlarına yerleşmişti. Kendilerine en yakın yerleşim yeri olan Kavak bölgesini tercih etmişler.¹¹ Burada vefat eden Akşemseddin'in babası Hamza'nın ölüm tarihi bilinmemektedir. Menâkıbnâmede anlatıldığına göre, babası Hamza, vefatından sonra da keramet göstermeye devam etmiştir. Cenazesi defnedildikten sonra bir sırtlan, kabrini açarak onun cesedini yemek istemiş, bunun üzerine Hamza, sırtlanı boynundan yakalayarak boğmuştur. O, bu yüzden Amasya'da şu anda bile menâkıbnâmede de zikredildiği üzere "Sırtlanboğan" olarak bilinir.¹²

Bundan sonra yetim büyüyen Akşemseddin, henüz 7 yaşında iken Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyerek hâfız olmuştur.¹³ Her şeyden evvel dinî ilimlerle meşgul olarak kısa sürede Osmancık'taki medresede müderrisliğe kadar yükselmiştir.¹⁴ Bunun ne zaman vukû bulduğu hususunda elimizde ipucu bulunmamaktadır. Adı geçen velînin medresedeki dinî eğitimini en erken, müderris olarak göreve başladığı H. 814 [15 Nisan 1411] tarihinde tamamladığı düşünülebilir. Çünkü İslâm hukukuna göre medreselere, 15 yaşından kü-

⁶ *Menâkıbnâme* s. 5.

⁷ *Menâkıbnâme* s. 5; Taşköprizâde.

⁸ Karşılaştırınız: aşağıda 13. dipnot.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, age'den iktibas edilmiştir.

¹⁰ *Menâkıbnâme* s. 5; Taşköprizâde.

¹¹ *Menâkıbnâme* s. 6. Kavak, Amasya'nın güneydoğusunda Yeşilirmak'ın Herekesu ağzında az yukarısında bulunmaktadır.

¹² *Menâkıbnâme* s. 6.

¹³ *Menâkıbnâme* s. 10.

¹⁴ *Menâkıbnâme* s. 7. Osmancık Amasya'nın kuzeybatısında Kızılırmak üzerinde bulunmaktadır. Şehir çok eski zamanlardan beri dervişlerin merkezi olmuştur.

çük öğrenci kabul edilmemekte ve buradaki eğitim de en az 7 yıl sürmektedir. Bu konuda başka bir husus daha söylenebilir: Simavna kadısının oğlu *Şeyb Bedreddin*¹⁵ *Menâkıbnâme*'nin yazarı Halil'in¹⁶ iddia ettiği gibi¹⁷ Akşemseddin, Bedreddin ile birlikte eğitim görmüştür. Bir taraftan bahis konusu menâkıbnâmeden Bedreddin'in hayatıyla ilgili çıkarımlar, diğer taraftan Akşemseddin'le ilgili veriler, bunun olsa olsa Bedreddin'in İznik'teki 1413-1416 arasındaki sürgün yıllarında olabileceğini göstermektedir. Bu veriler, Halil'in bildirdiği gibi Akşemseddin'in zikredilen tarihlerde, henüz öğrenci olabileceği tezini doğrular ve en azından bizim tespitimizi buna yaklaştırır.

Akşemseddin, kendini mistik düşüncelere yakın hissettiği sıralarda sünnî İslâmî ilimlerin akılcılığından uzak bulunmaktaydı. Ruhî ve fikrî mânâda kendisini yetiştirecek bir mürşit bulmak maksadıyla müderris olarak görev aldı. Bu amaca ulaşma arzusuyla, doğru kişiyi bulmak için İran'a ve Maverâünnehir'e uzun yolculuklara çıkmaya teşebbüs etti.¹⁸ Küçük Asya'dan geri döndükten sonra o dönemin en muteber tarikatlarından Bayramiyye'nin kurucusu olan ve Ankara'da ikamet eden Hacı Bayrâm-ı Velî'nin¹⁹ şöhretini duymuştu. Akşemseddin, ilk önce bu meşhur sûfîye bağlanmayı kabul etmedi ve Horasan'da etkili olan Zeyneddin el-Havâfî'ye²⁰ intisap etmeye karar verdi. Ancak henüz Halep'te iken gördüğü rüya, onu geri dönmeye ve Hacı Bayram'ın müridi olmaya sevk etti.²¹

Akşemseddin'in hayatıyla ilgili kronolojik sıralamada da bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. *Menâkıbnâme*, Zeyneddin el-Havâfî'nin yanına yapılan yolculuğun tarihini H.840²² [16 Temmuz 1436] olarak göstermektedir. Bu noktada söz konusu tarih bize sağlam bir ihtimali daha doğurmaktadır. Zeyneddin el-Havâfî'nin ölüm tarihi H. 2 Şevval 838'dir²³ [8 Ağustos 1434] ve Akşemseddin'in geri dönüşüne (gördüğü rüyanın mistik yorumunu gözönünde tutmaksızın) Zeyneddin'in vefat haberi de sebep olmuş olabilir.

¹⁵ Bkz. H.J. Kissling, *Simavna Kadısının Oğlu Şeyb Bedreddin Menâkıbnâmesi*, Alman Doğu Ülkeleri Derneği Dergisi 100, 1950, s. 112 ve devamı.

¹⁶ Onun hakkında bkz. H.J. Kissling, age., s. 114.

¹⁷ H.J. Kissling, age., s. 118.

¹⁸ *Menâkıbnâme* s. 7.

¹⁹ Onun hakkında bkz. Taşköprîzâde s.31; *İslâm Ansiklopedisi* II, s. v. ; *İslâm El Kitabı* s. v.; Bandırmalızâde Ahmed Münîb, *Mir'âtü't-Turûk*, Der-Saadet 1306, s. 27 ve devamı.

²⁰ Onun hakkında bkz. *İslâm Ansiklopedisi* IV s. v.; Taşköprîzâde s. 41; Bandırmalızâde Ahmed Münîb age. s.29.

²¹ *Menâkıbnâme* s. 7-8; Taşköprîzâde.

²² *Menâkıbnâme* s. 7.

²³ Yukarı bkz. 19. dipnot.

Diğer taraftan kaynaklarda çoğunlukla Hacı Bayram'ın ölüm tarihi H. 833²⁴ [30 Eylül 1429] şeklinde verilmektedir. Eğer bu doğru kabul edilirse, Akşemseddin'in Hacı Bayram'a mürit oluşu çok sürmüş olamaz. Bu ihtimal, menâkıbnâmede bildirilen H.840 tarihinin yanlış olduğunu kabul etmeye zorlamaktadır. Zira Akşemseddin'in seyahati esnasında hem Zeyneddin hem de Hacı Bayram henüz hayatta idiler. Tahminen H.830 [2 Kasım 1426] tarihinde denilebilir ki Akşemseddin'in müderrisliği birkaç yıl sürmüş ve bundan sonra bir mürşit aramak maksadıyla seyahate çıkmıştır. Ayrıca menâkıbnâmede bildirildiğine göre, Hacı Bayram'dan çok kısa sürede hilafet alması, diğer dervişler arasında liderlik hususunda kıskançlıkların zuhur etmesine sebep olmuş²⁵ ve bu durum, Hacı Bayram'ın cenaze namazını kaldırmasıyla kesinlikle saptanmıştır.²⁶ Hacı Bayrâm-ı Velî, Akşemseddin'in tarikata girişinden sonra ölüm hazırlıklarına başlamış olmalıdır.

Akşemseddin'in hayatının ilerleyen yıllarını tarihî olarak tespit etmek bir hayli karışık ve güçtür. Bu mübarek zât, pek çok kez ikamet ettiği yeri değiştirmiştir. Nerede ne kadar süre bulunduğu bilinmemektedir. Daha sonra Akşemseddin küçük bir mescit ile bir değirmen inşa ettiği ve müritlerini etrafında topladığı Beypazarı kasabasına yönelmiştir.²⁷ Buradan sonra İskilip bölgesine çekilerek Evlek köyüne yerleşmiştir.²⁸ Menâkıbnâmenin kaleme alındığı zamanda, Emir Hüseyin'in dediğine göre Akşemseddin tarafından kurulan bu köyde, onun neslinden gelen kimseler hâlâ yaşamaktaydı. Orada da pek çok öğrenci yetiştirdikten sonra kesin olarak Göynük'e yerleşti.²⁹ Menâkıbnâmede, Akşemseddin'in sadece yerleştiği yerlerle ilgili anlatılanlara ve onun yaşadığı döneme yetişenlerin bahsettiğine göre bu velî, müritlerinin isteği üzerine uzun süre burada ikamet etti. O vakitlerde gitmeyi çok arzula-
dığı Mekke'ye düzenlenen hac yolculuklarını beğenmiş olmalı ki yedi kez bu kutsal görevi ifa için yola çıkmış³⁰ fakat her teşebbüsü, şansız bir şekilde bazı problemlerden ötürü olumsuz neticelenmiş gibi görünmektedir. Kesin olan şu ki 1447 yılından evvel Akşemseddin, Göynük'te ikamet etmekteydi. Bunun şahitlerinden *Şeyh Bedreddin Menâkıbnâmesi* müellifi Halil, o tarihte Göynük'e

²⁴ Yukarı bkz. 18. dipnot.

²⁵ *Menâkıbnâme* s. 12.

²⁶ *Menâkıbnâme* s. 22.

²⁷ *Menâkıbnâme* s. 10. Beypazarı, Ankara'nın batısında, Aladağlar'ın güneyinde bulunmaktadır.

²⁸ *Menâkıbnâme* s. 11 İskilip, Osancık'ın güneybatısında ve Elmalı Dağ'ın kuzeybatısında bulunmaktadır.

²⁹ *Menâkıbnâme* s. 11; Taşköprüzâde. Göynük Beypazarı ve Adapazarı arasında, Bursa'nın kuzeybatısında bulunmaktadır.

³⁰ *Menâkıbnâme* s. 23.

gelmiş, iki amcasıyla birlikte Akşemseddin'e mürit olmuş, Akşemseddin'in dul gelini ve aynı zamanda kendisinin de kuzeni olan biriyle evlenmiştir.³¹

İlk olarak yine menâkıbnâmede bildirilenlerle birlikte sağlam bir zemine ayak basmaktayız.³² Buna göre Akşemseddin, İstanbul'un fethinden az bir süre evvel ünlü bir hekim ve fizyoterapist sıfatıyla Sultan II. Murad'ın kazaskeri ve Vezir Halil Paşa'nın³³ oğlu Süleyman Çelebi'yi³⁴ tedavi etmek üzere, Osmanlı'nın o tarihteki başkenti Edirne'ye davet edilmiştir. Maiyetine öğrencilerinden Abdurrahim'i³⁵ de alarak yola çıkan bu büyük velînin seyahati, kesinlikle H. 851[19 Mart 1447] ile H. 855 [3 Şubat 1451] tarihleri arasında vukû bulmuştur. Bu mülâhazalar bana şu sonuçların çıkarılabileceğini göstermektedir:

Bildiğimize göre Süleyman Çelebi, babası Vezir Halil Paşa henüz hayatta iken vefat etmiştir. Halil Paşa'nın H. 857'de [1453] idam edildiği göz önünde bulundurulduğunda, Süleyman Çelebi H. 857'den evvel ölmüş olmalıdır. Ayrıca onun H. 851'de [19 Mart 1447] hayatta olduğundan haberdarız, çünkü o tarihe ait bir vakfiyede ismi kayıtlıdır.³⁶ Uzakta bulunan Sultan II. Murad'ın sağlığında, Akşemseddin'in sözkonusu seyahati H. 855'ten [3 Şubat 1451] evvel olmuştur. Çünkü II. Murad, 3 Şubat 1451'de yani H. 855 yılının başında vefat etmiştir.³⁷ Her ne kadar adı geçen dönem, menâkıbnâmede bildirildiğine göre H. 851-853 arası olsa da Akşemseddin'in Edirne'ye yolculuğu, zaman aralığı biraz daha daraltıldığında İstanbul'un fethinden kısa bir süre evvel gerçekleştiği saptanmış olur. Süleyman Çelebi'nin H. 851'de vefat etmiş olabileceği ihtimali³⁸ her halükarda doğru gibi görünmemektedir. Bundan başka menâkıbnâmedeki bilgilerden "İstanbul'un fethinden kısa süre evvel" notu oldukça anlamsız bulunmaktadır.

İstanbul'un fethi için verilen mücadeleye kadar Akşemseddin, Göynük'te ikamet etmiş olmalıdır. İstanbul kuşatmasında, Sultan II. Mehmed'in yanında bir tür akıl hocası olarak bulunmuştur. Onun gelişi ve keramet göstererek Eyyûb el-Ensârî'nin kabrinin yerini keşf etmesi, müslümanlar arasın-

³¹ H.J. Kissling, age, s. 117-119 ve devamı.

³² *Menâkıbnâme* s. 13-14.

³³ O ve nesli hakkında bkz. F. Taeschner ve P. Wittek, *Vezir Ailelerinden Çandarlızâdeler* (14. / 15. yy.) ve *Eserleri*, Der İslam 18 (1929), s. 60 ve devamı.

³⁴ Onun hakkında karşılaştırınız: F. Taeschner ve P. Wittek, age, özellikle s.108.

³⁵ Onun hakkında ayrıca bkz. Taşköprîzâde, s. 150.

³⁶ F. Taeschner ve P. Wittek, age, s. 108, 1. dipnot.

³⁷ Bkz. F. Babinger, *Murad'dan Murad'a; Varna Savaşı (1444) Öncesi ve Sonrası*, (Oriens III, 1950, s. 229 ve devamı) s. 265.

³⁸ M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* IV, s. 739.

daki savaşıma heyecanını oldukça yükseltmiştir.³⁹ Fethin zamanını doğru tahmin etmesi,⁴⁰ sultanın güvenini kazanmasını sağlamış ve farklı tıbbî başarılarının da vesilesiyle İstanbul'un fethi sonrası sultana refakat eden birkaç kişiden biri olmuştur.⁴¹ Padişahın Eyyûb el-Ensârî'nin kabri yanında yerleşme teklifini kabul etmeyerek fetih sonrası 1453'ten önce olduğu gibi hayatına devam etmek üzere Göynük'e geri dönmüştür.⁴² Birçok velînin olduğu gibi onun da ölüm tarihi tartışmalıdır. Kaynaklar H. 858 [1 Ocak 1454] (Âlî)⁴³ ile Sultan II. Mehmed'in Tercan'da Uzun Hasan'a karşı muzaffer olduğu muharebe öncesinde sultanın bir rüyasını yorumladığı H. 878 [29 Mayıs 1473] tarihleri arasında kararsız kalmıştır. Menâkıbnâme'de ölüm tarihi, H. 863 yılının Rebi'ül-âhir ayının sonu [25 Şubat 1459] olarak gösterilir.⁴⁴ Tarih yazarı Âlî'nin verileri, diğer kaynaklardaki bilgilerden tamamen farklıdır ve güvenilirliği oldukça azdır. Tercan Savaşı öncesi rüya yorumuyla (Akşemseddin teorik olarak bunu muhakkak doğru idrâk etmiştir.⁴⁵) ne ilgisi olduğu hususunda Sadeddin⁴⁶ ve Ahmed Feridûn⁴⁷ ayrıntılı bilgi verirler. Dikkat çekici olan ise Sadeddin'in, Akşemseddin'i hiçbir suretle rüya tabircisi olarak göstermemesidir ve İstanbul'un fethini canlı bir şekilde anlatırken Akşemseddin'i övülmeye layık bir bilge kişi olarak düşünmesidir.⁴⁸ Tercan Muharebesi'nde, Akşemseddin'i kesin bir şekilde rüya tabircisi olarak bildiren tek kaynak, bu hususta yazışmalara sahip Ahmed Feridûn'dur. Şu halde son derece şüpheli bir durum söz konusudur. Bugün biz biliyoruz ki Ahmed Feridûn, belgeleri değiştirme konusunda kendini zapt edememiştir. Özellikle eski zamanlara ait

³⁹ *Menâkıbnâme* s. 22 ve devamı; Taşköprizâde; Sa□deddin, *Tâcü't-tevârih* I, s. 422.

⁴⁰ *Menâkıbnâme* s. 22 ve devamı; Taşköprizâde.

⁴¹ *Menâkıbnâme* s. 22 ve devamı.

⁴² *Menâkıbnâme* s. 22. Ayrıca adı birçok kez *Şeyh Bedreddin Menâkıbnâmesi* yazarı olarak geçen Halil, İstanbul'un fethine, Akşemseddin'in yanında iştirak ettiğini bildirir fakat bu velînin fetih esnasındaki faaliyetlerinden hiçbir surette bahsetmez. Karşılaştırmamız: H. J. Kissling, age, s. 121.

⁴³ J. v. Hammer-Purgstall'dan iktibas edilmiştir. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* II, Pesth 1827, s. 591. Âlî'nin iddia ettiğine göre ölüm yılı olarak H. 858 kabul edilirse, Akşemseddin 66 yaşında vefat etmiş olmalıdır.

⁴⁴ *Menâkıbnâme* s. 21.

⁴⁵ Sultan II. Mehmed'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı zor bir şekilde yenilgiye uğrattığı Tercan Savaşı, 1 Ağustos 1473 vukû bulmuştur. Akşemseddin o tarihte 84 yaşında olmalıdır.

⁴⁶ Sa□deddin, *Tâcü't-tevârih* I, s. 534.

⁴⁷ Ahmed Feridûn, *Münşeatü's-selâtin* I, s. 280-282.

⁴⁸ Yukarı bkz. 38. dipnot

tarihî vesikaları doğrudan doğruya kendi istediği şekilde tanzim etmiştir.⁴⁹ Onun belgelerde yaptığı tahrifat, rüya tabiri sebebiyle olan mektuplaşmalarında da görünmektedir. Akşemseddin'in ölüm tarihinin tespitinde, menâkıbnâmenin tasarruflarından evvel, Ahmet Feridûn'un verileri bir etki yapmayacak gibi görünüyor. Böylece haklı olarak bizim de menâkıbnâmede bildirildiği gibi meşhur velînin vefat tarihini 1459 yılı saymamız gerekiyor.⁵⁰

Akşemseddin'in ölümünden beş yıl sonra, yani H. 868'te [15 Eylül 1463] mezarının üzerine bir türbe yapılmıştır.⁵¹ Bu türbe hâlâ ayakta olup İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü münasebetiyle restore edilmiştir.

Adı geçen sûfinin aile ilişkilerinin nasıl olduğu hususunda on iki oğlu haricinde yedi oğlunun daha bulunduğunu biliyoruz. Menâkıbnâme yedi oğlu olduğu belirtilirken⁵² Taşköprüzâde isimlerini vermeksizin on iki oğlu olduğunu ortaya koyar. Taşköprüzâde sulbünü kendi zamanına beş oğlu üzerinden getirir.

Menâkıbnâmede oğullarının isimleri büyükten küçüğe doğru; Sadullah, Fazlullah, Nurullah, Emrullah, Nasrullah, Nurullah (Taşköprüzâde'de adı Nurülhüda şeklinde bildirilen bu oğlunun ismi burada yanlış verilmiştir) ve Hamdullah'tır. Taşköprüzâde kendi verilerine göre şu şekilde sıralar: Sadullah,⁵³ Fazlullah,⁵⁴ Emrullah⁵⁵ ve Hamdullah,⁵⁶ Nurülhüda ise Akşemseddin anlatılırken ismi zikredilir. Sadullah, Akşemseddin'in en büyük oğludur. Görünürde Edirne'de sünnî akideye sıkı sıkıya bağlı bir hayat sürmekteydi. Babasının baskısı sonucu, onunla birlikte sûfilîğe yönelmek maksadıyla Mekke'ye doğru hac yolculuğuna çıkmıştır. İlk olarak babasının bu isteğini yerine getirmek istememesine rağmen gördüğü bir sûret sonucu yoluna devam etmiştir. İran'da ünlü bir şeyhe bağlanmak üzere çıkmak istediği yolculuk, bu fani dünyadan ayrılması sonucu boşa çıkmıştır. Sa□dullah

⁴⁹ Ayrıca karşılaştırınız: Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazırları ve Eserleri*, Leipzig 1927, s. 106 ve devamı; J. H. Mordtmann İslâm 14, 1925, s. 362; J. Rypka, *G. Jacobb Armağanı*, Leipzig 1932, s. 241 ve devamı. Özellikle K. Holter, *Ahmed Feridûn'un Münşeatü's-selâtin'i Üzerine Araştırmalar*, Avusturya Tarih Araştırmaları Yayınları 14, Innsbruck 1939, s. 427 ve devamı.

⁵⁰ Türk seyyahlardan Evliyâ Çelebi'nin iddiasına göre (*Seyâhatnâme* I, s. 336), Akşemseddin H. 906 / 28 Temmuz 1500 tarihinde ölmüştür. Bu Türk seyyahın verdiği bilgileri güvenilir bir kaynak olarak kabul etmek söz konusu dahi olmadığından iddiası tamamıyla temelsizdir.

⁵¹ *Menâkıbnâme* s. 21. Evliyâ Çelebi'de de benzer bir ifade bulunmaktadır. Bkz. age.,II, s. 461 ve devamı.

⁵² *Menâkıbnâme* s. 67 ve devamı.

⁵³ Taşköprüzâde s.153, fakat orada Esadeddin olarak bildirilmiştir.

⁵⁴ Taşköprüzâde s.153.

⁵⁵ Taşköprüzâde s.153.

⁵⁶ Taşköprüzâde s. 54, orada Hamdî mahlasını kullanmıştır.

H. 897 [4 Kasım 1491] yılında vefat etmiş ve Göynük'te medfûn olan babasının yakınlarına defnedilmiştir.⁵⁷

Menâkıbnâme'de Fazlullah hakkında, babasının halifesi olduğu ve onun gibi muazzam çalışmalar yaptığı bildirilir. H. 950 [6 Nisan 1543] senesinde vefat etmiştir.⁵⁸

Nurullah, Bursa'da yaşamış bir âlimdir. Kalem açmakta kullandığı keskin bir aleti yanlışlıkla karnına saplamış ve bu kaza sonucu hayatını kaybetmiştir. Cenazesi Göynük'e nakledilmiştir.⁵⁹

Emrullah, Sultan II. Murad'ın Bursa'daki vakıflarının müteveli heyetinde bulunmuştur. Onun bildirdiğine göre,⁶⁰ dağıtmakla mükellef olduğu parayı, babasının manevi gücünü kullanarak korumuştur. Akşemseddin, oğluna hayatının ilerleyen dönemlerinde kötürüm kalacağını önceden bildirmiştir.⁶¹ Emrullah'ın Ömer adında bir oğlu vardır, onun da Sultan II. Selim'in Mekke'ye düzenlediği hac yolculuğunda vefat eden Şemseddin isimli bir oğlu olmuştur.⁶²

Nasrullah eğitimini tamamlamak maksadıyla İran'a gitmiştir ve akıbeti meçhuldür. Ayrıca mezarının yeri de bilinmemektedir.⁶³

Menâkıbnâme'de Nurülhüda hakkında,⁶⁴ Taşköprîzâde'de bir kısmı mevcut olan farklı kerametler bildirilir. Evlek'te doğmuş ve orada yetişmiş olduğu düşünülmektedir. Yine orada defnedilmiştir.⁶⁵

Oğullarının en küçüğü, Hamdi olarak bilinen Hamdullah'tır.⁶⁶ H. 853/24 Şubat 1449'da doğmuş⁶⁷ ve H. 998'de [10 Kasım 1589] vefat etmiştir.⁶⁸

⁵⁷ *Menâkıbnâme* s. 67-70. Sadullah'ın Menâkıbnâme'de hakkında çok fazla detaydan bahsedilen Abdülkadir Çelebi adında bir oğlu vardı. (*Menâkıbnâme* s. 70-76) Onun da Sa'di Çelebi adlı bir oğlu vardı. Abdülkadir H. 17 Zilhicce 868/ 30 Eylül 1463 tarihinde doğdu ve 17 Receb 945/ 16 Mayıs 1538 tarihinde vefat etti. Mezarı hakkında bkz. Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme* II, s. 461 ve devamı.

⁵⁸ *Menâkıbnâme* s. 77. Onun mezarı da Göynük'te bulunmaktadır. Bkz. Evliyâ Çelebi, age.

⁵⁹ *Menâkıbnâme* s. 77. Ayrıca Evliyâ Çelebi, age, s. 461 ve devamı.

⁶⁰ *Menâkıbnâme* s. 78.

⁶¹ Taşköprîzâde'de biraz farklı şekilde anlatılmıştır, bkz. s. 153. Emrullah H. 919 / 9 Mart 1513 yılında vefat etmiş olmalıdır.

⁶² *Menâkıbnâme* s. 78. Evliyâ Çelebi, age. s. 336, Taşköprîzâde s. 321 (Şemseddin hakkında)

⁶³ Evliyâ Çelebi'ye göre (age. II, S. 461) Nasrullah'ın kabri Tebriz'de, Celaleddin-i Rûmî'nin akıbeti meçhul olan hocası Şemsi Tebrizî(bkz. İslâm Ansiklopedisi IV, s. v.) için açılan mezarda bulunmuştur. Bu da Evliyâ Çelebi'nin uydurma iddialarındandır.

⁶⁴ *Menâkıbnâme* s. 79 ve devamı.

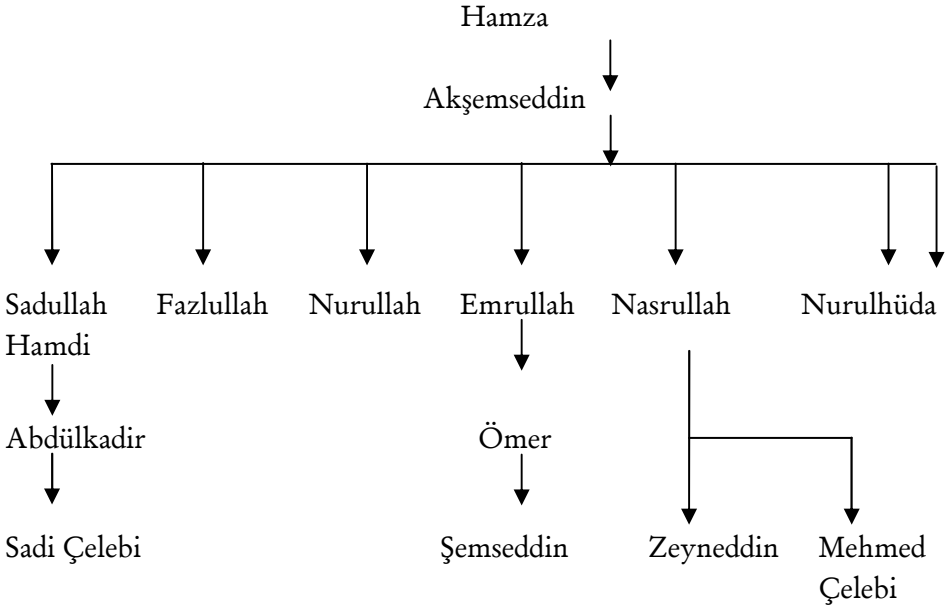
⁶⁵ *Menâkıbnâme* s. 83.

⁶⁶ *Menâkıbnâme* s. 83 ve devamı. Taşköprîzâde s. 54; J. W. Gibb, age.

⁶⁷ *Menâkıbnâme* s. 83, Evliyâ Çelebi s. 336.

Menâkıbnâme’de anlatıldığına göre birçok keramet göstermiştir. H. 896 [14 Kasım 1490] tarihinde dünyaya gelen Zeyneddin adını verdiği bir oğlu doğmuştur.⁶⁹ Menâkıbnâme müellifi Emir Hüseyin, eserini yazarken gerekli bilgileri bu kişiden temin etmiştir.⁷⁰

Menâkıbnâme’de, Akşemseddin’in yedi oğlundan bahsedilirken Taşköprüzâde on iki oğlundan söz eder. Menâkıbnâme’de zikredilmeyen oğullarından *Şeyb Bedreddin Menâkıbnâme’si*’nin yazarı Halil’in kuzeniyle evli olan Ahmed, 1447’den evvel ölmüş olmalıdır.⁷¹ Yine Halil’in bildirdiği bazı belirsiz ifadelerden, görünürde Akşemseddin’in oğlu olan İlyas isimli birini öğreniyoruz.⁷² Akşemseddin’in neslini incelediğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkar:

Ahmed ve İlyas’ın durumu şüphelidir.

⁶⁸ *Menâkıbnâme*’de 83. sayfadan sonra. Bunun doğru olması imkansızdır, söz konusu tarih H. 898 / 23 Ekim 1492 olarak okunabilir.

⁶⁹ *Menâkıbnâme* s. 90. Bir diğer oğlunun adı da Mehmed Çelebi (bkz. Evliyâ Çelebi, age II, s. 461)

⁷⁰ *Menâkıbnâme* s. 91.

⁷¹ H. J. Kissling, age, s. 118. Evliyâ Çelebi’de age, II, s. 461’ de zikredilen Ahmed Çelebi ile aynı kişidir.

⁷² H. J. Kissling, age, s. 118.

Akşemseddin'in mensup olduğu tarikat içindeki vazifesi, bilindiği üzere mürşitlik görevinin yanı sıra şakirtlerinin yetişmesini sağlamaktı. Bu velînin, fakirliğe yönelik mistik temayülleri ve özellikle Bayramiyye tarikatına intisap eden sûfîlerin alçakgönüllülük idealleri olmasına rağmen bundan hoşlanmadığı daha evvelden ortaya çıkmıştır. Akşemseddin henüz tarikata girişinde bazı özel muamelelere tâbî tutulmuştur. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin sofrasına davet edilmeden evvel, muhafazakâr bir müslüman için kesinlikle utanç verici ve yakışık almayan bir durum olan köpeklerle yemek yemek zorunda bırakılmıştı.⁷³ Sonra bunu çeşit çeşit nefis terbiyeleri takip etmişti. Akşemseddin, bir hafta boyunca gıda maddesi olarak sadece bir kaşık sirke içmişti. Bu süreçte seyr ü sülûkunu tamamladı ve en yüksek mertebe olan fenâfillaha erişti.⁷⁴ Tarikat içinde Akşemseddin, hızlı bir şekilde yükseldi, öyle ki diğer dervişler bundan ötürü Hacı Bayram'a darıldılar. Tarikata kırk yıldır hizmet eden müritlere halifelik görevi verilmezken niçin aralarına kısa süre evvel katılan Akşemseddin'e bu vazife tevdi edildi, diye sormaktaydılar. Hacı Bayram itirazları şöyle cevaplandırdı: Akşemseddin önce inandı sonra mânâyı tanıdı, diğerleri ise inanmadan evvel mânâyı sorguladı.⁷⁵ Ayrıca Akşemseddin'in nefis tezkiyesi için yaptığı perhiz öyle bir boyuttaydı ki bu hususta, Hacı Bayrâm-ı Velî nükte dahi yaptı: Akşemseddin'in ölümünden sonra kabrinde zühd ve riyazetinden başka bir şey bulunamaz.⁷⁶ O hayatını çoğunlukla bulgur yiyerek idame ettirmiştir.

Akşemseddin'in velîliği, izhar ettiği kerametleri modern tabirle telepati ve bilinmedik olaylarla ilgili bilgi verme gibi olağanüstü durumları içine alan firâset kavramına bağlanabilir. Firâset ile tıp arasındaki bir sınırda hareket eden Akşemseddin'in tıbbî başarıları da vardı. Bu sûfî, çiçeklerin iyileştirici gücü hakkında malumâtı olan ve tabiî vasıtaları kullanarak tedavi yapan bir hekimdi. Menâkıbnâmede bildirildiği üzere, Kazasker Süleyman Çelebi'yi iyileştirdiğinden başka⁷⁷ hekimlerin iyileşmesinden ümidini kestiği Sultan II. Mehmed'in kız kardeşini tedavi ederek iyileştirmiştir. Bu hizmetinden dolayı ödül olarak adı bilinmeyen hanım sultan, Akşemseddin'in Beypazarı'ndaki çeltik tarlasına gönderilir. Menâkıbnâmenin telif edildiği tarihte, o çeltik tarlası hâlâ Akşemseddin'in neslinden gelen kimselerin elinde bulunmaktaydı. Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrası teklif ettiği mülke karşılık, adı

⁷³ *Menâkıbnâme* s. 8 ve sonraki sayfa; Taşköprizâde.

⁷⁴ *Menâkıbnâme* s. 9.

⁷⁵ *Menâkıbnâme* s. 12. Dervişlerin şeyhin mutlak itaat emrine karşı itirazları Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından ayıplanmış ve buna karşılık müritler, hiçbir surette bu hususta kendi iradelerini beyan edememişlerdir.

⁷⁶ *Menâkıbnâme* s. 18.

⁷⁷ *Menâkıbnâme* s. 14 ve sonraki sayfa.

geçen velî bu çeltik tarlasını almıştı.

Bu mübarek zâtın firâsetiyle gösterdiği kerametlerin çok olduğu anlatılır. Bunların başında, manevi gücünü kullanarak Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrinin keşfi gelir.⁷⁸ Keşif menâkıbnâmede, Taşköprîzâde'ye nazaran biraz farklı anlatılır. Menâkıbnâmede bahsedildiğine göre Akşemseddin, ormanın ortasında bir değneği toprağa saplar, bu ağaç parçası tam da Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin göbeğine isabet eder. Bazı şüpheci şahıslar, değneği gizlice yerinden çıkarır ve başka yere saplarlar. Akşemseddin'in tayin ettiği ilk yeri sadece kendileri bilmektedir. Bu veliden kabrin yerini tekrar bulmasını isterler, tabi ki söz konusu yeri yine bulur. Toprak iyice kazıldıkça kutsal bir kaynak olan Ayazma görünür. Hz. Peygamber'in bayraktarı Ebû Eyyûb el-Ensârî defnedildiğinde, mezarının hristiyan bir rahipken müslüman olan birisi tarafından korunduğu bilinmektedir. Sultan II. Mehmed, oraya hemen bir tekke yaptırmış ama sonra Akşemseddin bunu kabul etmediğinden ötürü tekke medreseye çevrilmiştir. Ayrıca menâkıbnâmede, Akşemseddin'in kerametlerinin hafifletildiği görülür. Bir çobanın gördüğüne ve anlattıklarına göre, o uzun zamandan beri burada kutsal bir mezar olduğunu bilmekteydi. Çünkü hayvanları hiçbir vakit buranın üzerinde otlamadılar, aksine etrafından geçtiler.

Bununla ilgili menâkıbnâmenin bildirdikleri önemlidir. İslâm öncesi dönemde burada özel bir konuma sahip tapınak vardı ve İslâmî gelenekte de çok yaygın kutsal bir niteliğe hâizdi.⁷⁹ Sonraki zamanlarda Akşemseddin'in faaliyetlerinin de etkisiyle İslâmî bir hüviyet kazanan bu muhit (Ayazma), Bizans hâkimiyetinin sürdüğü asırlarda da kutsal bir mekândı.⁸⁰

Müslümanların şehre giriş zamanını firasetiyle doğru bir şekilde müjdelemesi, menâkıbnâmede bildirilenlerle⁸¹ Taşköprîzâde'nin anlattıklarıyla birebir uyumaktadır.

Başka bir kerameti oğlu Hamdi'nin geleceği ile ilgilidir.⁸² Bu mukaddes velî, çocuk doğmadan evvel eşinin karnına dokunarak, "Bu bebek, erkek olup hayatının ilerleyen dönemlerinde şair ve âlim olacaktır." demiştir.

Akşemseddin'in farklı olarak müslüman bir velînin sahip olması gereken daha çok ibadetlerinde ve beddualarında görülen bir özelliği vardı. O, duaları kabul olan biriydi. Ayrıca oğlu Emrullah'ın kötürüm olacağıyla ilgili,

⁷⁸ Taşköprîzâde; *Menâkıbnâme* s. 32 ve sonraki sayfa.

⁷⁹ Ayrıca bkz. J. Goldhizer, (*Hiz.*) *Muhammed Araştırmaları* II, Halle, 1889, S. 276 ff, özellikle s. 330 ff. Birçok örneğe F. W. Hasluck'ta rastlarız. bkz. *Sultanların Altında Hristiyanlık ve İslâm* I-II, Oxford 1929.

⁸⁰ Eyyûb hakkında İslâm öncesi yorumlar için karşılaştırınız: F. W. Hasluck, age. s. 82.

⁸¹ *Menâkıbnâme*, s. 22 ve devamı.

⁸² *Menâkıbnâme*, s. 86.

beddua ile geleceğe dair malumât arasındaki bir çizgide bulunan öngörüsü, firasetine bağlıdır.

Fikir intikali hususunda onunla alakalı şu bilinmektedir: Bu sûfî, bir seferinde bahsi geçen gücünü kullanarak bir çiftçiye atından vazgeçmeye ikna etmiştir.⁸³

Bir başka kerameti ise şöyledir:⁸⁴ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatının ardından, onun borçlarını ödemeyi kabul etmiştir. Hacı Bayram'ın, kendine borcu olduğunu bildiren bir vatandaş, Akşemseddin'den parayı ödemesini talep etmiştir. Akşemseddin, onu bir bahçeye götürmüş ve borcu orada bulunan çiçekleri vererek ödemiştir. Vatandaş alacağından vazgeçerek bu meblağı tarikata vakfetmiştir.

Bir sûfî olarak Akşemseddin'in kendine özgü farklı meziyetleri de vardı. Sûfîlerin yardımcısı Hızır'la⁸⁵ oldukça samimî dostluğu vardı.⁸⁶ Kutlamlardan ve büyük hediyelerden uzak dururdu. En azından kendi şahsı ve tarikatı için bu geçerliydi. Seçkin kimseler karşısında, onları aşağılayacak kadar kendine güvenen bir görünüşü ve duruşu vardı. Sultan II. Mehmed, onun çadırına girdiği zaman hiç istifini bozmaz, sakın duruşunu korurdu.⁸⁷ Allah'a yönelişinde oldukça tutarlıydı, çocuklarının hiçbirine gönülden bağlı olmadığı için gurur duyardı.⁸⁸ Bununla birlikte velîliğin en yüksek mertebesi olan kutubluk mevkiinde bulunanlar arasında Akşemseddin yer almaz. Ölümleri diriltme gücü hususunda hiçbir şey kayıtlı değildir. İstanbul'un fethi esnasındaki faaliyetleri, onun şöhretinde etkili olmasa, bir velî olarak kıymeti şahsî konumuna nazaran daha az olurdu. Ayrıca dinî ve tıbbî alanlardaki eserleriyle de bir yazar olarak öne çıkmaktadır.⁸⁹ Saçlarının beyazlığından ve beyaz kıyafetleri tercih etmesinden dolayı kendisine "Akşemseddin" isminin verilmesine vesile olan bu velî zâtın, büyük fethin 500. yıldönümü münasebetiyle bir kez daha hatırlanması beklenir ve bu Urfa önlerinde Haçlı şövalyelerinin cesaretli olanlarına verilen kutsal mızrağı bulana saygı gösterilmesinden daha az önemsiz değildir.⁹⁰

⁸³ *Menâkıbnâme*, s. 15; Taşköprizâde.

⁸⁴ *Menâkıbnâme*, s. 52 ve sonraki sayfa.

⁸⁵ Hızır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *İslâm Ansiklopedisi* ve *İslâm El Kitabı*.

⁸⁶ Örneğin *Menâkıbnâme*, s. 86, 87 vb.

⁸⁷ *Menâkıbnâme*, s. 44.

⁸⁸ *Menâkıbnâme*, s. 81; Taşköprizâde.

⁸⁹ Bursalı Mehmed Tahir'de belirtilmiştir, bkz. age.

⁹⁰ Her iki olayın benzerliği J. v. Hammer-Purgstall age. bildirilmiştir.

Prof. Dr. Ali YARDIM. Mesnevî Hadîsleri (Tesbî ve Tahrîc), İstanbul: Damla Yayınevi, 2008, XX+347 s, ISBN: 978-605383009-2.

Mehmet ALTUNMERAL*

*Peygamberimiz'in Şemâilî*¹ adlı eseri ile tanıdığım kıymetli Ali Yardım Hoca hakkında bilgiler vererek yazımıza başlayalım. “Prof. Dr. Ali Yardım, zora tâlip olmayı prensip edinmiş, çalışmalarında hep ortaya orijinal eserler koymak gayreti içinde olan bir ilim adamı tipi idi. Bu bakımdan da çalışmalarını her zaman “yeni bir şeyler söylemek ve yapmak” adına yürütürdü. İlk yetişme çağlarından beri kendisini besleyen ve şekillendiren eserler Türk İslam kültürünün klasik kaynaklarıdır. Bu mânâda gerek muhaddislik cephesinde gerek kültür adamlığı cephesinde hep birinci el klasik kaynaklara dayanma ve bunları maharetle kullanma titizliği ve disiplini müşahede edilir. Günümüz hadisçileri arasında “Kültür Hadisçiliği” konusundaki çalışmalarıyla çığır açmıştır. Hâmili olduğu birikim ve tecrübe ile günümüz hadisçiliğinin sadece masa başında yapılamayacağını, buna mukabil hadis bereketinin vatan coğrafyasının her karışına saçılmış bulunduğunu bizzat göstermiştir. Buhârî’nin kendi döneminde yaptığı meşakkatli hadis yolculuklarının bir benzerini günümüzde icra etmiş ve “mimârî eser kitâbelerinde hadis aramak” maksadıyla iki vilâyet dışında ülkemizdeki her yere gitmeye muvaffak olmuştur (Hadis

* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Prof. Dr. Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâilî*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2005.

Kıvılcımları bu sürecin sonunda ortaya çıkan eserdir). Diğer taraftan hadis arayışlarını yazma eser kütüphanelerinde sürdürmüş, binlerce yazmayı tedkîk etmiş ve tesbît ettiği yazma hadis kitapları üzerine doktora tezleri yöneterek de ayrı bir çığır açmıştır.”²

Mesnevî Hadisleri, merhûm Prof. Dr. Ali Yardım’ın Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü hocalığı yıllarında (1967-1970) Prof. Dr. M. Tayyip Okıç nezâretinde liyâkat tezi olarak hazırladığı ve 1984 yılında doktora tezi haline getirdiği eseridir.

Mesnevî’nin hadislerini esas alan bu çalışma, Ali Yardım’ın tamamlamak niyetinde olduğu fakat ömrünün vefa etmediği, *Mesnevî*’nin yanı sıra *Fih-i Mâfih*, *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mecâlis-i Seb’a* ile Sultan Veleddin’in *Maârif*’ini içine alan “Mevlânâ’da Hadis Kültürü” projesinin ilk ayağını oluşturmaktadır.

Kitap, eseri neşre hazırlayan ve aynı zaman Ali Yardım’ın oğlu olan Dr. Mustafa Sinan Yardım’ın “Eser Üzerine” başlıklı yazısıyla başlar. Mehmet S. Hatipoğlu’nun Takriz’i, merhum Prof. Dr. Tayyip Okıç’ın bu çalışmanın tamamlanmasına müteakip yazmış olduğu takdim yazısı ve Ali Yardım’ın Ön-söz’ü ile kitabın asıl bölümüne geçilir.

“Giriş” kısmında ilk olarak “Mevlânâ ve Mesnevîsi” başlığı karşımıza çıkar ve burada Hz. Mevlânâ’nın hayatı ve Mesnevî hakkında alt başlıklar halinde bilgi verilir. Daha sonra “Hadislerin Tahrîci” başlığı altında hadisleri nakletme geleneğinden tahrîcin doğuşuna kadar geçen evre anlatılır, geçmişten günümüze kadar yapılmış olan tahrîc çalışmalarının kısa bir tasnifi yapılır. “Kaynak ve Araştırmalara Bir Bakış” başlığı altında önce kaynakların önemine değinilir, ardından çalışmada kaynak seçimi ve kullanımı hakkında izlenen yol anlatılır. Ve son olarak da *Mesnevî* üzerinde yapılmış çalışmalara kısaca değinilir.

Birinci bölüm “Mesnevî Hadisleri” başlığını taşır. Ciltler şeklinde bölünmüş olan bu kısımda *Mesnevî*’deki hadislerin tahrîci yapılır. Tahrîc yapılırken uygulanan metod şu şekildedir: Önce *Mesnevî*’de hadisin geçtiği beyit Arap harfleri ile yazılır. Ardından o beyitin Türkçe manası verilir. Hemen altında parantez içerisinde önce beyitin geçtiği cilt ve beyit numarası ile *Ankaravî Şerhi*’ndeki cilt ve sayfa numarasına gösterilir. Bunlardan sonra “Metin” alt başlığı altında hadisin senedi ile beraber Arap harfli orijinal metni ve Türkçe manası verilir. Hemen altında “Kaynaklar” alt başlığı altında verilen hadis metninin kaynağı veya kaynakları verilir. Ayrıca dipnotlarda bu kaynakların künyeleri gösterilir. Son olarak da “Hüküm” başlığı altında kullanılan hadisin

² Prof. Dr. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri (Tesbît ve Tabrîc)*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2008, s.VIII.

sıhhat derecesinin tespiti yapılır. Bu metot 158 hadise uygulanır. Şimdi buna örnek olması için kitapta yapılmış ilk tahrîci Arapça kısımlarını yazmadan örnek olarak verelim.

“Peygamber demiştir ki: ‘Her kim sırrını saklarsa çabucak murâdına erişir.’”
(*Mesnevî*, C.I, B.176; *Ank.* 1786)

A. Metin

...Mu’âz b. Cebel’den. Peygamber Efendimiz: “İhtiyaçlarınızı, sırlarınızı saklamak sûretiyle başarıya ulaştırınız. Zira her nîmet sâhibi kıskanılmaya mahkûmdur” buyurmuşlardır.

B. Kaynaklar

Yukarıdaki metin Taberânî’nindir. Ayrıca Ebû Nu’aym, Kuẓâ’î, Beyhakî, Deylemî de rivâyet etmişlerdir. Kaynaklarda, metinler arasında, manaya te’sir etmeyen küçük lâfız farklılıkları göze çarpmaktadır.

C. Hüküm

Trâkî ve Suyûtî “ẓâif” bir senedle rivâyet edildiğini söyler. Zehebî, Sa’îd b. Sellâm’ın (dördüncü râvî) müker hadîslerden birisi arasında kaydeder. Daha sert bir hadîs tenkidçisi olan İbn’ül-Cevzî (ö: 597/1201) ise “mevzû” hadîsler meyânında gösterir.”

İkinci bölümde; bir önceki bölümle tahrîci yapılan 158 hadîsin muhtevâ, kaynaklar ve sıhhat dereceleri bakımından değerlendirmesi yapılır. Ardında Sonuç ve Bibliyografya’ya yer verilir. Eserde 4 ayrı ek vardır. İlk ekte Ali Yardım’ın *Kubbealtı Akademi Mecmuası*’nda (1979) yayımlanan ve “*Mesnevî Hadîsleri*” konusunda kamuoyunu ilk defa bilgilendirdiği makaleye yer verilir. İkinci ekte açıklamalara, üçüncü ekte *Câmi’ul-Âyât*’ın yazma nüshalarına ve dördüncü ekte *Mesnevî* hadîslerinin indeksine yer verilir. Ardından “Mesnevî Hadîslerinde Benzer Beyitler İndeksi” ve kitabın genelini kapsayan “İndeks”le kitap tamamlanır.

³ Prof. Dr. Ali Yardım, *a.g.e.*, s. 31-32.

SÛFÎ ARAŞTIRMALARI-SUFÎ STUDİES DERGİSİ

2. CİLT HAKEMLERİ*

Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Prof. Dr. Metin EKİCİ
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN
Prof. Dr. Aynur KOÇAK
Prof. Dr. Cemal KURNAZ
Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ
Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN
Doç. Dr. Salih ÇİFT
Yrd. Doç. Dr. Nejdett BİLGİ
Yrd.Doç. Dr. Abdullah EREN
Yrd. Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU
Yrd.Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ
Yrd. Doç. Dr. A. Yılmaz SOYYER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ

* Liste, unvan ve soyadına göre düzenlenmiştir.

SÛFÎ ARAŞTIRMALARI-SUFİ STUDIES DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER

1. Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies Dergisi, hakemli bir dergi olup yılda altışar aylık dönemler hâlinde iki sayı olarak yayımlanır.
2. Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies Dergisinde, Tasavvuf ile ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalara yer verilmektedir.
3. Yazının Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies Dergisine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir. Yazılar için telif ücreti ödenmez.
4. Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies Dergisinde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.
5. Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.
6. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, gerekli ve uygun görüldüğü durumlarda, diğer Türk lehçeleri, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça ve Rusça yazılara da yer verilmesi mümkündür.
7. Makalenin başında 200 kelimayı aşmayacak biçimde Türkçe özet, 3-5 kelimelik anahtar kelimeler; İngilizce başlık, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimelere yer verilmelidir.
8. Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmelidir.
9. Dergiye gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekmektedir. Kitap hâlinde yayımlanmamış sempozyum bildirilerinin yayımı ise, bu durumun belirtilmesi şartıyla mümkündür.
10. Yazılar, mutlaka Yazım Kılavuz unda belirtilen formatta gönderilmelidir. Bu formatta gönderilmeyen yazılar değerlendirmeye alınmayacaktır.

YAZIM KILAVUZU

SAYFA DÜZENİ

1. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:
Kağıt Boyutu A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk 5,4 cm
Alt Kenar Boşluk 5,4 cm

Sol Kenar Boşluk 4,5 cm
Sağ Kenar Boşluk 4,5 cm
Yazı Tipi Garamond
Yazı Tipi Stili Normal
Boyutu (normal metin) 11
Boyutu (dipnot metni) 9
Paragraf Aralığı 6 nk
Satır Aralığı Tek (1)

2. Özel bir yazı tipi (font) kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi de, yazıyla birlikte gönderilmelidir.
3. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.
4. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
5. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun imlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
6. Metinlerde *dipnot* ve *kaynakça* bölümleri için, Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

a. Kitap: Basılmış eser; yazar-yazarların ad ve soyadı, eser adı (*italik*), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfası.

Tek yazarlı

Mahmut Erol Kılıç, *Sâfi ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, s. 20.

Çok yazarlı

Gülbün Mesera vd., *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 50.

(Kaynakça kısmında hazırlayanların hepsi yazılmalıdır)

Derleme

M. Öcal Oğuz (edit.), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2004.

Çeviri

William C. Chittick, *Tasavvuf Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 10.

b. Tez örnek:

Barihuda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri, c. 1 –Metin-*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2000, s. 51.

c. Yazma eser:

Yazar adı, eser adı (*italik*), kütüphanesi, varsa kütüphane bölümü, kayıt numarası, varak numarası.

Örnek:

Mehmed Emin Tokadî, *Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'îyye, no: 832, vr. 18a.

d. Hadis kitaplarında, ilgili eserin hadis alanında meshur olan referans yöntemi kullanılmalıdır.

Örnek:

Buharî, *es-Sahîh*, İman 1.

e. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (*italik*), çeviri ise çevirenin adı, cildi/ sayı numarası (tarihi), sayfası.

Telif makale örnek

Ahmet Yaşar Ocak, “Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış, *Belleten*, LXIV/239 (Nisan 2000), Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 147.

Çeviri makale örnek

Wilferd Madelung, “Zeydilik ve Tasavvuf”, çev. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000), Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 233.

f. Basılmış sempozyum bildirileri: Yazar adı soyadı, bildiri adı (tırnak içinde), sempozyum kitabının adı (*italik*), Basım yeri: Yayınevi, basım tarihi, sayfası.

Basılmış bildiri örnek

Ahmet Ögke, “Yiğitbaşı Velî’nin Tasavvuf Anlayışının Temel Özellikleri”, *Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu 26 Nisan 2008 Bildiriler*, haz. Mehmed Veysî

Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009, s. 63.

- g. Basılmış ansiklopedi maddeleri: Yazar adı soyadı, madde adı (tırnak içinde), ansiklopedinin adı veya kısaltması (italik), cilt numarası, basım yeri: Yayınevi, basım tarihi, sayfası.

Basılmış ansiklopedi maddesi örnek:

Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *DİA*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s. 189.

- h. Kitapta bölüm: Yazar adı soyadı, bölüm adı (tırnak içinde), kitabın adı (italik), editör adı, basım yeri: yayınevi, basım tarihi, sayfası.

Metin Ekici, “Araştırma Yöntemleri”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, ed. M. Öcal Oğuz, Ankara: Grafiker Yayınları, 2004, s. 100.

- ı. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı veya meşhur adı, eserin kısa adı, birden çok cilt varsa cildi ve sayfa numarası yazılır.

Örnek:

Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 21.

- i. Arapça eser isimlerinde, birinci kelimenin ve özel isimlerin baş harfleri büyük, diğerleri küçük

harflerle yazılmalıdır. Farsça, İngilizce, vb. diğer yabancı dillerdeki ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eser adlarının her kelimesinin baş harfleri büyük olmalıdır.

- j. Birden çok yazarı ve hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgül konmalıdır.

- k. Ayetler italik karakterle yazılmalı, referansı (sure adı, sure no/ayet no) sırasına göre verilmelidir.

Örnek:

El-Bakara, 2/10.

- l. İnternet kaynaklarında yararlanıldığı tarih belirtilmelidir.

Örnek: <http://www.freeminds.org/ts3/km368.tif> (05.05.2008)

- m. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır.

7. Makalenin sonunda kaynakça verilmelidir.

ARTICLE SUBMISSION

1. *Journal of Sufi Studies* is a peer-reviewed semi-annual international periodical.

2. The content of *Journal of Sufi Studies* includes academic articles, reviews, translations, interviews and the like in the field of Islamic mysticism.

3. When sent to *Journal of Sufi Studies*, an article is presumed submitted. There will be no payment of royalties.

4. Author of a published article bears legal responsibilities.

5. Editors of *Journal of Sufi Studies* have the right to determine whether to publish an article or to reject it. They also may correct mistakes in an article.

6. The publication is in Turkish, but when it is necessary, articles in Turkic dialects, English, German, French, Arabic, Persian, and Russian can be published.

7. A 200-word summary and key words should be attached.

8. Author of an article must include his/her title, institute, and contact information.

9. The article has to be published for the first time. A symposium paper can be accepted if not published before.

10. Articles must be typed in the format below, otherwise they will be rejected.

STYLE GUIDELINES

1. Articles must be typed with Microsoft Word in the format below.

Page size A4 Portrait

Margins Top 5.4 cm

Bottom 5.4 cm

Left 4.5 cm

Right 4.5 cm

Font Garamond

Style Normal

Font size Body text 11

Footnotes 9

Space between paragraphs 6 nk

Line Space Single (1)

2. If special characters are used, the fonts must be sent, too.

3. There must be no page numbers, footers, or headers.

4. Headings must be typed in 'Title Case' with no other formatting.
5. Reference Format and Examples:
 - a. Book:
Author's Last Name, First name initial. Title of the book. City of Publication: Publishing Company, year of publication, pages.
 - b. Thesis
Author's Last Name, First name initial. Title of the thesis. City of university: Institute/University, year, pages.
 - c. Manuscript
Author's Name. Title of the book. Library, cataloguing number, pages.
 - d. Hadith Collections
Sample: al-Bukhari, al-Sahih, Faith 1.
 - e. Journal
Author's Last Name, First name initial. "Title of the article."
Title of the magazine, volume number, (issue number), pages.
 - f. Published symposium paper
Author's Last Name, First name initial. "Title of the paper."
Symposium, City of Publication: Publishing Company, year of publication, pages.
 - g. Encyclopedia entry
Author's Last Name, First name initial. "Title of the entry."
Encyclopedia, Volume, City of Publication: Publishing Company, year of publication, pages.
 - h. Section of a book
Author's Last Name, First name initial. "Title of the section."
Title of the book, editor's name, City of Publication: Publishing Company, year of publication, pages.